

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*

Devrimci Marksizm

Sayı: 15 - Sonbahar / Kış 2011

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rışvanoğlu

Yönetim Yeri: Kuruköprü Mah., Özler Cad.,
Özden İş Merkezi, No.41 K.2 D.38 Seyhan/ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 15 Avro Kıbrıs Fiyatı: 15 TL

Fiyatı: 10 TL (KDV Dahil)

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi
Sonbahar / Kış 2011

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	4
Yiğit Karahanoğulları	Emek değer kuramı ve kapitalizmin krizi	9
Dilek Pir	Yunanistan’da devrimci yükseliş ve düzen “komünizmi”nin gerici rolü	31
Sungur Savran	20. yüzyılın <i>Das Kapital</i>’i	45
<u>Kapital dosyası:</u>		
Nail Satlıgan	Türkiye’de <i>Kapital</i> çevirilerinin tarihi	57
E. Ahmet Tonak	Metâ olarak İstanbul	62
Özgür Öztürk	Kapitalist üretimin doğuşu	71
Özgür Narin	<i>Kapital</i>’in kullanım değeri, <i>Kapital</i>’de kullanım değeri	80
Sungur Savran	Komünist devrimin kitabı	93

Bu sayı

Devrimci Marksizm'in 15. sayısı, dünya çapında kapitalizmin yeniden uçurumun kenarına geldiği bir dönemde yayınlanıyor. Bir büyük depresyon (buhran) karakteri taşıdığını artık kanıtlamış bulunan ekonomik krizin ve kriz karşısında burjuva devletlerinin uyguladığı ağır kemer sıkma programlarının sefaletle doğru sürüklediği işçi sınıfı ve emekçi kitleler ise, Arap dünyasından Avrupa'nın Akdeniz ülkelerine, İsrail'den Wisconsin ve Wall Street İşgali mücadeleleriyle ABD'ye kadar dünyanın dört bir köşesinde ayağa kalkıyor, grevler ve işgal hareketleri düzenliyor, polis baskısı ile savaşıyor. Bu sayımızın ilk iki yazısı, bu konularla ilgili. Biri ekonomik krizi Marksist emek değer teorisi temelinde analiz etmek için yalın bir çerçeve sunuyor. Öteki krizin en yoğun olarak hissedildiği, sınıf mücadelelerinin ise devrimci bir karakter kazanmaya başladığı Yunanistan'da olan biteni Marksist bir mercekten ele alıyor.

Yiğit Karahanoğulları, "Emek Değer Kuramı ve Kapitalizmin Krizi" başlıklı yazısında değersizleşme sürecinin kapitalist üretim biçiminin kriziyle olan ilişkisini inceliyor. Değersizleşme, bir anlamıyla, teknolojik gelişmelerden faydalanarak üretim için gereken emek zamanının azaltılması demektir. Karahanoğulları'nın Marx'ın *Grundrisse*'sine referansla altını çizdiği gibi, teknolojik gelişmenin getirdiği üretkenlik artışı kapitalizmle birlikte hızlanmış olsa da kapitalizme özgü bir şey değildir, insanlık tarihi kadar eski bir süreçtir. Bu anlamıyla, tüm insanların uzun süre çalışmak

zorunda kalmadan yüksek bir yaşam standardına kavuşması potansiyelini açığa çıkaran, ilerici bir gelişmedir. Ancak, kapitalizm var oldukça bu ilerici potansiyelin gerçeğe dönüşmesi imkânsızdır. Cansız emeğin canlı emeğe oranının artması olarak somutlaşan değersizleşme, burjuvazinin daha az işçi çalıştırarak daha fazla kâr etmesine ve işsizliğin kronikleşmesine neden olagelmıştır. Kapitalizm koşullarında artık emek kârın tek kaynağı olmaya devam edeceğinden, cansız emeğin aşırı yoğunlaşması dönem dönem kârların düşmesine ve krizlere yol açmaktadır. Karahanoğulları'na göre, burjuvazi bu krizleri aşabilmek için günümüze değin beş ayrı politika uygulamıştır: finansallaşma ve kredi genişlemesi, sosyal demokrat kamu maliyesi politikaları, savaş, emperyalist yayılcılık ve teknolojik sıçramalar. Bu politikalar kapitalizmin dönemsel krizlerini çözmeye yardımcı olsa da, kapitalist üretim biçimi ortadan kalkmadıkça krizler tekrarlanmaya devam edecek, burjuvazi krizleri her seferinde bedelini emekçilere ödeterek aşmaya çalışacaktır. Dolayısıyla, değersizleşme sürecinin ilerici potansiyelini gerçekleştirmenin ön koşulu kapitalizmin yıkılmasıdır.

Krizin yarattığı toplumsal felaketlere karşı elbette işçi sınıfı boş durmuyor. Yunanistan, bütün ülkeler arasında ekonomik depresyonun en ileri düzeyde toplumsal etkiler yarattığı, buna cevaben işçi sınıfı ve farklı toplumsal katmanların da en gelişkin mücadeleyi verdiği ülke. 19-20 Ekim 2011 günleri yapılan genel grev ve sokak mücadeleleri, hükümeti nihayet sarstı ve bir politik krize yol açtı. Referandum, erken seçim derken ülke, burjuva partilerinin krizi hep birlikte yönetecekleri bir ulusal koalisyona doğru ilerliyor. Dilek Pir'in bu sayıdaki yazısı, komşumuzdaki bu büyük sarsıntının bir bilançosunu çıkartıyor. Hem mücadeleye giren değişik katmanların farklılıklarını ve ortaklıklarını ortaya koyuyor, hem de solun siyasi güçlerinin bu büyük toplumsal girdap karşısında nasıl sınıandığını. Ama en önemlisi, ülkenin en büyük sözde Marksist partisi olan Yunanistan Komünist Partisi'nin (KKE), tarihinde defalarca yaptığı gibi, nasıl yeniden devrimin karşısında konumlanmaya yöneldiğini ayrıntılı olarak gösteriyor. Türkiye'de KKE'nin çizgisini bütünüyle onaylayan Türkiye Komünist Partisi'nin bu tavrının bu partinin "düzenin komünist partisi" olma sevdasının işareti olduğuna dikkat çekiyor. Dilek Pir, bütün bunların karşısına Yunanistan devrimci Marksizminin İşçilerin Devrimci Partisi (EEK) bünyesinde krize karşı geliştirdiği devrimci programı koyuyor.

Sonuna yaklaştığımız 2011 yılı, Marksizmin tarihinde özel bir yer taşıyan bir kitabın gün yüzünü görüşünün 75. yıldönümü. Bu kitap, 20. yüzyılda sosyalist inşa deneyimlerinin büyük umutlarla ilk tarihsel atılımı yap-

tıktan sonra neden çöktüğüne ilişkin ilk kapsamlı ve gerçek anlamıyla materyalist-Marksist analizi gerçekleştiren 1936 tarihli *İhanete Uğrayan Devrim*. Rus devriminin Lenin’le birlikte iki büyük önderinden biri olan Lev Trotskiy’in, Stalinist bürokrasi kendisini devrimin toprağından kopardıktan sonra sürgünde kaleme aldığı bu yapıtını, Sungur Savran “20. Yüzyılın *Das Kapital*’i” başlıklı yazısıyla anıyor.

15. sayımız aynı zamanda 19. yüzyılın (asıl) *Das Kapital*’ini konu alıyor. Geçtiğimiz aylarda Türkiye Marksistleri için önemli bir yayın etkinliği gerçekleşti. Marx’ın *Kapital*’inin birinci cildinin Almanca aslından yapılmış ve çok önemli bir ek metinle zenginleştirilmiş bir basımı, artık hayatta olmayan Mehmet Selik ile onun çevirisi üzerinde çalışarak ona nihai halini veren Nail Satlıgan’ın ortak ürünü olarak yayınlandı. Türkiye okuyucusunun bugüne kadar okuduğu üç ciltlik basım Alaattin Bilgi’nin saygıdeğer emeği ile sadece İngilizce çeviriden Türkçeleştirilmişti. Ekonomik depresyon dolayısıyla zaten bütün dünyada yeniden güncelleşmiş olan *Kapital*, böylece Türkiye’nin düşünsel hayatına bir kez daha önemli bir giriş yaptı.

Kapital’in yeni basımı çeşitli ortamlarda okuma gruplarının kurulmasıyla taçlanıyor. Yine bu vesileyle eserin yayıncısı Yordam Kitap Haziran ayında İstanbul’da bir konferans düzenledi. Yüzlerce kişinin bütün bir öğleden sonra bir üniversite amfisini tıka basa doldurduğu bu konferansta, üç kuşaktan diye niteleyebileceğimiz araştırmacılar çok sayıda değerli tebliğ sundu. Devrimci Marksizm’in bu sayısının ana dosyasında bu tebliğlerin bir bölümünü yayınlıyoruz.

Kapital’in son basımında çevirmen olarak merkezi rolü oynamış olan Nail Satlıgan, bu konferansta yaptığı konuşmada *Kapital*’in Türkçe’ye çevrilme süreci hakkında şimdiye kadar henüz telaffuz edilmeyen bir iki noktaya değinmeyi amaçlıyor. Satlıgan *Kapital*’in İngilizcesinden yapılmış olan Türkçe çevirisinde imzası olan Alaattin Bilgi’nin *Kapital*’in Türkçe’ye çevrilme serüveni üzerine yazdığı bir yazıda değinmediği bir olguya, Hikmet Kıvılcımlı’nın 1937’de fasiküller halinde yayınlanmaya başlayan çevirisine işaret ediyor. Almanca aslından çeviri ile ilgili olarak Hikmet Kıvılcımlı’nın bu çabasının oldukça önemli olduğunu belirtiyor. İkinci vurguladığı nokta ise *Kapital*’in bugüne kadar yaygın olarak kullanılmış olan çevirisinin İngilizceden yapılmış olmasının doğurduğu sakıncalar. Satlıgan, bir örnek olarak, *Kapital*’in her bir cildinin altbaşlığının “*Kritik der politischen Ökonomie*”, yani “Ekonomi Politğin Eleştirisi” olmasına rağmen İngilizce basımlarda söz konusu alt başlığın birinci ciltte “Kapitalist Üretim Eleştirel Tahlili” olarak geçtiğine ve Türkçe’ye de öyle çevrildiğine

dikkat çekiyor.

“Metâ Olarak İstanbul” başlıklı konuşmasında Ahmet Tonak, *Kapital*’in birinci cildinden esinlenerek kimi temel kavramları İstanbul ve şehir bağlamında nasıl kullanmaya başlayabileceğimize değiniyor. Şehirlerdeki mekân-yapıların, yani gecekonduların, barakaların, kulübelerin metâ olmadıkları için mübadele değeri sıfır olan kullanım değerleri olduğuna, ancak mekân metâ şeklini almışsa, ister ev ister iş yeri olsun bu metânın mübadele değerinin eşdeğeri olan bir para ödemek gereğine işaret ediyor. Hem genel anlamda modern kapitalizmi hem de özel olarak metâlaşma sürecinde mekân-yapıları kavramak bakımından elzem olan üretken olan ve olmayan emek tartışmasına da *Kapital*’in birinci cildinin önemli bir katkı sunduğunu belirtiyor.

Özgür Öztürk’ün konuşması kapitalist üretimin doğuşu ve gelişiminin *Kapital*’de ele alınışına ve Türkiye’deki kapitalist gelişimin bununla ne ölçüde benzeştiği sorusuna odaklanıyor. Öztürk, Marx’ın yapıtında kapitalist üretim sürecinin, kullanım değerinin üretildiği emek süreci ile artık değerın üretildiği değerlenme süreci olarak iki düzeyde ele alındığını ve esas belirleyici olanın değerlenme süreci olduğunu tespit ediyor. Kapitalist üretim bir emek süreci olarak el birliği ile başlayıp sürecin sonunda fabrika üretimine ulaşmış, bir değerlenme süreci olarak köylünün devlet zoruyla topraktan koparılıp zorla işçileştirilmesi ve sömürgecilikten oluşan ilk birikim ile başlamıştır. Kapitalist üretimin bir kez ortaya çıktıktan sonra tüm dünyayı kaplayan yeni bir iş bölümü yarattığına dikkat çeken Öztürk, Osmanlı İmparatorluğu gibi geç kapitalistleşen coğrafyalarda kapitalizmin aynı aşamalardan geçerek gelişmediğini saptıyor. Makineli üretim Osmanlı İmparatorluğu’nda el emeğine dayalı atölyeleri yıkarken kapitalizme geçişi de zorlaştırmıştır. Uluslararası işbölümündeki değişimlere bağlı olarak Türkiye Cumhuriyeti’nde kapitalist üretim esas olarak 1950’lerde hâkim hale gelirken, fabrika üretimi Batı’dan farklı olarak sürecin sonunda değil başında yaygınlaşmıştır.

Özgür Narin “*Kapital*’in Kullanım Değeri, *Kapital*’de Kullanım Değeri” başlıklı konuşmasında *Kapital*’de ortaya konulan değer kuramını savunmanın ve *Kapital*’i yeniden üretmenin gerekliliği üzerinde duruyor. Narin *Kapital* ve değer kuramı üzerine yürüyen tartışmaların, özellikle bilişim teknolojileri ve yüksek teknolojiye dayalı kapitalizm sayesinde değer kuramının gereksizleştiği gibi söylemlerin nasıl da sınıf mücadelesiyle bağlantılı olduğunu tarihsel bir perspektifle ortaya koyuyor. Narin’in ikinci vurguladığı nokta ise özellikle kriz ve toplumsal yeniden üretim anlarında

Kapital'i yeniden üretmek için değer kuramının yanı sıra, kullanım değeri kategorisinin dinamik değişimini incelemenin de önemli olduğu.

Dosyanın sonunda yer alan konuşmasında, Sungur Savran temel olarak iki noktayı vurguluyor. Birincisi, *Kapital*'in konusu esas olarak kapitalizmin hareket yasalarıdır. Şayet Marx'ın bu eserinde saptadığı yasalar doğru ise, o zaman *Kapital*'in bugün, yazıldığı günden dahi daha fazla geçerli olması gerekir. Savran, bunun tam da böyle olduğunu iddia ediyor. İkincisi, Savran'ın konuşmasının başlığına da yansıyan bir fikir: "Komünist Devrimin Kitabı". Genel kanı *Kapital*'in Marx'ın kapitalizmi analiz etmek için yazdığı bir eser olduğudur. Savran, *Kapital*'in elbette kapitalizmi analiz ettiğini, ama bu analizin esas amacının kapitalist üretim tarzının, başı ve sonu olan, tarihsel olarak geçici bir üretim tarzı olarak dinamiklerinin kavranması olduğunu vurguluyor. *Kapital*'de kapitalizmin ortaya çıkışının ve gelişmesinin koşul ve dinamiklerinin yanı sıra, ortadan kalkmasının, yani yerini komünizme bırakmasının dinamiklerinin de analiz edildiğini, Marx'ın esas ulaşmak istediği sonucun bu olduğunun altını çiziyor. Bu yüzden ki, birinci cilt (ek bir bölüm dışında) şu cümleyle sona erecektir: "Mülksüzleştirilenler mülksüzleştirilecektir."

Devrimci Marksizm'in gelecek sayısında buluşmak dileğiyle...

Emek değer kuramı ve kapitalizmin krizi¹

Yiğit Karahanoğulları

İnsanoğlu doğa bilimlerinde muazzam bir ilerleme yaşıyor. 21. yüzyılın hemen başında biliminsanları dünyanın ilk sentetik canlısını yarattı, atası olmayan, tamamen insan tasarımının ürünü olan bir canlıya hayat verdi. Böylece şimdiye kadar yalnızca tanrıların elinde olan “canlılara hayat verme” rolünü ele geçirdi, üstelik bu bakterinin genomuna kendi imzasını attı.² Biyoloji alanında bu denli çığır açıcı buluşlar yapılırken, diğer tarafta fizik biliminde de büyük adımlar atıldı. İnsanoğlu evrenin meydana gelişindeki sırları çözmek için Avrupa’da CERN’de yapılan dünyanın en büyük fizik deneyinden haberler gelmesini beklemekte. Bir tarafta canlı evrenin hareket yasaları çözülürken, diğer tarafta cansız kozmosun yapı taşlarının sırları ortaya çıkarılmak üzere.

Bu muazzam bilgi birikimi logaritmik olarak artarken, insanoğlu elde

1 Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde düzenlediği toplantılarla hiç yitirmediği Marksizm heyecanını bizlere de aşılayan, *Grundrisse*’nin unutulmuş bir bölümünü hatırlatarak bu çalışmanın temel sorunsalına ilham veren ve yazının nihai aşamasına ulaşması sırasında önemli eleştiri ve katkılarını aldığım, çok değerli hocam Cem Eroğul’a teşekkür ederim.

2 <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/14800979.asp>, 22 Mayıs 2010.

ettiği bu kuramsal kazanımları insanın doğa ile kurduğu ilişkileri yeniden düzenlemek üzere kullanmakta. Süregiden teknolojik devrim, yeni aşılar ve yeni tedavi yöntemleri, yeni makineler ile hayatlarımızda yansımalarını bulmakta. Günümüzde 5-10 yıl içinde bilgisayarlar, cep telefonları insanoğlunun bedeninin bir uzvu gibi ayrılmaz parçaları haline geldi, insanların “eli kolu oldu.” Durmaksızın devam eden bu süreçte insanlığın düşünsel birikimi insanlıkla tekrar bütünleşmekte. Hiç kuşkusuz 20. yüzyılın başında elektromanyetik teorinin keşfi sayesinde can bulan ve daha önce hayal bile edilemeyen birçok cihazın gündelik hayatımıza hızla girmesi gibi biyoloji ve fizik alanlarındaki yeni kuramsal açılımlar da şimdiden hayal bile edemediğimiz yeni buluşların doğmasını sağlayacak ve insan hayatı doğa ile girdiği mücadelede daha rahat “zaferler” kazanacak, hayat daha “yaşanılır” bir hâl alacak.

Tüm bu birikim ve ilerleme potansiyeli ile karşılaştırıldığında, diğer tarafta insanın insanla girdiği iktisadi ilişkiler alanında, olsa olsa bir arpa boyu yol katedildiği de bir gerçek. Üzerinden yaklaşık 80 yıl geçmesine rağmen, 1930’ların Büyük Buhran’ının çok benzerini 2010’larda tekrar yaşayabilmekteyiz. Üstelik iktisadi krizin ne zaman son bulacağına dair ikna edici bir öngörü bile geliştirilememekte... Karamsar beklentiler yaygın ve krizlere ilişkin belirsizlik, bilinemezlik halihazırda elimizdeki tek bilgi.

Kriz olgusunu bir kenara bırakalım, gündelik/sıradan iktisadi olgulara/ilişkilere dair bilgilerimiz bile 100-150 yıl önceki bilgilerimizden çok da ileride değil ne yazık ki. İnsanoğlu hâlâ soğan ve patatesin, bir sonraki yıl kaç liradan satılacağını bilemiyor. Üstelik sadece tüketiciler ya da devlet değil, bu sebzeleri üretecek olan çiftçiler bile bu “müthiş karmaşık” bilgiden mahrum. Hâlâ ücret karşılığında emek gücünü satmaya gönüllü pek çok insan sırada beklerken (yani ortada sistemin meşruiyetine ilişkin hiçbir şekilde bir sorun dahi yokken) işsizlik sorunu çözülüyor ya da bir sonraki yıl işsizlik oranının ne olacağı şimdiden bilinmiyor. Kendi yaşamımızdan bile 20-30 yıl öncesinin estetiğini/bilgilerini/kültürünü/kullanılan araç gereçleri nostaljik ve arkaik görürken, kuşaklardır yaşanan aynı köhnemiş ilişkileri yaşamaya devam ediyoruz.

Bu yazıda, iktisadi kriz olgusuna ve yukarıda sıraladığımız basit tespitlere ilişkin yorumlar üretilmeye çalışılacaktır. Bunun için fizyokratlardan başlayan ekonomi politik biliminin kısa ancak son derece zengin tarihinde geliştirilen toplam üç değer kategorisi içinde en nesnel, en tutarlı ve en

açıklayıcı olan Marksist emek değer kuramına başvurulacaktır.³ Öncelikle kapitalizmin krizine ilişkin betimlemeler aktarılacak, ardından olgunun nedenleri ve kapitalizm pratiğinde kriz eğilimine karşı verilen çözüm refleksleri ele alınacaktır.

Emek değer kuramına göre değersizleşme

Öncelikle değersizleşme (ya da insanı etken bir konuma koyarak ifade edecek olursak, değersizleştirme) kavramı/tespiti ile başlayalım. Değersizleşme kavramı gündelik hayatta, politik söylemlerde, muhalif akademisyenler ve sendikacılar arasında sıkça kullanılan bir kavramdır. “Kapitalizmin insanı/hayatı değersizleştirdiği” gibi tespitler sıkça yapılır. Ne var ki, buradaki kullanım ile bizim burada emek değer kuramı çerçevesinde başvurduğumuz değersizleşme kavramı yalnızca benzeşmekte, ancak aynı anlama gelmemektedir. Emek değer kuramı temelinde değersizleşme/değersizleştirme, öncelikle negatif bir kavram değildir. İnsanlık için değersizleştirme arzulanan bir amaçtır.

Değersizleştirme, en basit tanımı ile, üretim için gerekli olan emek zamanının azalması, bir şekilde emekten tasarruf edilmesi (ve dolayısıyla başka şeylere -düşünmek gibi- ayıracak zaman yaratmak) anlamına gelir. Üretim ve yeniden üretim için daha az zamana ihtiyaç duyulması insanlığın ilerlemesini, evrim çerçevesinde bakılacak olursa diğer türlerden hızla farklılaşmasını sağlayan bir olgu olmuştur. İnsanlık tarihi değersizleşme ile birlikte yaşanan gelişmelerin tarihidir. Emek zamanının azalması anlamında, kapitalizmden önce de var olan bir olguyu betimler.⁴ Kapitalizm değil, insanoğlu değersizleştirir, gerekli olan emek zamanı yok eder.

Değersizleşme kümülatif, yani birikerek ilerleyen bir süreçtir. Bu nedenle ivmesi giderek artar. İvme o kadar hızlı ki artık bir insanın ömrünün sınırları içinde bile bu etki somut bir şekilde hissedebiliyor. Sadece kendi

3 Değer kategorileri tarihsel sırası ile fiziksel değer, emek değer ve fayda değer olarak ortaya çıkmaktadır. İlki değerın kaynağını doğada görmüş ve doğanın ürününden başka hiçbir şeyin gerçek bir artık yaratmadığını düşünmüş (iktisat biliminin köklerini merkantalizme kadar uzatarsak değerın kaynağı olarak yine doğanın ürünü ile, ancak bu sefer değerli madenler formunda karşılaşıyoruz); ikincisi değeri insan emeğinin bir ürünü olarak görmüş, üçüncü yaklaşım ise değeri insanın metaya attettiği fayda olarak tanımlamıştır. Daha kapsamlı bir inceleme için bkz. Yiğit Karahanoğulları, *Marx'ın Değeri Ölçülebilir mi?*, İstanbul: Yordam Kitap, 2009.

4 Kuşkusuz ki, kapitalizmden önce toplumsal yeniden üretimin belirleyicisi olan ilişki piyasa ekonomisi ve meta ilişkisi değildir. Kapitalizmde değer bu metaların değeridir. Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde bu anlamda bir değerden bahsedilmesi olanaksızdır. Ancak burada nihai üründe içselleşen emek zaman anlamında bir değerden bahsedilmektedir.

hayat evremizdeki tanıklığımız bile değişimi ortaya koyabiliyor. Çevremizde hiçbir ürün yok ki üretilmesi için eskisine göre daha fazla emek zamana ihtiyaç duyulsun: hızlanmış/hızlandırılmış üretim süreci, ticaret ilişkileri, finans, tarım, hizmetler...

İmalat sanayiinde hiçbir üretim dalı yok ki, geçmişe göre daha fazla emek zamana ihtiyaç duysun. Basit bir tıbbi aracı, örneğin enjektörü düşünelim. 25-30 yıl öncesine kadar enjektörler camdan imal ediliyordu. Şimdi ise plastik teknolojisi sayesinde enjektörler steril olarak kısa bir sürede otomatik fabrikalarda kolayca üretilabiliyor. Plastik enjektör için harcanan emek zaman hiç kuşkusuz cam enjektörlere göre çok düşük. Bu sadece bu basit ürün için geçerli değil kuşkusuz.

Bugün her eve giren ve neredeyse her sene yenilenen ve gelişen bilgisayarları düşünelim. Çift çekirdekli en son model dizüstü bilgisayarın değeri kuvvetle muhtemel ki 20 yıl önceki Commodore 64'ün değerinden çok daha düşüktür. Kuvvetle muhtemel diyoruz çünkü ürünler arasında zaman içinde karşılaştırmaya olanak vermeyecek derecede büyük niteliksel farklılaşmalar yaşanmış olabilir. Ancak teyp bandına bilgi yükleyen ve yalnızca son derece basit oyunlar oynamaya elverişli bir bilgisayar yapmak için bugün 20 yıl öncesine göre çok daha az emek saate ihtiyaç duyacağımız da çok açık.

Tarımda da benzer pek çok örnek bulabiliyoruz. Bugün gen teknolojisi sayesinde daha kısa zamanda daha çok verim alınan ürünler elde edilebiliyor artık. Hormonlar sayesinde daha büyük domatesler ve sebzeler yetiştirilebiliyor... En büyük amaç birim ürün için harcanan emek zamanı azaltmak. Yoksa lezzetsiz sebze yemenin ne anlamı olabilir? Besicilik sektöründe biyoloji biliminden yararlanarak ve üretim koşullarını yeniden tasarlayarak daha çok verim alınabiliyor. Örneğin tavuklar günde iki defa yumurtlatılarak, yumurtanın değeri en azından yarı yarıya düşürülebiliyor.

Şu çarpıcı habere bir bakalım: 2006 yılında İsrail'de biliminsanları, tüysüz tavuk yarattı.⁵ Tavukların, üretme çiftliklerinin sıcak kapalı ortamına dayanabilmelerini ya da sıcak iklimlerde de üretilibilmelerini sağlamak ve diğer sektörlerin ara girdi olarak tükettiği tavuk etinin üretim süresini kısaltmak için daha büyük bir buluş olamaz. Tavuk üretiminde tüylerin yolunması külfetinden kurtulmak ve emek zamandan tasarruf etmek kuşkusuz ki, bu gaddarca buluşun gerisindeki en önemli neden.

Ticaret ilişkilerinde de benzer bir hızlanmaya/emek tasarrufuna tanıklık

5 <http://www.nextnature.net/2006/10/featherless-chicken/> Haberin yer aldığı *Geleceğin Doğası* (Next Nature) isimli internet sitesinin sloganından bir alıntı: "Doğa bizimle değişiyor."

ediyoruz. 20-30 yıl öncesine kadar ticaret küçük esnaf ile girilen bir ilişki iken artık günümüzde büyük alışveriş merkezlerinde (AVM) gerçekleştirilen bir “eğlence”ye dönüşmüş durumda. Temel fark alışveriş için gerekli olan emek zamanının minimuma indirilmesinde yatmakta. Daha önce tezgah arkasındaki raflarda sıralanan ürünler artık tüketicinin temas edebileceği ve aralarında dolaşabileceği büyük market reyonlarında sunulmakta, ürünün satılması için gerekli olan emek zamanı azaltılmaktadır.⁶

İnternetin ve makineleşmenin belki de en çok fayda sağladığı sektör finans sektörüdür. Kredi kartları sayesinde tüketici kredisi basitçe bir plastik kart üretimine ve internet kullanımına dönüştürülmüş durumda. Finansallaşmış para üretimindeki emek değerinin yok denecek kadar azaldığı çok açık.⁷

Değersizleşme tespitinin hizmet sektörü için de geçerli olduğunu, ancak bir miktar gücünü yitirdiğini söyleyebiliriz. Örneğin bir klasik müzik orkestrasının bir konçertoyu icraya hazırlanırken harcadığı emek zamanı yani klasik müzik konserinin değeri yüz yıl öncesine göre o kadar da fazla değişmemiş olsa gerek. Hiç şüphesiz artık dijital kayıt teknolojisi ve internet ortamı sayesinde ses bilgisi kolayca paylaşıp tüketilebiliyor; müzisyenler kendilerini eserlere daha hızlı bir şekilde hazırlayabiliyorlar. Bu anlamda emek zamanı azalıyor ancak bu azalma üretiminde daha çok makine kullanılan (organik bileşimin çok yüksek olduğu)⁸ bir başka üretim alanındaki azalmanın boyutuna göre çok küçük kalıyor.

Tüm bu örneklerden de kolayca görebildiğimiz üzere, üretim için gerekli olan emek zamanının azalması olgusunun gerisinde, emek gücü ile birlikte, bilgi birikiminin, altyapının ve makinelerin kullanılması yatıyor. Yani birikmiş, cansız emeğin tüketilmesi yatıyor.

Metanın değeri, üretimde çalışan emek gücü ile birlikte üretimde kullanılan sermayenin bileşiminden oluşur. Bu cansız emeğin nihai ürünün değerine katkısı, üretimde kullanılan aramalarının (döner sermayenin) ve üretim sırasında yıpranan sermaye malının (sabit sermayenin) taşıdığı emek değeri

6 Meta ile tüketiciler arasındaki fiziksel engellerin kaldırılması ticaretteki teknolojik ilerleme etkisini yaratmıştır. Benzer şekilde AVM’lerin içinde farklı dükkânların tıpkı bir süpermarket içinde sıralanan ürünler gibi toplulaştırılması da aynı etkiyi yaratmaktadır.

7 Ticaretteki AVM’lerin finanstaki muadili ATM’ler olsa gerek. Daha önce para işlemleri için banka şubelerinde harcanan emek zamanı (sıra beklemek ve hesap defterlerini daktilo ile iki nüsha işletmek gibi) düşünülürse, bu makinelerin etkisinin son derece büyük olduğu görülebilir.

8 Sermayenin organik bileşimi, değişmeyen sermayenin (yani yıprandığı oranda kullanılan makinelerin ve kullanılan ara girdilerin değeri) değişen sermayeye (yani üretimde kullanılan emeğin değerine) oranıdır.

kadardır (bu nedenle değışmeyen sermaye olarak da adlandırılır).

Değersizleşme sürecinde tanıklık ettiğimiz tipik olgu, canlı emek gücünün tüketimindeki azalma ile birlikte, cansız emek tüketimindeki artıştır. Buradan hareketle daha yeni bir teknoloji ile üretilen ürünün daha çok emek zaman içerdiği yanılısamasına kapılmamak gerekir.

Sermayenin organik bileşimi artmaktadır. Sonuç ise ürünün değersizleşmesidir. Makinelerin üretimi için gerekli olan emek (makinelerin değeri), her zaman için makinenin olmadığı durumda gerekli olan emek zamandan daha düşük olacaktır. Böylece makineleşme mümkün olabilecektir ve makineleşme sayesinde bir sonraki aşamada birim çıktı için gerekli olan emek zaman azalabilecektir.⁹

Şu basit örnek açıklayıcı olabilir: Şişlerle elde kazak örmek için onca zahmete katlanmak yerine, kazak örmeyi kolaylaştıracak bir makine yapmak için zaman harcamak daha “kazançlı” olacaktır. Bu makinenin üretimi için ne derece fazla emek zaman harcanmış olursa olsun, makine ile yapılan üretim sonucunda elde edilecek kazakların değerinin düşeceği açıktır (yoksa makine üretilmezdi). Değerin azalmasını sağlayan şey makinenin değerinin yüksek olması değildir. Üretimdeki organik bileşimin artmasıdır, yani tek başına makine değil, emek ile makinenin ilişkisidir. Şunu da vurgulayalım ki, değersizleşme süreci bir süre sonra üretilecek olan yeni bir makine için de geçerli olacak ve daha değersiz makineler kullanılarak daha değersiz üretimler gerçekleştirilebilecektir.

Kısa bir süre önce gazetelere düşen şu haber makineleşmeye ilişkin güzel bir örnek sunmakta: Dünyadaki en büyük bilgisayar parçası üreticisi Tayvan merkezli Foxconn International Holding isimli özel şirket, 2011’in Ağustos ayında dünyaya Çin’deki fabrikalarında kullandığı robot sayısını artıracığı, 3 yıl sonra üretimini büyük oranda yalnızca makinelerle gerçekleştireceği haberini verdi. Halihazırda 1 milyonun üzerinde işçi çalıştırmakta olan şirket, Apple’ın son derece popüler *iThings* cihazlarını üretmesiyle tanınıyor. Şirketi dünyaya tanıtan bir başka özelliği ise fabrikalarındaki ağır çalışma koşulları. 2010 yılında 18 çalışan fabrikada ağır çalışma koşulları

9 Bir gün üretimin çok büyük oranda makinelere “devredileceği” açıktır. Ancak mal ve hizmetlerin değerini sıfıra düşürmenin, mutlak anlamda değersizleşmenin imkansız olduğunu vurgulamalıyız. Yıpranan makinelerin yerine yenilerinin konması ya da bunların onarılması için yine emek gücüne ihtiyaç duyulacaktır. Mutlak anlamda değersizleşme üretimde hiç canlı emek kullanılmaması ve aynı zamanda üretimin devredildiği makinelerin hiç yıpranmaması anlamına gelecektir. Ya da makinelerin kendilerini yeniden üretebildiği bilimkurgusal, metafizik bir tasarım... Kendisini yeniden üretebilen makinenin varlığı, bir nevi yeni bir insan anlamına gelecektir. Bu sefer insanın emek gücü yerine makinenin emek gücünden bahsedilmeye ihtiyaç duyulacaktır.

ve stres nedeniyle intihar etti. Bu intiharların dünya basınında duyulması ve gelen tepkilerin ardından şirket, binanın etrafına branda gerdirip intihara karşı güvenlik önlemlerini artırdı, işçilere intihar etmeyeceklerine dair sözleşme imzalattı ve ücretleri bir miktar artırdı. 2011 yılında ise yeni bir strateji geliştirdi. Halihazırda fabrikalarda 10 bin olan robot sayısını (ki her 120 işçiye bir robot düşmektedir) gelecek yıl 300 bine (her dört işçi için bir robot) ve üç yıl içinde de 1 milyona çıkartacak ve neredeyse üretimi tamamen robotlara devredecek.¹⁰

Burada şu noktayı vurgulayabiliriz. Yeni robotların üretilmesi için yeni istihdama ya da emek değeri ihtiyacı duyulacağı açıktır. Robotları üretmek için gerekli olan emek zamanının, halihazırda fabrikalarda çalıştırılmakta olan işçilerin emek zamanına göre daha az olmasını bekleriz (bir seferde gerekli olan emek daha fazla olsa bile, robotların toplam çalışma ömrünü düşündüğümüzde, birim meta için üretimde yıpranarak yaptıkları değeri katkısının¹¹ işçilerin emeğinden daha düşük olması gerekir). Bunu sadece biz değil Foxconn da bekliyor olmalı ki, tercihini makinelerden yana kullanmakta.

Değersizleşme ile fiyat ilişkisi

Piyasa ekonomisinde, değersizleşme olgusunun en tipik görünüşü fiyatların azalma eğilimidir. Bu olguyu iki örnekle ele alalım.

Öncelikle değeri ile fiyat ilişkisinin doğrudan bir belirlenme ilişkisi olmadığını vurgulamamız gereklidir. Çünkü fiyatları belirleyen tek etmen metallerin değeri değildir. Fiyatların belirlenmesinde piyasa dolayımından geçen karmaşık bir ilişki söz konusudur. Bu nedenle değersizleşme ile fiyatların azalma eğilimi arasındaki ilişkiyi açıkça gözlemleyebilmek hiç de kolay değildir.

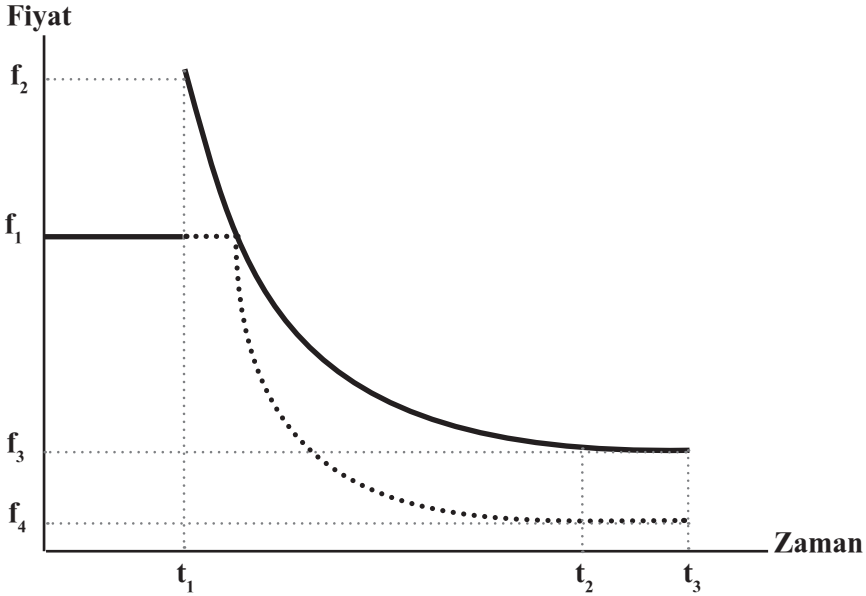
İlk örneğimiz gündelik hayatımızda tanık olduğumuz fiyat hareketlerine ilişkin mikro ölçekli bir örnek olacak. Cep telefonlarının fiyatını düşünelim. Neredeyse her hafta yeni bir modelin piyasaya çıktığı bir durumla karşı

10 <http://www.theatlantic.com/technology/archive/2011/07/foxconn-will-replace-workers-with-1-million-robots-in-3-years/242810/> *The Economist* dergisi, 6 Ağustos 2011 tarihli Foxconn ile ilgili haberinde “Robotlar Şikayet Etmez, Maaş Artışı Talep Etmez ya da İntihar Etmez” başlığını kullanarak durumu çok güzel özetlemekte (“Foxconn, Robots don’t Complain”, *The Economist*, 6 Ağustos 2011, <http://www.economist.com/node/21525432>).

11 Makinelerin nihai ürüne yaptıkları katkı, yıpranmaları kadardır. 1000 emek saat değerindeki bir makinenin ömrü bir yıla, yani bir yıl içinde tamamen yıpranıyorsa ve bu süre zarfında 1000 adet ürün üretiminde kullanılıyorsa, bu makinenin birim metaya yaptığı değeri katkısı, 1 emek saat olacaktır.

karşıyayız. Tipik olarak her yeni çıkan model bir önceki modele göre daha yüksek bir fiyattan satılmakta, ancak zamanla fiyatı düşmektedir. Aşağıdaki grafikte hepimizin tanık olduğu bu fiyat deseni incelenmektedir. Marjinal, yani küçük değişikliklerle piyasaya sürülen aynı markanın yeni bir modelinin fiyatı kırmızı ile gösterilmiş, halihazırdaki modelin fiyatı ise (f_1 ile başlayan çizgi) yeşil renkle belirtilmiştir. Yeni model piyasaya girdiği anda (t_1 zamanında) tipik olarak bir önceki modele göre daha yüksek bir fiyattan satılacaktır ($f_2 > f_1$). Ancak ilginçtir ki belli bir sürenin ardından (t_1 - t_3) fiyatı ucuzlayacak ve hatta bir önceki modelin fiyatının da altına inecektir ($f_3 < f_2$) ve bir süre sonra bu en düşük fiyat onun istikrarlı fiyatına dönüşecektir. Birinci fiyat ile üçüncü fiyat arasındaki ilişkiyi belirleyen şey, metaların emek değerlerinin farklılaşmasıdır. Yeni model bir önceki modele göre daha değersizdir.

Grafik 1: Fiyatların zaman içinde değişimi

Peki metaların değeri düşüyorsa yeni çıkan ürünler niye daha pahalıya satılmaktadır?

Yeni modelin piyasaya girdiği anda oluşan yüksek fiyat (f_2) ile halihazırda geçerli olan fiyat (f_1) arasındaki ilişki biraz daha karmaşık bir ilişkidir.

Çünkü bu noktada piyasadaki başka belirleyenler devreye girmektedir. Arz ve talebin yapısı, ikame ve rakip malların fiyatları, piyasanın sosyal belirleyenleri, para politikası, ekonominin enflasyonist/deflasyonist konjonktürde olması, ithalat ve ihracat imkanları, vergi politikaları gibi pek çok farklı etmen piyasa fiyatlarının kısa dönemdeki belirleyenleri arasında yer alır.

Sorunun yanıtına yönelik olarak yapabileceğimiz en genel geçer tespit şudur: Yeni çıkan ürünün arzının tekelci niteliği nedeniyle fiyat bir önceki ürüne göre daha yüksek bir düzeye çıkmaktadır. Bunu gündelik hayatlarımızda yine kolayca gözlemleyebilmekteyiz. Yeni model bilgisayarların, cep telefonlarının arz edildiği günlerde gazetelerde karşılaştığımız haberler bunun bir göstergesidir. İpodları, İfonları alabilmek için insanların günler öncesinden mağazaların önünde sıraya girmeleri, o metanın hayali ile sokaklarda gecelemleri, tekelci arzın insan zihinlerini ve davranışlarını nasıl kontrol edebildiğinin bir göstergesidir. O ilk haftada, dünyada o ürüne sahip olmayı başaran sayılı birey olma sıfatının tekilliği, arzın tekel niteliğini oluşturur ve yüksek fiyat olarak kendisini iktisatçılara gösterir.

Burada bir noktayı daha vurgulamalıyız; yeni ürünün fiyatının azalarak f_1 'in altına düştüğü noktada eski modelin talebi de ortadan kalkacak ve eski ürün hızla değersizleşerek fiyatı sıfıra doğru yaklaşacaktır. Bir meta daha düşük değere üretilebiliyorsa eğer, diğer tüm üretimlerin değeri de düşmek zorunda kalacaktır. Kapitalist rekabet, değersizleşemeyen metaları hızla sistemin dışına atmaktadır.¹²

Bu tür metaların üretimi sonlandırılacak, halihazırdaki metaların zaman içinde ulaşacağı fiyat ya hurda ya da antika fiyatı olacaktır, ilk durumda fiyatı dibi görecek ikinci durumda tıpkı piyasaya ilk çıkışında olduğu gibi tekelci arz koşullarına kavuşacak ve fiyatı bir miktar yükselebilecektir.

Bu tabloda iki önemli husus ortaya çıkmaktadır. Metanın değerinin düşmesi olgusu sermayedarlar için iki nedenle önemlidir: İlk olarak yeni bir ürün yaratmış olacaktır ve bu noktada elde edilen kârlar, yüksek düzeyde

12 Bu durumun kapitalizme özgü olduğunu söyleyebiliriz. Feodalizmde ya da kendi hesabına yapılan piyasa dışı üretimde böyle bir dışlayıcı ilişki söz konusu değil. Çünkü rekabetin gücü pazarın gelişmemesi nedeniyle ya da pazar için üretim yapılmaması nedeniyle zayıftır. Aynı anda hem yüksek teknoloji üretim hem de ağır aksak geri teknoloji üretimler geçerli olabilmektedir. Hiçbir konfeksiyon şirketi, torununa kazak ören bir nineye, “makinelere daha kısa sürede üretebilecekken niye aylarca göz nuru döküyorsun” diyemez. Ancak o nine bir kooperatif kurup elle örgü üretimine devam etmeye çalışacak olursa, ilgili sorunun muhatabı olacak ve değersizleşmenin gücünü iflâs ederek hissedecektir. Hâlihazırdaki metarlardan tamamen farklılaşılabilirse, yeni bir meta alanı, örneğin “Falanca yöresinin otantik ürünler pazarı” açabilirse, değersizleşme rekabetinden bir süreliğine kurtulabilir. Bu sefer de yine küçük üretici kooperatifleri arasındaki değersizleşme rekabetine maruz kalır. Anadolu’da özellikle halı üretim kooperatiflerinde gözlemlenen tipik olgu budur.

tekelci kâr olacaktır. İkinci olarak, ilerleyen zamanda metanın değeriyle birlikte fiyatları da düştükçe (grafikte kırmızı eğrinin yeşil eğriyi keserek altına düştüğü noktada) daha fazla emek kullanılarak üretilen eski teknolojili ürünleri yok edecek, rakip sermayenin iflasları ya da karlılığının azalması ile piyasadaki hakimiyetini artıracaktır. Bu süreç görüldüğü gibi hiç de statik değildir. Her an yeniden üretilir ve sermayeler arasındaki rekabet, bu tahribat ve yeniden kurma sürecini sürekli kılar.

Değer ile fiyat ilişkisine dair inceleyebileceğimiz ikinci örnek, daha uzun bir zaman diliminde makro ekonomik göstergelerden hareketle gözlemlenebilen bir olgu olacak. Büyük krizlerle birlikte oluşan orta vadeli fiyat hareketleri, gündelik basına pek yansımayan, yansısı bile genellikle ortodoks neoliberal kuramdan beslenerek yorumlandığı için işin uzmanı olmayan insanların kolayca anlamlandıramayacağı olgulardır.

Kapitalizmin yakın dönem tarihinde iktisadi krizleri en dramatik şekilde yaşayan ülke hiç kuşkusuz Japonya olmuştur. Muazzam bir çıkış yaparak çok büyük teknolojik ilerlemelere imza atan, kapitalist kalkınmanın medarı iftihar ve kapitalizmin sunduğu bilimkurgusal geleceğin günümüzdeki fantastik yansıması olarak görülen Japonya ekonomisi, nasıl olduysa 1990'lardan beri bitkisel hayat yaşamakta.¹³ Son yirmi yıl içerisinde Japonya'nın güçlü büyüme yaşadığı yıl neredeyse yok gibi. Üstelik kamu kesiminin tüketimi canlandırmak için onca kaynak ayırmasına, sübvansiyon vermesine rağmen tamamen çökmeyen ancak canlanma belirtisi de göstermeyen bu uyku modu bozulmuyor.¹⁴ Japon ekonomisinin en tipik özelliği fiyatların müzmin bir şekilde düşmesi.¹⁵ Enflasyonun düşmesi ve hatta negatif değerler alması, yani deflasyon Japon ekonomisi için tipik bir durum haline gelmiş durumda. Bu olgu, değersizleşmenin tipik bir sonucu ve kapitalizmde değersizleşme krizinin tipik örneğidir.

Enflasyon oranındaki azalma krizden çok önce de var olan bir eğilimdir ve kriz ile birlikte hız kazanmıştır. Bizim incelememize göre değersizleş-

13 Neoliberal kuramcılar Japonya'nın müzmin krizine dair doğru teşhisi bir türlü koyamıyorlar. Onlara göre krizin sebebi ya Japon nüfusun hızla yaşlanması, ya sürekli başbakan değiştiren Japonların politik beceriksizliği, ya da kamu açıklarının alabildiğine artması.

14 Japonya'nın bu durumunu tanımlamak için bazı iktisatçılar (*hibernation*) ya da "sürdürülebilir/sürekli düşüş" kavramlarını (*sustained decay*) kullanmakta. ("Tackling Japan's Debt: A Load to Bear", *The Economist*, 26 Kasım 2009, <http://www.economist.com/node/14972943>).

15 Bu durum sermayedarlar için son derece "korkunç" bir durum. Dünya çapında büyük sermaye çevrelerinin izlediği ve en çok okunan iktisat dergisi olan *The Economist* enflasyondansa müzmin deflasyonun çok daha büyük bir tehlike olduğunu yazmaktadır ("Global Economic Policy, The Deflation Dilemma," *The Economist*, 3 Haziran 2010, <http://www.economist.com/node/16274363>).

menin pekişmiş bir sonucudur.¹⁶

1971-2010 yıllarını kapsayan 40 yıllık dönem için Japonya ekonomisinde şu ilginç olgularla karşılaşmıştır:

i) Çalışanların yıllık ortalama çalıştıkları emek zaman azalma eğilimi göstermektedir. Grafik 1970’lerin ortasında, 1970’lerin hemen başındaki yüksek seviyeden aşağı inerek belli bir platoda çok hafif bir azalma eğilimiyle 1990’lara kadar seyretmiş, azalma eğilimi 1990’lardan itibaren güçlenmiştir (Grafik 2).

ii) İlginçtir ki, Japonya’da toplam çalışılan emek saat 1975-1990 döneminde artmasına rağmen, 1990’dan itibaren günümüze kadar hızla azalma eğilime girmiştir (Grafik 3).

iii) Japonya’da on yıllık dönemlere göre büyüme verilerine baktığımızda, 1970’lerde ortalama % 4,7 büyüdüğü, 1980’lerde ortalamanın % 4,4’lere düştüğü, 1990’larda ise ortalama % -0,9 düzeyinde, yani negatif büyüdüğü ve 2000’lerde büyüme oranının pek de artmadığı ve % 0,9 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Son yirmi yıl neredeyse tamamen durgunluk yıllarıdır. Japon ekonomisinin reel büyüme performansındaki düşme, toplam çalışılan emek saatlerindeki azalma ile benzerlik göstermektedir (Grafik 4). Bu iki oranı ilişkilendirerek incelediğimizde aşağıdaki dördüncü olguya ulaşılmış olur.

iv) Birim metadaki canlı emek saatin yıllar içindeki değişimi bizim için kaba da olsa metanın değerindeki değişimi verecektir.¹⁷

Toplam çalışılan emek saat “E” ise, reel ulusal gelir “R” ise, birim meta başına toplam çalışılan saat “X”, “E/R” olarak ifade edilebilir. Her bir değişkenin yüzde değişimlerini küçük harfle ifade edecek olursak $x=e-r$ şeklinde bir ilişki ortaya çıkar. Yani değerdeki değişim hızı, toplam çalışılan emek zamandaki değişimden, reel büyüme oranı düşüldüğünde elde edilecek olan büyüklüktür.

Bu hesaplara göre Japonya için 1970’ler boyunca güçlü bir değersizleşmenin söz konusu olduğu görülmektedir (Grafik 5). 1990’lar ve 2000’ler

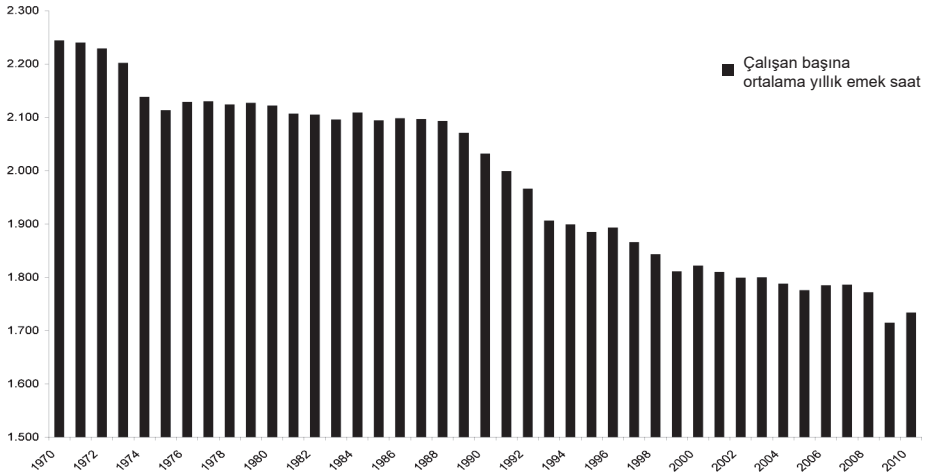
16 Burada not etmeliyiz ki böyle bir eğilimin tüm dünya kapitalist ekonomileri için aynı anda gözlemlenmesi gerektiğini düşünmek yersizdir. Dünyada gelişmiş ekonomiler yükselen teknolojileri ve sermaye yatırımları ile değersizleşme ve kriz eğilimine girmiştir. Diğer tarafta ise gelişmekte olan ekonomilerde meta alanının genişlemesi nedeniyle bir canlanma söz konusudur. Merkez enflasyonda yavaşlama ve deflasyon yaşarken, pek çok “gelişmekte olan” çevre ekonomileri aşırı ısınma ve enflasyon riski ile karşı karşıyadır.

17 Kaba olmasının sebebi önceki başlıklarda ele aldığımız üzere metanın değerini belirleyen tek şeyin canlı emek olmaması, üretim sırasında kullanılan metaların ve üretim araçlarındaki yıpranmanın da değerin bileşenleri olmasıdır.

boyunca süren krizin temelleri bu değersizleşmede yatmaktadır. Sadece reel büyüme verileri zayıflamamış aynı zamanda enflasyonda da azalma ortaya çıkmış (Grafik 6), son 11 yıl ortalamasına göre fiyatlar % 0,5 oranında azalmıştır (enflasyon 1970'lerde ortalama % 9,3 oranında, 1980'lerde % 2,8 oranında, 1990'larda % 1,3 oranında artmış ve 2000'lerde ise ortalama % 0,5 düzeyinde azalmıştır).¹⁸

Grafik 2: Japonya'da çalışan kişi başına ortalama yıllık çalışılan emek saat

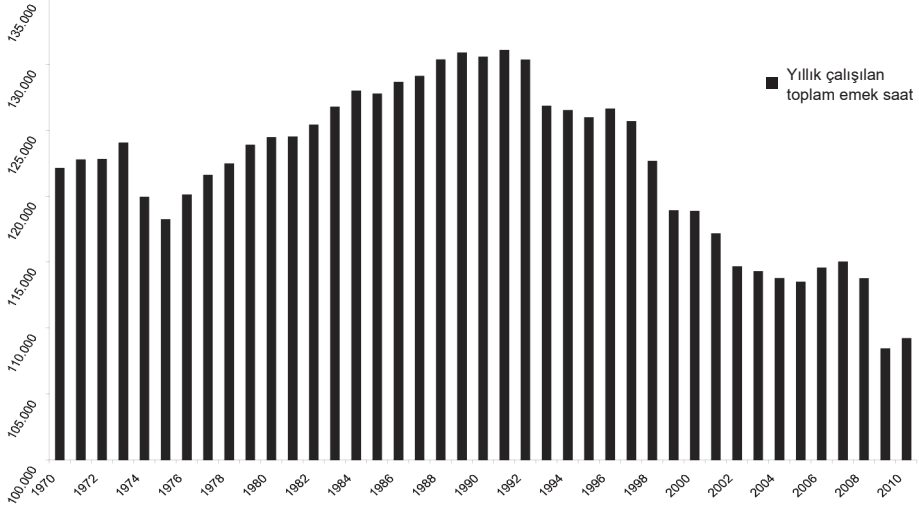
Kaynak: OECD, <http://stats.oecd.org/index.aspx>

18 Bir önceki örnekte de belirttiğimiz gibi, fiyat hareketlerinin, dolayısıyla enflasyonun da emek değerden başka belirleyenleri söz konusudur. 1971'de Bretton Woods uluslararası para sisteminin çökmesi ve kurlardaki istikrarsızlık ile 1973'te petrol ihraç eden ülkelerin (OPEC) petrol fiyatlarını artırmaları ve enerji girdisi üzerinden tüm metallerin bu karardan etkilenmesi 1970'li yılları enflasyonun aşırı yükseldiği bir dönem haline getirmiştir. Hem durgunluğun hem de enflasyonun aynı anda yaşandığı bir konjonktür (stagflasyon) söz konusu olmuştur.

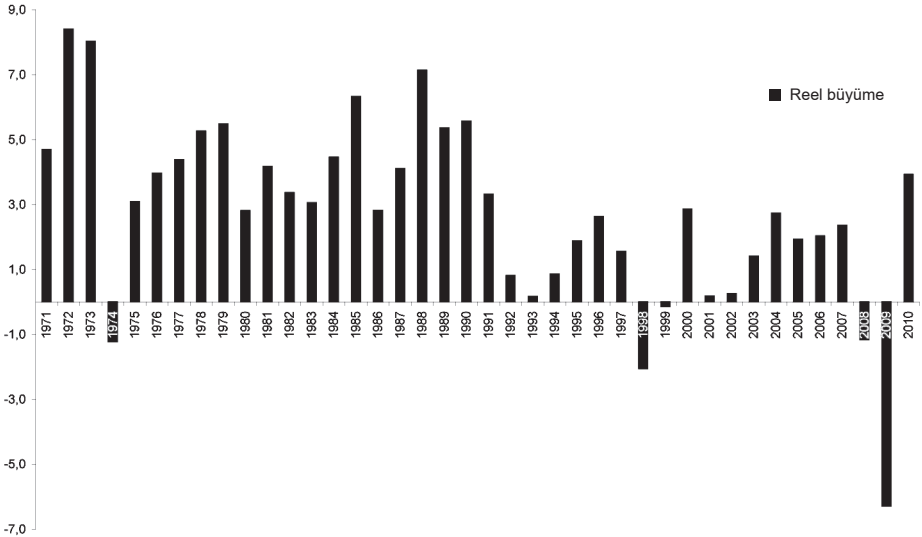
Grafik 3: Japonya’da yıllık çalışılan toplam emek saat

Kaynak: OECD, <http://stats.oecd.org/index.aspx>

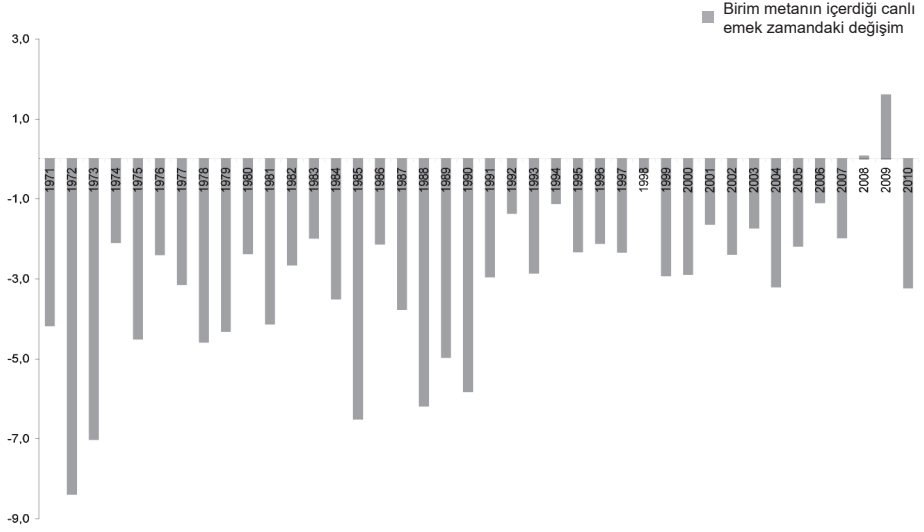
Grafik 4: Japonya’da reel büyüme verileri

Kaynak: OECD, <http://stats.oecd.org/index.aspx>

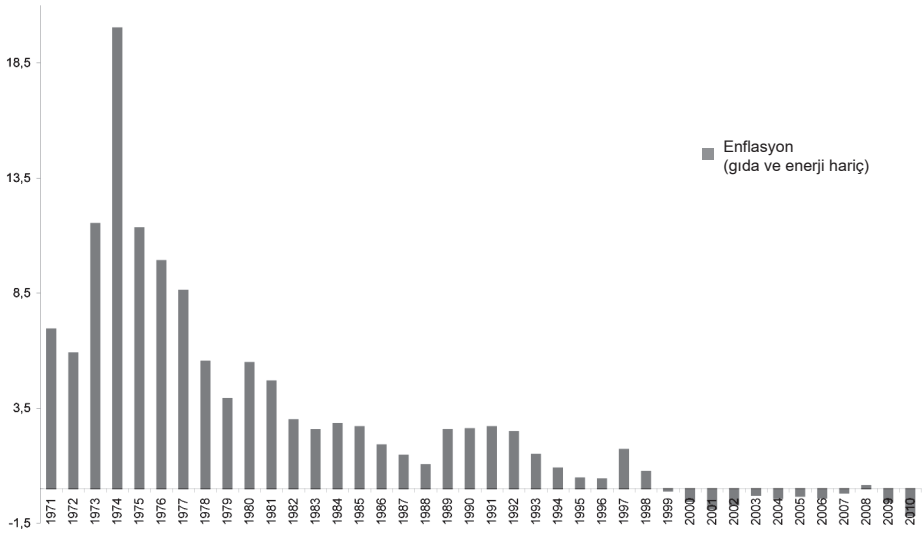
Grafik 5: Metanın içerdiği canlı emek saatin bir önceki yıla göre % değişimi

Kaynak: OECD, <http://stats.oecd.org/index.aspx>

Grafik 6: Japonya’da enflasyon (enerji ve gıda fiyatları hariç)

Kaynak: OECD, <http://stats.oecd.org/index.aspx>

Değersizleşme ve krizler

Metaların değersizleşmesi olgusu aşırı üretim krizi olarak da anlatılabilir. Bu noktada bir parantez açıp kriz kuramlarına kısaca değinmek anlamlı olacaktır. Marksist emek değer kuramı ile ilişkilendirilen en önemli iki kriz kuramı aşırı üretim krizleri ve eksik tüketim krizleridir. Genellikle bu iki kriz kuramı sanki birbirinin simetrigiymiş ya da aynı şeyi adlandırmak için kullanılan birbirine alternatif iki kavramsallaştırmamış gibi düşünülmektedir. Bu algı, neoklasik kuramın denge algısının yarattığı bir kuramsal deformasyonun ürünüdür ve bütünüyle hatalıdır. Buna göre arzın talepten büyük olduğu durumun olası iki nedeni (arzın fazla olması ya da talebin eksik olması) ele alınmaktadır. Oysa eksik tüketim krizleri emek-sermaye arasındaki bölüşümden kaynaklanan yapısal soruna işaret etmektedir. Kapitalizmde bölüşüm yapısal olarak o kadar bozuktur ki, ücretlilere verilen tutar hiçbir zaman onların ürettikleri metaların tüketilebilmesi için gerekli olan talebi yaratamayacaktır; bu durum talep açığı yaratacak ve sistemin tıkanmasına yol açacaktır. Bu olgu aşırı üretim krizi ile ilişkili bir durum değildir. Aşırı üretim krizi firmaların aynı emek gücü ile daha fazla üretim yapabilmeleri yani değersizleşme eğilimi ile ilişkilidir ancak yalnızca bundan da ibaret değildir. Bir sonraki bölümde örnekle anlatılmaya çalışılacaktır.

Eksik tüketim krizi özünde Marksist kuramın önemsedığı bir olgu değildir.¹⁹ Eksik tüketim krizleri ikincil bölüşüm ilişkilerinin düzenlenmesiyle, gelir dağılımını eşitlikçi kılacak müdahalelerle çözülebilir. Ya da kapitalist sistemde daha yaygın görüldüğü gibi, talep açığı yatırım malları üretimi güçlendirilerek kapatılmaya çalışılabilir. Toplam talebin tek bileşeni tüketim talebi değildir, kapitalistlerin sermaye yatırımları da talebin önemli bir unsurudur.²⁰

Marksist iktisat için önemli olan aşırı üretim krizidir. Bu kriz türü kapitalizmin yapısal sorunudur ve ancak üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılmasıyla aşılabılır. Kuram, değersizleşme ve kriz olgularını üretim araçlarının mülkiyet ilişkisi üzerinden tekrar ele almayı gerektirmektedir. Böyle bir inceleme için süreci hızlandıran bir örnek geliştirme-

19 Eksik tüketim teorilerine ve günümüzde düzenleme okuluna kadar uzanan sol düşünce içindeki etkilerine ilişkin özlü bir değerlendirme ve eleştiri için bkz. Sungur Savran, “Keynesçilik, Fordizm, ‘Refah Devleti’: Bir Efsaneye Reddiye,” *Devrimci Marksizm*, no. 10-11, 2010, s. 86-129.

20 Bu husus *Kapital*’in ikinci cildinde sermayenin dolaşımı, basit ve genişleyen yeniden üretimi ele alınırken açıkça vurgulanmaktadır. Buna rağmen, toplam talebin içinde yatırım talebinin önemine ilişkin vurgu genellikle Keynes’e atfedilir.

ye çalışalım. Tarım üretimine ilişkin kurgusal²¹ bir örnek inşa edelim. 100 dönüm bir arazide 100 çiftçinin 12 ay boyunca çalışarak (ve kendi mülkiyetlerindeki orak, tırpan, çapa gibi küçük üretim araçlarını kullanarak) yıl sonunda toplam 1.000 ton buğday ürettiklerini varsayalım. Bu ürün bütün çiftçileri doyuracak ve bir sonraki yılın üretimi için gerekli sermayeyi yaratacak kadar olsun.

Şimdi birdenbire, gökyüzünden yeni bir üretim aracının, örneğin bir traktörün tarlaların ortasına indiğini varsayalım. Fantastik olmakla birlikte, bu varsayımın çözümlememizde analitik bir boşluk yaratmayacağını, sadece süreci hızlandırarak ilişkilere dair algımızı berraklaştıracağını vurgulamakta yarar var.

Bu yeni üretim aracı, bu arazide 1000 tonluk buğday üretimi için gerekli olan emek zamanı sadece bir kişinin 12 aylık emeğine indirmiş olsun. Yani 1 kilo buğdaydaki emek değerini 1/100 kere azaltmış olsun²², buğdayı hızla değersizleştirsin. Bu yenilik 99x12 aylık emek değeri gereksiz kılmış, toplumu bu kadarlık emekten tasarruf ettirmiştir. Bu tür bir değersizleşme pek tabii ki insanlık için muazzam bir ilerlemedir.

Ancak, bu yeniliğin sadece teknik boyutunu düşünmek yeterli değildir. Kuramı yere indirecek ve sağlamlaştıracak şey kuramın politik boyutudur. Bu örnekte traktörün kullanım biçimi yani mülkiyet hakkı politik düzenin bir sonucu olacaktır. Soru son derece basittir: Traktör 100 kişi arasında dönüşümlü olarak mı kullanılacaktır, yoksa bu üretim aracını bir kişi tüm yıl boyunca tek başına mı kullanacaktır? İlk durumda üretim aracı ortak mülkiyette kalacağı için ürün yine eskiden olduğu gibi kişi başına 10 ton şeklinde bölüşülecektir, değersizleşen buğday 100 çiftçinin her biri için 11 aylık bir emek tasarrufu anlamına gelecektir. Artı zaman bölüşülmüş olacaktır. İkinci durumda üretim aracı tek bir çiftçinin özel mülkiyetinde kullanılmış olacak ve 1000 tonluk çıktıya bu çiftçi kendi emeğinin ve traktörün özel mülkiyetinin gereği olarak el koyacaktır.²³

Bu ikinci durumda 99 kişi çalışamayacak, herhangi bir ürüne sahip olmadığı için muhtemelen açlıktan ölecektir. Hiç kuşkusuz böyle bir durum toplumsal krizdir. Dikkat edilmelidir ki bu tür bir krizin sebebi değersizleş-

21 BBC Radyo4'ün hazırladığı “Günümüzde Çiftçilik” (*Farming Today*) isimli radyo programında bir İngiliz çiftçinin kendi aile çiftliklerinde kuşaklar boyunca yaşanan değişimi anlatırken çizdiği tablo bu kurgusal örneğin esin kaynağı olmuştur (<http://www.bbc.co.uk/programmes/b006qj8q>).

22 Traktördeki yıpranmanın ihmal edilebilir olduğunu düşünelim.

23 Not etmemizde yarar var ki, biz bu çalışmada, üretim aracının özel mülkiyetinin yani bu politik ilişkinin nasıl ortaya çıktığı ya da mümkün olduğu gibi bir soru ile ilgilenmiyoruz, yalnızca özel mülkiyetin ekonomi politik sonuçlarını ele alıyoruz.

me değil, politik tercih olan mülkiyet ilişkisinin kendisidir. Zira ilk mülkiyet modelinde aynı teknik ilişki söz konusu olsa bile iktisadi ilişkiler çok farklı bir sonuç yaratmaktadır.

Bu ikinci tercih tabii ki kapitalizmde egemen olan üretim ilişkilerini ve mülkiyet modelini tanımlamaktadır. Özel mülkiyetin insanlığın gelişim aşamasında işlevsel olduğu ya da rekabetin sağlanabilmesi ve bireyin özgürlüğünün korunabilmesi için ne derece önemli olduğu gibi iddiaları tartışmayı bir başka yazıya bırakabiliriz. Biz burada üretim araçlarının özel mülkiyetinin değersizleşme olgusu ile birleştiğinde yarattığı sonuçları incelemeye devam edelim.

Bir tarafta satılamayan 990 ton buğday (10 tonunu kapitalist kendi tüketimine ayıracaktır) ve diğer tarafta ise çalışamayan ve aç kalan 99 kişi sorunu ile karşı karşıyayız. Örneğimizi daha da gerçekçi kılmak için ekonominin parasallaştığını düşünelim. Parasallaşmış bir ekonomide metaların satılamaması, sermayenin kendisini gerçekleştirememesi, şirketlerin iflası anlamına gelecektir.

Olası çözüm yolları şu şekildedir:

i) Bir çözüm yolu kredi ilişkisi olabilir. Bankacılık sistemi sayesinde²⁴ 99 kişi borçlandırılıp ilgili yıl içinde 990 tonluk artı buğday stoğunun bir kısmını tüketebilmeleri ve aç kalmamaları sağlanabilir. Hatta bazı çiftçiler kredi sayesinde basit üretim araçlarını satın alıp üretime başlayabilirler. Ancak bu müdahale krizin ertelenmesinden başka bir işe yaramayacaktır. İlk olarak bu yeni küçük üreticiler traktörün yarattığı değersizleşme ile rekabet edemeyecekler ve bir sonraki çevrimde iflas edeceklerdir. İkinci olarak kredi ilişkisi artı değerın bölüşümüne ortak olacak yeni bir aktör yaratacaktır: finans sermaye. Kredi karşılığında bir sonraki dönemde anaparanın faiziyle geri ödenmesi gerekecektir.

ii) Sorunun çözümünü sağlayabilecek bir diğer mekanizma, bir devlet kurmak ve ardından da kamu mali politikaları ile yeniden bölüşüm mekanizmalarını devreye sokmak olabilir. Devlet traktör sahibini hem servet hem de gelir vergisi mükellefi yaparak örneğin 400 ton buğdayı kamulaştırabilir ve geri kalan çiftçilere çeşitli transferlerle ya da kamu hizmetleriyle geri dağıtabilir. Bu tür bir müdahale hiç kuşkusuz politik bir müdahaledir ve tıkanan mekanizmanın tekrar işlerlik kazanmasını ve sistemin bir nebze rahatlamasını sağlayabilecektir. Keynes'in de tespit ettiği gibi devlet otoritesinin çiftçilere büyük bir kuyu kazdırıp daha sonra kapattırması gibi son

24 Traktör sahibi çiftçinin elde ettiği artı ürünün bir kısmını faiz karşılığında kredi olarak 99 kişiye dağıtması da benzeri bir mekanizmayı işletecektir.

derece işlevsiz ve üretken olmayan müdahaleleri bile yeniden bölüşümü belirlenen şekilde düzenleyebilecektir.

iii) Bir diğer çözüm yolu, devletin bu tür üretken olmayan bir harcamayı savaş ekonomisi üzerinden yürütmesi olabilir. Bir insanlık suçu olmakla birlikte bu tür bir faaliyetin bir diğer “avantaj”ı değersizleşme krizini insan hayatlarını yok ederek ortadan kaldırmak olacaktır (üstelik savaşmak gibi üretken olmayan bir faaliyet için 990 tonluk buğdayın büyük bir kısmının tüketilmesi de gerekecektir). Büyük savaşlarda 100 çiftçiden 40-50’sinin hayatını kaybetmesi, tasarruf edilmiş emek zamanının bölüşüm sorununu bir süreliğine de olsa kolayca erteleyecektir.

iv) Üstelik bu savaş, emperyalist amaçlarla yapılıyorsa, işin bir başka “avantajlı” boyutu daha ortaya çıkacaktır. Traktörün daha sahneye çıkmadığı “ilkel” toplumlardaki 100 dönümlük yeni araziler ilhak edildiğinde, emperyalist devletin vatandaşları için yeni bir mülkiyet alanı oluşturacak ve bölüşüm ilişkilerini rahatlatacaktır. Yeni bir üretim alanı, yeni bir piyasa, halihazırdaki tıkanıklığın önemsizleşmesini sağlayacak ve yeni bir başlangıcı olanaklı kılacaktır. Bu yeni başlangıcın varacağı nokta yine değersizleşme ve üretim araçlarının özel mülkiyeti, dolayısıyla benzer bir tıkanıklık olacak olsa bile...

v) Daha “uygar” çözüm yollarından birisi ise tasarruf edilen artık zamanın bir kısmının yani işsizlerin bir kısmının yeni metalar üretmek için istihdam edilmesidir. Örneğin yeni ve daha güçlü bir traktör, ya da yeni tohumlar ve gen teknolojisini geliştirebilmek için insanların çalışması 990 tonluk artığın bir kısmının tekrar bölüşüme girmesini sağlayacaktır. Bu tür bir açılım, sorunların geçici bir süreliğine de olsa rahatlamasını sağlasa bile ne ilginçtir ki sistemdeki tıkanıklığı orta vadede iyice pekiştirmekten başka bir işe yaramayacaktır. Çünkü yeni teknoloji pek tabii ki metaların değerini daha da düşürecektir. Yeni ve daha güçlü bir traktör artık 1000 ton buğday üretimi için bir ay yerine belki de yalnızca bir hafta tarlada çalışılmasını yeterli kılacaktır. Keza genleriyle oynanmış tohumlar daha az emekle aynı miktarda, belki de daha çok ürün elde edilmesini sağlayacaktır. İnsanlık tarihinde değersizleşmenin mutlak egemenliği ve belirleyiciliği kendisini tekrar gündeme getirecektir.

vi) Burada kurduğumuz çerçevenin sınırlarını biraz aşsa bile bir diğer mekanizmayı da not etmekte yarar var. Üretken olmayan ya da kapitalistleşmemiş mal ve hizmet alanlarının varlığı, meta ekonomisindeki daralma anlarında meta ilişkisinin genişletilebilmesine olanak tanıdığı için anlamlıdır. Bu tezin bir formunu emperyalist çözümde biraz önce ele almıştık. Ancak,

bundan daha geniş bir çerçeveye oturduğunu not etmeliyiz. Örneğin daha önce kamu hizmeti olarak sunulan eğitim, sağlık hizmetlerinin özelleştirilerek metalaştırılması gibi. Ya da daha önce meta olmayan doğal kaynakların, örneğin akarsuların özelleştirilmesi gibi. Böyle bir müdahale/yeniden düzenleme meta ekonomisinin büyümesi, sermayenin kârlılık krizini aşması anlamına gelecektir. Bizim çizdiğimiz çerçevede düşüncecek olursak, daha önce kapitalist ilişki içinde olamayan üretim/yeniden üretim alanları yerine artık ücret karşılığında emek istihdam edilen, yani değer yaratılan alanlar geliştirilecektir. Yani sermaye için yeni mülkiyet alanlarının açılması sağlanacaktır. Bu bir taraftan değersizleşme yaşanırken diğer taraftan yeni değer alanlarının yaratılması anlamında krize karşı bir eğilim olacaktır. Hiç kuşkusuz verdiğimiz örnekte de kolayca görülebileceği gibi, daha önce de eğitim ve sağlığın kamusal üretiminde olduğu gibi mal ve hizmetlerin üretilmesi için belli bir emeğin kullanılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Değişim bu tür bir emeğin kapitalist üretim ilişkisindeki emek değere dönüşmesinde, üretim araçlarının özel mülkiyete geçmesindedir. Bu sadece mülkiyetin el değiştirmesi şeklinde de olabilir, yeni bir metanın yaratılması ya da yeni meta alanlarının oluşturulması şeklinde de olabilir.²⁵

Sonuç

Burada ele aldığımız tüm çözüm yolları kapitalizmin tarihinde tanık olunan deneyimleri örneklemektedir. İlk çözüm olarak sunduğumuz politikalar 2000'ler sonrasında merkez ve çevre ülkelerdeki finansallaşma ve kredi genişlemesi ile neoliberal politikaların en karakteristik özelliği olmuştur.

25 Barak Obama ABD'de seçimleri kazanıp başkan olur olmaz, Bush zamanında başlatılan ve 2020'de tamamlanması planlanan Ay'a astronot gönderme programını krizle mücadele politikaları çerçevesinde iptal etti. Bunun yerine yeni uzay araçlarının imali ve uluslararası istasyona kargo taşımacılığı için özel sektörün NASA tarafından desteklenmesi kararı alındı ("Nasa's New Mission, Space to Thrive," The Economist, 3 Şubat 2010, http://www.economist.com/node/15449787?story_id=15449787&fsrc=nwl). Böylece yeni bir meta yaratılmış oldu. Sermayenin yatırım yapabileceği ve ücretli emek çalıştırarak değer yaratıp piyasada bu değeri realize edebileceği bir alan açılmış oldu. Daha önce üretken olmayan bir faaliyet olan kamusal uzay araştırmaları sonlandırılarak, kapitalist firmalar için üretken bir alan olan uzay turizmi faaliyeti yaratılmış oldu.

Yine yakın dönemde ABD'nin, yolcu taşımacılığı için dev hızlı tren koridorları yapmak üzere büyük yatırımlara girişmesi de ("American Railways, High-Speed Railroading", The Economist, 22 Temmuz 2010, <http://www.economist.com/node/16636101>) daha önce ideolojik nedenlerle reddettiği bir meta alanını açması anlamına gelmektedir.

Yeni meta alanlarının oluşturulmasına bir başka örnek ise organik ürünler ya da adil ticaret (fair trade) ürünleri olabilir. Kapitalizmin yok ettiği organik ve adil ticaret alanlarının tekrar arz edilmesi ve böylece daha kârlı yeni meta alanlarının yaratılması ironiktir.

İkinci mekanizma yani kamu mali politikaları, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kuzey Avrupa ülkelerinin başvurduğu sosyal demokrat politika modelini tanımlamıştır. Ya da daha geniş bir çerçevede Keynes'in *Genel Teori*'de kuramsallaştırdığı politika çözümlemesini, yani kapitalizmin daralma konjonktürlerinde başvurulan genişleyici mali politika mekanizmalarına denk gelmektedir. Üçüncü çözüm yolu ise savaştır ve ne yazık ki 20'inci yüzyılın ilk yarısında dünya ölçeğinde iki defa deneyimlenmiştir. Dördüncü mekanizma olan emperyalist yayılmacılığın imparatorluklar çağında kalan eskimiş bir olgu olmadığı açıktır. Beşinci çözüm yolu olan teknolojik sıçramaları ise insanoğlu artık ağır ağır çıkılan kesintili basamaklar şeklinde değil, kesintisiz ve birikimli bir süreç olarak deneyimlemektedir. Kapitalist mülkiyet ilişkilerinin, bu değersizleştirme ivmesini taşıyamayacak kadar köhneleştiği artık çok açık.

Marx, *Grundrisse*'de sabit sermayeyi ele alırken insanoğlunun teknolojik ilerleme sayesinde elde ettiği gücün politik anlamını da ortaya koyar. Makineleşme ve otomatik üretim süreçlerinin gelişmesi, metaların ve dolayısıyla toplumsal zenginliğin üretiminde canlı emeğe olan ihtiyacı neredeyse yok denecek kadar azaltacaktır. Metanın değersizleşmesi o dereceye varacaktır ki, emek zamanı bu zenginliğin ölçülmesi için bir araç olmaktan çıkacak, metanın kullanım değeri artık bir değişim değerine ihtiyaç duymayacaktır.²⁶ Bu haliyle teknik ve iktisadi gibi görünse de Marx bu tespitin ardındaki toplumsal çelişkileri vurgular. Sermaye bir taraftan bilimi, toplumsal ilişkileri, doğayı ve eldeki tüm imkanları üretim sırasında ihtiyaç duyulan emek zamanı azaltmak için seferber etmeye çalışır. Diğer taraftan yaşamakta olduğumuz üretim biçiminde, toplumsal güçlerin, toplumsal ilişkilerin temelinde hâlâ daha fazla emek zamanının meta değerine, değişim değerine dönüştürülmesi yatmaktadır. Üretim güçleri ile toplumsal ilişkiler arasındaki bu çelişki kapitalizmi yok edecek olan maddi koşuldur.²⁷

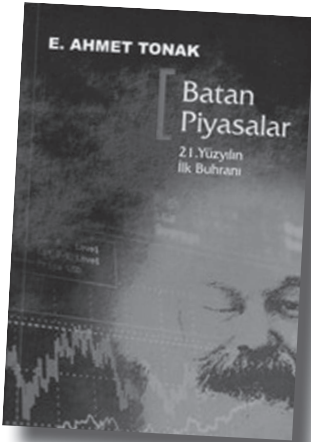
26 Karl Marx, *Grundrisse*, Penguin Books, 1993, s. 705.

27 a.g.e., s. 706. İlginçtir ki, *Grundrisse*'nin "Contradiction between the foundation of bourgeois production (value as measure) and its development" (Kapitalist Üretimin Temelleri –Ölçüm Birimi Olarak Değer- ve Gelişimi Arasındaki Çelişki) başlıklı bu bölümünde, genellikle en son paragrafa, "Doğa, makine, lokomotif, tren yolu, telgraf ya da evcil katır gibi şeyleri yaratmaz. Bunlar insanoğlunun ürünüdür" temalı paragrafa referans verilir, Marx'ın kapitalizmin çelişkisini ortaya koyduğu paragraflar unutulur.

Kitap Tanıtımı

*Marx'ın Değeri Ölçülebilir Mi?
1988-2006 Türkiye İçin
Ampirik Bir İnceleme
Yiğit Karahanoğulları
Yordam Kitap*

*Batan Piyasalar
21. Yüzyılın İlk Buhranı
E. Ahmet Tonak
Kırmızı Yayınları*

Kitap Tanıtımı

“Sosyalizmin güncel sorunlarını dert edinenler için bu kitap bir hazine. ... Kimini daha iyi tanısak da, kimini çok az bildiğimiz konuları en temel verileriyle sunuyor bu kitap. Bize, 20. yüzyıl Marksizminin bugüne, 21. yüzyılın yeni kuşaklarına bıraktığı mirası anlamının ilk kilometre taşlarını sağlıyor. Bu bakımdan 20. Yüzyılda Marksizm adlı eserin, Türkçe’de bir benzeri olmadığını söylemek mümkündür.”

20. Yüzyılda Marksizm
Daryl Glaser
David M. Walker
Çeviren: Sungur Savran
Versus Yayınları

Sungur Savran’ın önsözü ile başlayan, Nail Satlıgan’ın son sözüyle sona eren bu derleme, dünyanın önde gelen Marksist kuramcılarının kapitalizmin genel hareket yasalarıyla kapitalizmin geçirdiği evrimi bütünleştirmeye çalışan yazılarını içeriyor

Dünya Kapitalizminin Krizi
Derleyenler: Nail Satlıgan - Sungur Savran,
Belge Yayınları

Yunanistan'da devrimci yükseliş ve düzen “komünizmi”nin gerici rolü

Dilek Pir

Yunanistan'daki genel grev dalgasının son halkası olan 19-20 Ekim grevi ülkede hükümeti sarsarken, greve eşlik eden dev sokak eylemlerinde yaşananlar, ülkenin sol ve düzen karşıtı güçleri arasında büyük bir tartışma yaratmış durumda. 20 Ekim'de gerçekleşen eylem sırasında Sindagma Meydanı'nda, KKE ile düzen karşıtı güçler arasında patlak veren çatışma, sadece Yunanistan solu için değil, Türkiye'nin sol güçleri için de bir sınav oldu.

2004 yılındaki NATO eyleminde, ellerinde kendi parti bayraklarının yanında Yunanistan bayraklarını da taşıyan KKE üyelerini yadırgamadan kortejinde ağırlamayı enternasyonalizmle eş tutan TKP bugün, KKE çizgisinin Türkiye'deki kayıtsız şartsız destekçisi konumunda. Nitekim TKP, son genel grevde yaşanan olaylarda KKE'nin benimsediği vahim siyasi tavra bütünüyle sahip çıktı. Bu destek, TKP'nin siyasi yönelişinin düzen-İçi karakterinin somut bir göstergesi niteliği taşıyor. TKP'nin bu karakteri, işçi sınıfı mücadelesinin toptan bir yükselişe geçmediği Türkiye koşullarında

kendisini gizleyebilse de, sınıf mücadelelerinde ekonomik krizin etkisiyle bir keskinleşme yaşandığı takdirde, belirtik şekilde su yüzüne çıkacaktır.

Bayram bizim neyimize?

Yunanistan’da her yıl 28 Ekim’de, ülkenin 1940 yılında faşist Mussolini’nin “savaşmadan teslim olun” çağrısını reddetmesinin yıldönümü olarak “Hayır Bayramı” kutlanır. Bu günde, her ülkenin milli bayramlarında olduğu gibi, Yunanistan’da da törenler düzenlenir, bu törenlerde resmigeçitler yapılır, askerler öğrenciler dizi dizi yürütülür, devlet erkânı onları selamlar, milli gurur doruk noktasına çıkar. Ta ki bu yıla kadar... PASOK hükümetinin kriz önlemleri altında inim inim inleyen halk, bu yılki törenleri kendi “Hayır” bayramına çevirdi. Gerçekleştirilen eylemler sonucunda, başta geleneksel olarak en büyük törenin düzenlendiği Selanik olmak üzere, birçok kentte kutlamalar iptal edildi. Resmigeçitlerin yapıldığı yerlerde devletin temsilcileri tören alanını apar topar terk etmek zorunda kaldı. Kimi yerde geçitten kopan öğrenciler eylemcilere karıştı; kimi yerde ise devletin temsilcilerini selamlamak yerine onlara sırtlarını döndüler, yumruklarını kaldırdılar.

Nicel olarak güçlü olmayan bu eylemlerin niteliksel boyutunu iyi kavramak gerekir. Hükümetin önlem paketleriyle gitgide yoksullaşan Yunanistan halkı öylesine bezmiş haldedir ki, dünyanın gözünün önünde bir milli tabuyu yıkıvermiştir. Bu sembolik eylemler, kitlelerin sisteme ve devlete güveninin kalmadığı bir toplumsal ruh durumu içinde şekillenmektedir. Durumun adını koyalım: Yunanistan’da devrimci bir yükseliş söz konusudur.

Yunanistan’da sınıf mücadelelerinin yükselişi

“Hayır Bayramı” eylemleri devrimci yükselişin ne boyutta olduğunun sadece bir göstergesi. Yükselişi esas belirleyen ekonomik krizin vurduğu ülkede, işçi sınıfının mücadelesinin kazandığı ivmedir.

2008 sonbaharında dünya, ekonomik krizin sarsıntısını yaşarken Yunanistan, Aralık isyanıyla çalkalandı. 16 yaşındaki Aleksis’in polis kurşunuyla öldürülmesi sonrasında Atina iki ay boyunca yangın yerine döndü. Sendikaların kısmen desteklediği ama bir aşamasında geri çekildiği bu eylemlerin esas dinamosunu, Yunanistan’da “700 avro kuşağı” olarak bilinen ve sistemin bir gelecek vaat edemediği gençler oluşturdu. Dünya kapitalizminin 2008’deki ilk sarsıntısının ardından, bu gençlik eylemlerinin de etkisiyle

seçimlerde hükümet el değiştirdi ve iktidar, kağıt üzerinde sosyalist, aslen burjuva partisi PASOK’a geçti.

İşçi sınıfının örgütlü kesimlerinin sınıf mücadelesine boylu boyunca girişmesi ise, PASOK iktidarı altında, Yunanistan ekonomisinin kş işaretleri verdiği dönemde oldu. Her burjuva partisi gibi PASOK’un da krizden çıkış programı “herkes fedakrlık yapmalı” edebiyatıyla faturayı işçi sınıfına kesmek üzerine kuruluydu. AB ve İMF’den alınan dış borçların teminatı olarak meclise getirilen her önlem paketi, Yunan işçi sınıfına yoksulluk ve hak gaspları olarak geri döndü. Emekçilere yüklenen vergiler arttırıldı, başta kamu çalışanları olmak üzere ücretler düşürüldü, emekli maaşları neredeyse yarisına indirilirdi, ulaşımdan eğitime birçok sektörde özelleştirmelerin n açıldı, özel sektörde çalışma şartlarını işçiler aleyhine düzenleyen birçok yasa geçirilerek iş güvencesine büyük darbe vuruldu.

Bu topyekn sınıf saldırısına Yunanlı emekçilerin cevabı, üç yıl içinde sayısı onu geçen genel grevler oldu. Genel grevlerin dışında, sektör çapında örgütlenen grevlerin sayısı ve üretim yerlerindeki grev ve işgallerin sayısı ise çok daha fazla.

Genel grevlerin ana gövdesini esas olarak ülkenin en büyük iki sendika konfederasyonu olan GSEE (Yunanistan Genel İşçi Konfederasyonu) ve ADEDY (Kamu alışanları Konfederasyonu) oluşturdu. Bunun yanında KKE’ye (Yunanistan Komünist Partisi) bağlı olan PAME (Yunanistan Mücadeleci İşçiler Sendikası) ve diğer bağımsız sendikalar da sınıf seferberliğinin içinde yer aldılar. GSEE ve ADEDY bürokratları, başta genel grevlerle işçi sınıfının “gazını alma” planları yaptıysalar da sınıf mücadelesinin seyri hiç öyle olmadı. Hükümetin her önlem paketi bıçağı emekçilerin kemiğine öyle bir dayıyordu ki, işçi sınıfı mücadeleye daha da fazla atılmaya başladı. GSEE ve ADEDY bürokratları artık pratikte bu yükselişin önüne geçemez oldular; hatta bıçak kendilerine dayandığı ölçüde daha büyük grevler örgütlemek zorunda kaldılar.

İşçi sınıfının yeni müttefikleri

2008 Aralık isyanından provalı gençlik, genel grev dalgasıyla yükselen mücadelede çoktan kendine bir yer bulmuştu. Sermayenin saldırıları-yla elinde sisteme tutunacak bir dal kalmayan gençler, genel grevlere eşlik eden sokak eylemlerinde daha da güçlü ve kalabalık bir şekilde yer almaya başladılar. İşçi sınıfı cephesinden yükselen mücadele, zaman içinde gençliğin yanı sıra, toplumun başka kesimlerinden de kendisine bazı müttefikler

buldu. Zira PASOK'un önlem paketleri sadece işçi sınıfını vurmuyor, başta artan vergiler olmak üzere çeşitli tedbirlerin yükünün altından kalkamayan orta sınıflar da derinden sarsıntı yaşıyordu. Özellikle "kapalı" denen mesleklerin "açılması", yani küçük burjuvazinin geleneksel olarak ruhsat, plaka vb. kısıtlayıcı belgeler temelinde çalışan kesimlerinin (eczacılar, taksi sahipleri vb.) mesleklerinin sınırsız rekabete açılması tehlikesiyle karşı karşıya gelmesi, bu kesimlerde de ciddi tepkiler uyandırdı. Bunlar da (özellikle taksiciler) boykot ve grev uygulamalarıyla sık sık hükümeti protestoya başladılar.

Arap devriminin etkisiyle 2011 yılının Mayıs ayında, zayıf ekonomisiyle AB ülkelerinin bir diğer yumuşak karnı İspanya'da ortaya çıkan "Öfkeli Hareketi", kısa sürede Yunanistan'da kendisini gösterdi. Kapitalizmin dünya çapındaki krizinin ilk etkileriyle sarsılan proletaryanın yeni eğitimli katmanlarının, eğitimli işsizlerin ve yeni yarı proleterlerin damgasını taşıyan Meydanlar Hareketi'nin Yunanistan ayağı, ülkede hızla yaygınlaştı. Böylece, daha önce eylem alanlarına çıkmamış toplumsal katmanlar da öfkelerini sokağa yansıtmaya başladılar.

Yunanistan'ın birçok şehrinde kent merkezlerine tıpkı Mısır'da Tahrir Meydanı'nda olduğu gibi çadırlar kuran öfkeli, başlangıçta kendilerini sendikalardan ve sol partilerden keskin bir şekilde ayırıyorlardı. Sokaktaki mücadele geliştikçe bu kesim, aynı alanda, aynı halk meclislerinde, aynı polis barikatlarının karşısında, kendisini ayırmak istediği kitleyi buldu. Yunanistan burjuvazisi, işçi sınıfı mücadelesine yeni bir dinamiğin müttelik olarak belirmesinden büyük rahatsızlık duymuş olacak ki, bir önceki büyük genel grevde polisin hunharca saldırdığı bir kortej de Öfkeli Hareketi oldu.

Öfkeli Hareketi'nin yanı sıra, bazı tekil sorunlar etrafında örgütlenen başka kesimler de sendikalarla ve sol partilerle birlikte hareket etmeye başladılar. IMF'nin ülkeye girmesiyle birlikte, bu hareketlerin talepleri yelpazesi de genişledi. Bunun bir örneği olan "Ödeyemem Hareketi", basit bir tüketici hakları topluluğu olmanın ötesine geçip, ekonomik krizde PASOK önlemlerine karşı duruş içerisinde, beklenmedik şekilde radikalleşti. Büyük şehirlerin uzağındaki kimi kentlerde de yerel mücadele dinamikleri oluştu. Örneğin Atina'nın çöplüğü haline getirilmek istenen Keratea'nın yoksul halkı, dört ay boyunca polis ablukasına direndi. Keratealılar neredeyse her eylemlerinde polisle çatıştı, gözaltına alındı, tutuklandı; sonuçta kazandılar. Hiçbir yasal hakkı olmadan vahşice sömürülen, bir yandan da faşistlerin saldırılarıyla can veren göçmenler de kendi hakları için seferber oldu. Üç yüz göçmenin ölüm orucuna yatarak başlattığı mücadele de zaferle sonuçlandı ve göçmen-

ler büyük kazanımlar sağladılar.

Mücadeleye atılan bu kesimler, taleplerini işçi sınıfının talepleriyle büyük ölçüde birleştirdiler. İşçi sınıfın mücadelesinin yükselişine eşlik eden bu dinamikler mücadelenin seyrine güç kattı.

19-20 Ekim genel grevi

Yunanistan’daki son 48 saatlik genel grev işte böyle bir toplumsal atmosfer içinde şekillendi. Düşük maaşlılardan alınan gelir vergisi oranını arttırmayı, başta yoksulları vuracak yeni konut vergileri getirmeyi, emekli maaşlarını daha da düşürmeyi, 30 bin kamu emekçisini fiilen kapının önüne koymayı ve işyerlerinde toplu sözleşme yapılmasını neredeyse imkânsız hale getirmeyi öngören PASOK’un yeni zehir zemberek önlem paketinin mecliste görüşüleceği ilan edildikten sonra, genel grev hazırlıkları başladı.

Böylece, 19-20 Ekim’de Yunanistan son yılların en büyük genel grevine sahne oldu. Birçok sektörde greve tam katılım sağlanırken, Yunanistan genelinde katılım yüzde 80’in üzerindeydi. 19 Ekim günü polis kaynaklarına göre 250 bin, sendikalara göre ise 500 bin emekçi Atina’da meclis binasının bulunduğu Sindagma Meydanı’na aktı. Genel grevin en önemli yanlarından birisi de yaygınlığıydı. Daha önce hiç eylem yapılmamış küçük kentlerde bile grev dalgası derinden hissedildi. 12 milyonluk Yunanistan’da grevin ilk gününde ülke çapında bir milyonu aşan kitleler sokaktaydı!

Oylamanın yapılacağı 20 Ekim gününde de yüz bin emekçi Sindagma Meydanı’nı doldurdu. Ancak meydanda alışık olmadığımız bir görüntü vardı. Oylamayı engellemek ve emekçi düşmanı kriz önlemlerine karşı meclisi felç etmek isteyenler, karşılarında polisi değil, KKE-PAME kortejlerinin kasklı, eli sopalı “kortej korumaları”nı buldular. Meclis binasına ilk yönelen grup “Ödeyemem Hareketi” oldu. PAME kortejinin sopalılarının pazarlıklarla geçit vermeyeceğini anlayan grup, geriye dönme kararı aldı. Ancak bu esnada meydanda gerginlik çoktan artmıştı ve meclis binasının önüne gitmeye kararlı, ana gövdesini anarşistlerin ve devrimci partilerin bir kısmının oluşturduğu binlerce kişi yürüyüşe geçti. Bu sefer KKE kortejinin yaşça daha genç kasklı sopalı koruma bölüğü meclisin önünde barikat oluşturdu. İki kortej arasındaki sloganlı atışmalar arbedeye dönüştü ve bir süre sonra alanda çatışma başladı. KKE-PAME kortejleri bir aşamada geri çekilerek, o ana kadar copları kalkanları inmiş vaziyette parlamento binasının hemen yakınında bekleyen polislere yol verdi.

Polisin müdahalesiyle eylem tamamen dağıldı. Bu müdahalenin bilan-

çosu ağır oldu: PAME üyesi 53 yaşındaki bir inşaat işçisi müdahalede kullanılan ağır kimyasallı gaz bombaları sebebiyle kalp krizi geçirerek hayatını kaybetti. Alandaki çatışmada ise yüzlerce kişi yaralandı. Bu sırada meclis-teki oylama, paketin onaylanmasıyla son buldu.

KKE neyi koruyor?

20 Ekim’de Sindagma Meydanı’nda yaşananlar, sol içinde büyük bir tartışma başlattı. KKE, oylama sırasında meclise yüklenmek isteyen binlerce kişiyi “ajan-provokatör” ve “anarko-faşist” ilan ederek, doktorların ve yakınlarının açıklamalarının tersine işçinin ölümünden bu grupları sorumlu tuttu. Burjuva medyası KKE’nin eylemdeki bu tavrını göklere çıkarırken, parti temsilcilerinin yaptığı hiçbir açıklama şu sorulara cevap vermiyordu: Meclis binasının önüne konuşlanan KKE-PAME kortejleri, neden başka hiçbir kortejin parlamentoya yürümesine izin vermedi? Sınıf mücadelesinin eylem alanında en keskin haliyle cisimleştiği o anda KKE-PAME kortejleri neyi koruyordu?

Aslında, olaylar çıkmadan bir gün önce KKE Genel Sekreteri Pappariga, eylemin amacını kendilerince açıklarken bu sorulara çoktan cevap vermişti:

“Şu noktaya açıklık getirelim: Sendikaların eylem günü parlamento binasının etrafını sarma kararının, milletvekillerinin binaya girişini engelleme amacıyla hiçbir alakası yoktur. Bunun tek bir amacı vardır: Oylamada daha fazla milletvekilinin pakete karşı oy kullanmasını sağlamak. Bizi esas ilgilendiren budur.” Ve yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için tekrar ediyor “Parlamentonun sarılmasının rolü şudur: ‘Hayır’ oylarının mümkünse çoğunluk kazanması ve böylece halkın baskısı altında hükümetin düşmesi.”

Bu açıklamadan çok açıkça ve ikirciksiz şekilde şu sonuç çıkmaktadır: KKE 20 Ekim günü önlem paketinin reddi için, meclisteki milletvekillerinin “Hayır” oyu verebilme ihtimaline bel bağlamış ve bu sebeple eylemde parlamentoyu korumuştur. Partiye göre, sokaklardaki emekçilerin parlamento önüne gelip slogan atması, halkın bu önlemlere karşı olduğunu göstermeleri, sadece içerideki milletvekillerinin üzerinde baskı yarattığı ölçüde anlamlıdır. İşte bu yüzden KKE, düzen karşıtı güçlerle çatışmayı dahi göze almıştır.

Parlamentarizmin batağında bir “öncü parti”

Savaş nasıl politikanın devamıysa, bir partinin sınıf savaşının en kritik

anlarında aldığı tavır da partinin politikalarının bir sonucudur. KKE, her ne kadar kendisini işçi sınıfının “öncü partisi” addetse de, 20 Ekim eyleminde gösterdiği tavırla stratejik yönelişinin düzenin içinde olduğunu yeniden ispat etmiştir. Krize karşı birkaç tane ses getiren eylem yapması (Akropolis’te pankart açma ve son dönemde birkaç bakanlık işgali dışında pek de örneği yoktur) bu gerçeği değiştirmez. KKE’nin siyasi yönelişinin altında yatan nedenleri, kendisine devrimciyim diyen herkesin iyi kavraması gerekir.

KKE’nin önlem paketini engelleme mücadelesi başlığındaki tavrı, kitle mücadelesini ileri götürecek politik müdahaleleri yapmak yönünde değil parlamentonun içinden medet ummak olmuştur. KKE’nin bu medet umma hali meclis içinde somut bir olguya yaslanmaktadır: PASOK içindeki sarsıntılar. Son iki yılda, işçi sınıfının tepkileri yükseldikçe PASOK milletvekillerinden de çatlak sesler çıkmaya başlamış, bazı milletvekilleri parti disiplini dışına çıkarak önceki önlem paketleri oylanırken “hayır” oyu kullanmıştır. Kimi milletvekili PASOK’tan kendisi istifa etmiş, kimisi de partiden ihraç edilmiştir. Seçimlerden 161 milletvekiliyle çıkan PASOK’un bugün meclisteki sandalye sayısı 153’e inmiştir. Bu sayı 150’nin altına indiği takdirde PASOK çoğunluğu kaybetmiş olacak ve erken seçimlere gitmek zorunda kalacaktır. İşte KKE’nin tuttuğu yol, genel sekreterinin de açıkladığı gibi, esasen meclis aritmetiğine dayalıdır ve mücadelenin önüne sistem içi çözümleri koymanın ötesine geçmemektedir.

Diğer tarafta, burjuvazinin saldırılarını engellemenin başka yolları da mevcuttur. Bir-iki günlük genel grevlerin, hükümetin önlem paketlerini engellemeye yetmediği artık açıktır. (Sendika bürokrasisinin esas çıkmazı tam da bu noktada yatmaktadır.) Süresi sınırlı genel grevler, sonuç almaktan ziyade gözdağı vermek amaçlıdır. Bu grevleri süresiz genel greve dönüştürmek için basınç yapmak, devrimci bir partinin boynunun borcudur. Hiç kuşkusuz bir süresiz genel grev, işçi sınıfı mücadelesinde bir sıçrama yaratacaktır. Bu gerçekleştiği takdirde işçi sınıfının gücü karşısında ne bir önlem paketi kalabilir, ne de hükümet... Yunanistan işçi sınıfı buna hazır olduğunu çoktan ispatlamıştır. Pekiyi, “öncü parti” KKE’nin bu konudaki önerisi nedir? Çıt yok! Grev dalgası tüm ülkeyi sarmasına rağmen KKE “süresiz” kelimesini ağzına dahi almamaktadır.

PASOK önlemlerini püskürtmenin diğer bir seçeneği, tam da eylem alanında kendiliğinden de şekillenebilir. Latin Amerika’da 2000’li yılların başında Arjantin’deki devrimci yükselişten bizlere yansıyan görüntüler hâlâ aklımızdadır. Kitleler parlamentonun etrafını sarmış binanın içine hücum ederken, binadan helikopterle can havliyle kaçan devlet başkanlarının gö-

rüntüsü, o dönemki mücadelelerle bütünleşmiştir. (Sindagma Meydanı'nda ki eylemlerde en önde yer alan, helikopter figürlü, üzerinde “oust!” (“hoşt!”) nidası yer alan turuncu pankart tam da bu duruma referans yapmaktadır.) Bunun aynısının Yunanistan'da yaşanmasının önünde “öncü partiler”den ve sendika bürokratlarından başka engel yoktur.

20 Ekim'de KKE'nin parlamento önünü eylemcilere açmamasının tek sebebi, kitlelerin daha ileri giderek parlamentoyu basması gibi bir ihtimali önlemek istemesidir. Sindagma'da kitleler, ola ki daha ileri gitseydi ve parlamentoyu basacak olsalardı, kitleler sadece egemen sınıfların değil, KKE'nin de kontrolünden çıkmış olacaktı. Doğacak “kaos” ortamında KKE'nin seçim hesapları suya düşebilirdi.

KKE'nin seçim taktikleri, parlamentoda daha fazla sandalye kazanmanın ötesindedir. Yunanistan'ın durumu, ekonomik krizden çıkmanın o kadar uzağındadır ki hiçbir düzen partisi şu an iktidara tek başına talip olma riskini alabilecek durumda değildir. Bu yüzden sık sık bir “milli mutabakat hükümeti” seçeneğinden bahsediliyor. Parlamentoda daha güçlü bir KKE, iktidar ortağı olmaya daha yakın ve muhtemel bir milli mutabakat hükümetinde daha fazla ağırlığı olan bir KKE demektir. İsminde komünist geçen bir parti nasıl düzen partileriyle ortak olur diye sormayın; çünkü bu daha önce de oldu! KKE, 1989 yılı seçimleri ardından, merkez sağın has burjuva partisi ND (Yeni Demokrasi Partisi) önderliğinde kurulan üçlü koalisyonun ikinci ana partisi olmuştur. Sistemin resmi “komünist” partisi olmak böyle bir şey olsa gerek. Ortada devrim yapma amacı olmadıktan sonra “komünist” olsanız, işçi sınıfının tamamına “öncülük” etseniz ne fark eder?

İftira furyası ve sol güçlerin küçük hesapları

KKE, olayların hemen ardından, muhtemelen en başta kendi üyelerinden gelen tepkileri susturmak için “ajan-provokatör” ve “anarko-faşist” avı başlattı. Parti gazetesinde boy boy resimler yayınlayarak “işte bu olaylardan hemen önce eylemcilere bakarak gülümsüyor; demek ki provokatör!” gibi ince akıl yürütmelerle günahlarının üstünü örtmeye çalıştı. Kendi eli sopalı korumaları onlarca düzen karşıtına hiç saldırmamış, onlarca kişiyi hunharca dövüp meydana bir kat yüksekliğindeki platformdan aşağı atmamış, eline geçirdiğini hastanelik etmemiş gibi, kendini mağdur durumda göstermeye çalıştı. KKE'nin bu olayları çarpıtma yöntemi ise takdire şayandı. Parti, o güne has olmayan, anarşistlerin kortejlerine polislerin sızması olgusunu bu olayla sınırlandırıp, meclise yürümek isteyen kortejlerin bütününe polisle

işbirliği yapmakla suçladı. Bu kitlenin içinde Neo-Nazilerin bulunduğunu iddia edecek kadar da ileri gitti. Bunun böyle olmadığını eylem ve çatışma görüntülerini izleyen herkes, Yunanca bilmesede anlayabilir. İftiraların en çirkini ise, PAME üyesi işçinin ölümünden düzen karşıtı güçleri sorumlu tutması oldu ki, bu raddeye burjuvazinin has partileri ve kolluk kuvvetleri dahi ulaşmadı.

KKE’nin “Benden olmayan bana karşıdır” anlayışıyla bezenmiş bu saldırgan üslubu diğer sol güçleri şaşırtmış olacak ki, bu güçler KKE’nin eylemdeki rolünü eleştireceklerine biraz mahcup şekilde, düzen karşıtı güçlere iftira furyasına çanak tutarak kendilerini KKE’ye ispatlamaya giriştiler. Bahsettiğimiz güçler SYRIZA (Radikal Sol koalisyon) ve ANTARSYA (İktidarın Devrilmesi için Anti Kapitalist Sol Birlik).

Bunlardan ilki, birkaç yıl önce yaşadıkları bölünme sonrasında büyük güç kaybederek meclise girememiş avro-komünist kökenli sol liberal bir parti. Yunanistan’da yükselen mücadele onların da yelkenlerini doldurdu. Esas olarak KKE’nin, bir ölçüde de PASOK’un tabanına oynayan bu parti, kamuoyu yoklamalarında, anketin kaynağına göre değişkenlik göstermekle birlikte, yüzde 5 ile yüzde 10 arasında bir oy potansiyeline sahip gözüküyor. Aynı KKE gibi parlamentarizmin batağına batmış SYRIZA’nın, KKE’nin eylem alanındaki tavrı karşısındaki mahcubiyeti esas olarak buna dayanıyor. Hem KKE’ye ve ANTARSYA’ya seçim ittifakı önermiş olduğu için, hem de yeniden yükselişe geçmiş olmanın yarattığı motivasyonla SYRIZA, sivrilik yapmayıp seçime kadar oylarını arttırmak istiyor. ANTARSYA ise ne kadar inkâr etse de aynı yolun yolcusu. Bu partinin de artan oy oranlarının yarattığı parlamentarist hayaller, ANTARSYA’nın sözümona radikalliğini törpülemeye çoktan başladı bile.

İkinci Marfin olayı mı, ikinci Varkiza mı?

Bu satırları okuyanlar KKE’ye haksızlık ettiğimizi düşünebilirler. Oysa KKE tarihi, işçi sınıfı mücadelesine bu eylemde yaşananndan çok daha kalıcı izler bırakmış ihanetlerle doludur.

Bunlardan ilk akla gelen Varkiza olayıdır. Yunanistan, 1946-1949 arası, İkinci Dünya Savaşı’nın sonu ile içi içe, kanlı bir iç savaş yaşamıştır. Savaş döneminde, şimdikinden çok daha güçlü olan o dönemin KKE’sinin önünde, hem Alman ve İtalyan faşizmlerine hem de Yunan egemen sınıflarına karşı mücadele gibi dev görevler durmaktaydı. 1941-44 arasında bu iki savaşı da kahramanca yürüten, işgalci faşist güçlerle savaşırken bir yandan

da sağın güçlerine karşı çarpışan KKE militanları, işçiler ve yoksul köylüler, parti yönetiminin aldığı kararla 1945 yılının Şubat ayında silah bıraktılar. Parti yönetiminin bu kararının temelinde, göbeğinden bağlı olduğu Sovyet bürokrasisinin, Avrupa'nın paylaşımında Yunanistan'ı emperyalist kampa teslim etmesi yatıyordu. ELAS adlı partizan örgütü ve EAM adını taşıyan siyasi cephe başkent Atina ve bazı başka yöreler dışında neredeyse Yunanistan'ın tamamına hâkimken gerçekleşen bu anlaşma, burjuvaziye teslimiyetin sembolü olarak tarihe geçti. Varkiza olayının ardından gerçekleşen seçimler ve referandum sonucunda, krallık yeniden tesis edildi. Başta Atina'da olmak üzere binlerce KKE militanı bu dönemde katledildi. 1946 yılında Yunanistan'ın kuzey bölgelerinde bir isyan eşliğinde KKE'nin silahlı güçlerinin çatışmaları yeniden başlatmasıyla iç savaşın ikinci ve esas perdesi açılmış oldu. Çatışmalar, üç yıl boyunca farklı yoğunluklarda sürse de bir sonuç vermedi. Nihayetinde, Yunanistan işçi sınıfının büyük mücadelesi bir devrimin kıyısından dönerek Sovyet bürokrasisinin ve KKE yönetiminin kendi ellerinde boğulmuş oldu. Bu mücadelenin dönüm noktası olan Varkiza olayı böylece, Stalinizmin uluslararası planda devrime ihanetlerinin uzun listesi içinde ön sıralara oturdu.

20 Ekim eyleminden sonra KKE'nin tavrı, düzen karşıtı güçlerin değerlendirmelerinde Varkiza olayıyla özdeşleştirildi. Haksız da değillerdi çünkü KKE, ortada bir Sovyet bürokrasisi olmasa da, Yunanistan'da bugünün devrimci yükselişi içerisinde, benzer ihanetleri gerçekleştirmeye gebe olduğunun işaretini yeniden verdi.

KKE'nin buna verdiği cevap, kendisine saldırı kabul ettiği meclise yürüme girişimini gerçekleştirenlerin, 5 Mayıs 2010'da Marfin bankasına molotof kokteyli atarak üç banka çalışanının ölümüne yol açanlarla aynı olduğunu öne sürmek oldu. Bir siyasi gücün kendi gerici tavrını aklamak için nesnel bir olguyu böylesi bir çarpıtmayla ele aldığı az görülmüştür! Evet, 5 Mayıs 2010'da Marfin bankasına molotof atan anarşistlerdir. 20 Ekim'de meclise yürümeye çalışanlar arasından KKE ile çatışanlar da anarşistlerdir. Bunlar gerçekler; ancak nedenler değil. Marfin bankasında çalışanların can vermesinin esas sebebi, müdürün bankaların molotofların hedefinde olduğunu bilmesine rağmen, içeride kalan üç çalışanın üzerine, kasten veya içeride kalanlar olduğunu fark etmeyerek, bankanın kapısını kilitlemesidir. Molotof kokteylinin, henüz Kara Blok bankanın çok uzağındayken atılmış olması da olayla ilgili açık olmayan başka bir noktadır.

Mücadelede kullanılan yöntemler üzerine muhalif güçler arasında daima tartışma yapılabilir. Ancak kendini haklı çıkarmak adına, patronların su-

çunu gizlemenin ve karşısındakine her fırsatta “katil” damgasını vurmanın kara çalmaktan öte bir anlamı yoktur.

İlle de tarihten örnekler arayacaksak, KKE’nin eylem anlarında işlediği günahlar saymakla bitmez. KKE’nin, askeri diktatörlüğün çöküşünün simgesi haline gelen 1973 Politeknik işgaline karşı tavrını şimdilik bir kenara koyalım. Zira bu örnekte KKE ve gençlik örgütü KNAT, eylem anı günahı işlememiş sayılsalar da sonradan eylemin üzerine yatmışlardır. KKE ve KNAT başta, üniversiteyi işgal eden öğrencileri cunta yanlısı olmakla suçlayıp işgali karşılarına aldılar. İşgalin etkisi büyüyünce eyleme katılma kararı aldılar ve cuntanın askerleri tanklarla okula girip onlarca öğrenciyi barikatlarda katletmesinden sonra da kendilerini eylemin “öncüsü” ilan ettiler. 1980 yılında KKE ve KNAT’ın yine bir Politeknik işgaline karşı takındığı saldırgan tutum ise daha dikkat çekicidir. Çünkü bu sefer KNAT, işgal eylemini kendi tekeline almak için işgalci öğrencilere saldırmıştır. Çıkan çatışma polisin müdahalesiyle büyüdü ve bu müdahale sonucu genç bir kadın öğrenci hayatını kaybetti.

KKE diğer sol ve düzen karşıtı güçlerle aynı eylemde yan yana durmakta yaşadığı zorluğu, örneğin 1991-1992 yıllarında “Makedonya sorunu” dolayısıyla örgütlenen eylemlerde aşırı sağcılar ve faşistlerle yan yana yürürken pek de yaşamadı.

Düzen karşıtı güçler ve devrimci tutum

KKE barikatının diğer tarafında yer alan düzen karşıtı güçler cephesi için, 20 Ekim günü gerçekleşen eylemin ana hedefi berraktır: parlamento-daki oylamayı engellemek.

Bir eylemin hedefiyle sınırlı bu berraklık, Yunanistan’daki kitle mücadelesinin seyri ve geleceğine dair saptamalar için geçerli değildir. Bu kortejde yer alanlar, sistemi bir bütün olarak karşılarına alıyor olsalar da devrim stratejisinde apayrı noktalara düşüyorlar. Bunun sonucunda, günün somut ihtiyaçlarına yönelik politikalar önerirken de büsbütün ayrışıyorlar.

Barikatın diğer yanındakilerden olan Anarşistlerin esas zaafı, KKE’yi teşhir etmenin ötesine geçememelerinde beliriyor. Anarşistlerin küçük bir bölümünün 20 Ekim’den sonra ortaya çıkan, KKE’yle kan davasına girme eğilimi ise şimdilik sönmüş görünüyor. Muhalifler arasında çatışmaların artması senaryosunda, hiç şüphesiz KKE’den çok kitle mücadelesinin seyri zarar görecektir. KKE burada yakaladığı her açığı kendine yontmakta ustadır, karşısındaki güçlerin her hatasını bire bin katarak, üyelerini kon-

solide etmek için kullanmaktadır. Örneğin, 20 Ekim’de alanda yaşanan çatışmada, anarşistlerin kontrolsüzce attığı bir-iki molotof kokteylinin etkisi son derece olumsuz olmuştur. 20 Ekim sonrasında KKE bürolarına yapılan birkaç saldırının etkisi de benzerdir ve ne mutlu ki bu tür saldırıların geri-si gelmemiştir. Bu tür yöntemler mücadelenin içindeki güçler tarafından mahkûm edilmelidir. Zira, mücadelenin kritik anlarında, kullanılan yöntemler, haklı bir davada haksız konuma düşmeye kadar varabilir.

Devrimci Marksizmin Yunanistan’daki temsilcisi ve DİP’in kardeş partisi EEK (Devrimci İşçi Partisi), bu gerçekten hareketle sol içi çatışmalara ilkesel olarak karşı çıktığını 21 Ekim tarihli parti açıklamasında bir kez daha ifade etmiştir. Ancak, 20 Ekim’de meclise doğru yürüyüşe geçen kitlenin içinde pankartıyla yer alan EEK’in ana saptaması bu değildir. EEK, eylem alanında kitle mücadelesinin önünde engel oluşturan KKE’ye karşı esas olarak siyasi bir mücadele verilmesi gerekliliğinin altını çizmektedir. Ana hedef ise açıktır: İşçi sınıfı ve giderek yoksullaşan halk kitlelerinin sisteme karşı mücadelesini yükseltmek. EEK bunun ancak kitlelerin devrimci bir programa kazanılmasıyla mümkün olacağını bilincindedir. Bunun için, burjuvazinin krizden çıkış için emekçilere saldırılarının durdurulmasının kitle mücadelesinin öncelikli hedefi olması gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda EEK, dış borçların koşulsuz reddini ve hükümetin önlem paketlerinin iptalini talep etmektedir. Önlemler meclis gündeminden düşene dek bir genel grev sürdürülmesini önermektedir. Krizden işçi sınıfı ve emekçiler lehine çıkışın yolunu döşeyecek olan bir işçi hükümeti talebiyle de kapitalizmin dışında bir iktidar hedefini işaret etmektedir.

Bu programla mücadele eden EEK, şimdilik anketlerde % 0,5’lik bir kesimin desteğini alsa da, işçi sınıfının öncüsü olmaya, şimdilik kendisinden niceliksel olarak çok daha kuvvetli olan düzen içi sol partilerden, kat kat daha yakındır.

Türkiye’den KKE’ye övgüler

Yunanistan’daki gelişmeler, Türkiye’deki yankıları bakımından da önemlidir. 19-20 Ekim genel grevi ve alanda yaşanan çatışma üzerine sol basında yazılıp çizilenleri üç gruba ayırmak mümkün.

Birinci grupta, Halkevleri’nin yönelişinin damgasını taşıyan internet sitesi *sendika.org* internet sitesi ve ÖDP’nin siyasi çizgisinin etkisindeki *Birgün* gazetesi yer alıyor. Bu gruptaki yayın organları 19-20 Ekim grevini adeta es geçmekte. Bu yayın organlarında grev haberleri yer alsa da çatışma

ve sonuçlarına dair herhangi bir bulguya rastlamak mümkün değil. Her fırsatta soyut Stalinizm eleştirileri yapıp, yanı başımızda Yunanistan’daki devrimci yükselişte düzen-içi karakteri yeniden ifşa olan KKE’nin kitle mücadelesindeki gerici tavrına dair, yayın organlarında en ufak bir eleştiriye yer vermeyen devrimci Marksistlerin de bu gruba dahil olduğunu görüyoruz.

İkinci grup, *Atılım* ve *Kızıl Bayrak*’ın internet siteleri. Olayların hemen ardından bu iki siteden yayınlanan haberlerde genel bir tarafsızlık yaklaşımı var. Yunanistan’da yaşananlara yönelik bir tavır mevcut değil. Üçüncü grupta yer alan TKP’nin çizgisindeki *sol.org.tr*’de ve *Alinteri* gazetesinin internet sitesinde ise açık şekilde KKE güzellemleri yapılmakta. Özellikle *sol.org.tr*, 19-20 Ekim genel grevi ve çatışma üzerine KKE’nin bir dizi açıklamasını ve kendi yazarlarının değerlendirme yazılarını yayınlayarak, KKE’nin gerici tavrının tamamen arkasında olduğunu ispatladı. TKP’nin bir süredir kendisine rol modeli olarak benimsediği KKE’nin çizgisine bu denli kayıtsız şartsız sarılıyor oluşu son derece anlamlı. TKP zaten uzun süredir KKE’nin en ileri örneklerinden biri olduğu “resmi komünist parti” modelini Türkiye’de üstlenmek istediğine dair işaretler veriyordu. Şimdi KKE’nin Yunanistan’da kitlelerin devrimci yükselişe geçen eylemliliğinin daha da kabarmasını engelleyerek mücadeleyi parlamenter yollara kaydırma çabasını desteklemekle onun suçuna ortak olmuş oluyor!

Bugün Yunanistan’da yaşananlar, depresyona dönüşen dünya ekonomik krizi etkilerini daha derinden hissettirdikçe, sınıf mücadelesi dinamiklerinin ne yöne gelişebileceğini bizlere gösteren bir toplumsal deney niteliği taşıyor. Krizin etkileri daha derinden hissedildikçe, Arap devriminin yarattığı dalga öncelikle Güney Avrupa ülkelerini vuracak gibi görünüyor. Türkiye de er ya da geç bu krizin içine çekilecek. Bu topraklarda gelişecek muhtemel bir toplumsal mücadele dalgasında ya işçi sınıfının devrimci programını ısrarla savunanlar güç kazanacak ya da KKE’nin Yunanistan’da yaptığı gibi, kitle mücadelelerini sistem sınırları içinde massetmeye çalışanlar başarılı olacak. Proleter bir devrime ulaşmak için düzen-içi çözümlerin bugünden mahkûm edilmesi şart.

Kitap Tanıtımı

***Günümüzü anlamak için
Sovyetler Birliği'nin çöküşünü,
onu anlamak için Stalinizmi anlamak gerek***

Yıkıntının Tarihi ve Teorisi
Mehmet İnanç Turan,
İkinci Basım
Özgür Üniversite Kitaplığı

20. yüzyılın *Das Kapital*'i

Sungur Savran

*2011, Lev Davidoviç Trotskiy'in başyapıtı olarak anılması gereken **İhanete Uğrayan Devrim**'in ilk kez yayınlanışının (1936) 75. yılı. 20. yüzyıl Marksizminin bu büyük eserini anmak için aşağıda Sungur Savran yoldaşımızın daha önce yayınlanmış bir yazısına yer veriyoruz. Bu yazı, daha önce **Virgül** dergisinin Nisan 2007 tarihli 106. sayısında yayınlanmıştır. Yazıyı burada ikincil birkaç değişikliklerle yayınlıyoruz.*

Barbarlık çılglık çılgılığa geliyor ve insanlığın bir yanıtı yok. Kapitalizmin insanlığı çöküşün eşiğine getirdiğine ilişkin veriler her gün daha açık biçimde ortaya çıkıyor ve kapitalizme bir alternatif önerenler küçük bir azınlık. İşsizlik ve yoksulluğun çığ gibi büyüdüğü, milyarlarca insanı etkisi altına aldığı kapitalizmin resmi kurumlarınca dahi kabul ediliyor. Nükleer, kimyasal ve biyolojik silah sistemlerinin varlığı koşullarında insanlığı yeryüzünden silebilecek cehennemi bir sürekli savaş dinamiği artan sayıda ülkeyi yakıp kavuruyor. Sistemin kendi kurumları ve akademisyenleri küresel ısınma ve benzeri gelişmelerin bütün canlı türlerinin geleceğini tehdit altına aldığını haykırıyor. 20. yüzyılın başında sosyalist aydınlar daha gelişmenin

çok erken bir aşamasında “Ya sosyalizm, ya barbarlık!” sloganını formüle etmişlerdi. Oysa 21. yüzyılın başında yaklaşan barbarlığa alternatif önerenlere hiç kulak verilmiyor. Çünkü ortalama aydının ve işçinin ortak kanısı şudur: Sosyalizm denenmiş ve çökmüştür. Marksizm teoride iyi olabilir, ama pratik uygulaması Stalinizmden başka bir şey getirmemiştir. Günümüzde solda liberalizmin hakimiyetinin, bütün çözümlerin kapitalizmin sınırları içinde aranmasının ana ideolojik kaynağı işte sosyalizm ve Marksizm konusundaki bu yargıdır.

Elbette, sosyalizmden vazgeçmeyenler var. Ama bunların önemli bir bölümü, 1989’da Doğu Avrupa’da, 1991’de Sovyetler Birliği’nde, daha sonra Yugoslavya ve Arnavutluk’ta, günümüzde ise Çin’de yaşananlar sanki hiç olmamış gibi davranıyorlar. Sosyalizm konusunda allame-i cihan kesiliyorlar, ama çocukların bile sormayı akıl edebileceği bazı basit sorulara cevap vermeye zahmet etmiyorlar. Örneğin: Onyıllarca “dünya komünist hareketinin öncüsü” olarak sunulan Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin 1985’te oybirliğiyle parti genel sekreteri seçtiği Gorbaçov ve partinin Moskova örgütü başkanı Yeltsin, neden kapitalizmin restorasyonunun önünü açtı? Örneğin: “Sovyet revizyonizmi”nin devrimci alternatifi olarak gösterilen Çin’in lideri Mao, 1970’li yıllardan itibaren neden ABD emperyalizmi ile Sovyetler Birliği’ne karşı ittifaka girdi, dünyanın dört bir köşesinde gerici diktatörlükleri bile destekledi? Örneğin: Çin’in de devrimci alternatifi olarak gösterilen Arnavutluk rejimi 1990’lı yılların başında ışık hızıyla çökerken kitleler neden parmağını bile kıpırdatmadı? Bugün bu soruları sormak yerine 20. yüzyıl sosyalist inşa deneyimlerini bağnazca savunan siyasi hareketlerin kitleleri yeniden sosyalizme ikna etmesi biraz güç, ama diyelim ki içinden geçmekte olduğumuz büyük kriz dönemi bunların bazılarını, şu ya da bu ülkede iktidara taşıdı. Bu partilerin eski ve eskimiş programları temelinde girişilecek sosyalist inşa girişimleri sonucunda Marx’ın başka bir bağlamda söylediği gibi, “bütün eski pislik geri gelecektir.” Yani sosyalizmin bırakın kurulmasını, çöküşe karşı savunulması bile yine olanaksız olacaktır. Eski hatalardan öğrenmeyenler, kendilerini gelecekte aynı hataları tekrarlamaya mahkûm ederler.

Bugün insanlığın karşı karşıya kaldığı bu can alıcı sorun karşısında, düşünsel alanda iki görevin mutlaka yerine getirilmesi gerekiyor. Birincisi, 20. yüzyıl boyunca yaşanan sosyalist inşa deneyimlerinin soğukkanlı, titiz ve ayrıntılı bir incelemesini yapmak. Bu inceleme, iflas edenin sosyalizm ve Marksizm olmadığını açıkça ortaya koyacaktır. İkincisi, 20. yüzyılın deneyimlerinde yaşananların dersleri temelinde Marksist sosyalizmin programı-

nı geliştirmek ve zenginleştirmek. Ancak zenginleştirilmiş bir programatik temel, sosyalizmi 21. yüzyılda yine aynı felâketleri yaşamaktan kurtaracaktır. Bu görevlerin her ikisi de, Sovyetler Birliği'nin ve onun izinde kurulan öteki toplumların karakterini ve çelişkilerini derinlemesine anlamayı gerektiriyor. Bu çabada, 20. yüzyıl bize dev bir miras bıraktı: Lev Trotskiy'in 1936 yılında kaleme aldığı *İhanete Uğrayan Devrim* (bundan böyle *IUD*) başlıklı kitabında sergilenen tahlil ve öngörüler, geleceğin sosyalistleri için paha biçilmez bir kazanım niteliği taşıyor. Sovyetler Birliği deneyiminin Marksizmin maddeci yöntemiyle ele alındığı biricik derin teorik çalışma bu kitapta bulunabilir.

İUD 70'li yıllarda Köz Yayınları, 90'lı yıllarda ise Yazın Yayıncılık tarafından Türkiye okuruna sunulmuştu. Şimdi farklı bir edisyon Alef Yayınları tarafından yayınlanmış bulunuyor. Kitabın bu yeni edisyonu, dünyanın sorunlarına ilgi duyan, Marksizmin ve sosyalizmin bize bugün hiçbir şey veremeyeceği düşüncesini sorgulamak isteyen, 20. yüzyıl sosyalist inşa deneyimlerinin neden çöktüğünü merak eden, kısacası sosyalizme ilgi duyan bütün okuyucular için vazgeçilmez bir kaynaktır. Bu kitabı okumayan, içinde yaşadığımız dünyayı ortaya çıkaran dinamikleri anlayamaz.

Sosyalist insanın sorunları

Kitabın başlığına yansıyan devrim, elbette Ekim Devrimi. Yani Rusya'da Çarlık devletinin yıkıntıları üzerinde tarihin ilk sosyalist inşa deneyiminin yolunu açan devrim. Lev Trotskiy, bu devrimin Lenin ile birlikte iki büyük önderinden biri. Ama Stalin'in iktidara tırmanmasıyla birlikte önce yönetimden uzaklaştırılıyor, sonra da sürgüne gönderiliyor. Devrimin mirasına el koyan Stalin ekibi 1930'lu yıllarda devrimi tanınmaz hale getirmeye yönelince, devrimin hayattaki en önemli önderi olarak Trotskiy Sovyetler Birliği'nin ulaştığı aşamanın bilimsel bir tahlilini yapıyor, buna bağlı olarak da öngörülerini ve Marksistlerce izlenmesi gereken politikayı formüle ediyor. İşte *İUD* bu çabanın temel ürünü.

İUD Sovyet toplumunda ekonomik gelişmeden dış politikaya, ailenin geçirdiği evrimden ordunun yapısına, gençlikten kültüre birçok alana el atıyor. Ama esas odak noktası, ekonomik temele ve devletin oluşumuna bağlı olarak Sovyetler Birliği'nin sınıfsal yapısı, bu yapının çelişkili karakteri ve bu çelişkilerin gelecekte nasıl çözüleceği sorunu. Bu kitap tanıtımı yazısında biz de öteki konuları bir yana bırakarak bu konular üzerinde yoğunlaşacağız.

Sovyet devletinin yöneticileri, 1930’lu yılların ortalarından itibaren, bu toplumun “geri dönülmez” biçimde sosyalist bir toplum haline geldiğini ileri sürmüşlerdir. Daha sonra ortaya çıkan farklı yönelişler, bu temel tezi hiç değiştirmemiştir. Ünlü 20. Kongre (1956) “ileri sosyalizm” dönemine girilmekte olduğunu saptamış, 1960’lı yıllarda Sovyet toplumunun belirli bir süre sonra komünizme, yani sınıfsız toplumun ileri aşamasına geçeceği dahi iddia edilmiştir.

Trotskiy, Sovyet toplumunun kapitalizme geri dönmesi olasılığının yadsınmasının bütünüyle yanlış olduğu kanısındadır. Sosyalizmin geri dönülmez biçimde kurulmuş olduğunun söylenebilmesi için, aynen kapitalizmin feodalizm ve öteki kapitalizm-öncesi üretim tarzları karşısında sağladığı üstünlük gibi, kapitalizme karşı daha yüksek bir üretici güçler bütününe sahip olması, ortalama emek verimliliğinde onu geride bırakması gerekir. Oysa Sovyet toplumu, yöneticilerinin de teslim ettiği gibi, bu noktaya varmaktan uzaktır. Trotskiy’e göre “sosyalizm, insan ihtiyaçlarını en iyi biçimde karşılamak amacıyla planlanmış bir üretim yapısıdır; aksi takdirde sosyalizm adını hak edemez.” Oysa Sovyet toplumunda “çocuklara verecek süt yok. Ama resmi kâhinler şöyle buyuruyorlar: ‘Ülke sosyalizm dönemine girmiştir.’ Sosyalizm adını bundan daha kötü niyetli bir biçimde karalamak olanaklı mıdır?” (79) ¹ Sovyetler Birliği çocuklara daha sonra süt sağladı. Ama tüketim malları hep kanayan bir yara oldu: 1989 madenciler grevinde Sovyet devletinin kömür madencilerine yeterli sabun vermediği ortaya çıktı! Daha önemlisi emperyalist dünya bu alanda hep Sovyet toplumunun önünde yürüdü. Berlin Duvarı yıkıldığında Batı’ya geçenlere muz ve başka tüketim malları hediye edilmesi bu gerçeğin sadece çarpıcı ve uç bir ifadesidir. Trotskiy Sovyet devletine buradan gelecek tehdidin, askeri tehditten çok daha büyük olduğunu saptamıştır: “Askeri müdahale bir tehlikedir. Kapitalist bir ordunun yük vagonlarında gelecek ucuz malların müdahalesi, bununla karşılaştırılamayacak kadar büyük bir tehlikedir.” Bu tehlikenin kesin biçimde atlatılması için devrimin başka ülkelere, en önemlisi de ileri tekniğe sahip ülkelere yayılması gerekir. Stalin ve arkadaşlarının “tek ülkede sosyalizm” programı Marksizmin bütün dünya görüşüne ve teorisine aykırıdır. Tarih bunu doğrulamıştır. Sovyetler Birliği Nazi ordularını bile yenilgiye uğrattı. Hiçbir işçi devleti emperyalist müdahale ya da ülke kapitalistlerinin örgütlediği iç karşı devrim sonucunda çökmedi. Hepsinin çöküşünde bu ülkelerin dünya ekonomisi bağrındaki yerinin ülke içinde yarattığı

1 IUD’dan yapılacak alıntılarda Alef Yayınları edisyonundaki sayfa numaraları parantez içinde verilecektir.

çelişkiler belirleyici oldu.

Trotskiy, “geri dönülmez” olması bir yana, Sovyetler Birliği’nde sosyalizmin kurulmuş olduğunu bile tümüyle reddeder. Ta Marx ve Engels’den itibaren sosyalizm sınıfsız toplumun ilk aşaması olarak kavramlaştırılmıştır. Oysa Sovyet toplumu ve benzerleri sonuna kadar toplumsal çelişki ve gerilimlerden örülmüş bir nitelik taşımıştır. Burada Sovyet toplumunun dokusunu okuyucunun kafasında canlandırabilmek için *İUD*’den uzun bir alıntı yapmam hoşgörölsün:

Üretim araçları mülkiyeti açısından bakıldığında bir mareşal ile bir hizmetçi kız; bir devlet tekeli yöneticisiyle bir vasıfsız işçi; bir halk komiserinin oğluyla bir sokak çocuğu arasında bir fark yok görünür. Halbuki birinciler aristokratlara layık dairelerde oturur, ülkenin çeşitli yerlerindeki yazlık evlerinin keyfini sürer, kendilerine tahsis edilen en iyi otomobilleri kullanırlar ve ayakkabılarını boyamayı unutalı çok olmuştur (...) Bürokratın gözünde bu farklılık dikkate değer bir şey değildir. Vasıfsız işçinin gözündeysse çok önemli bir farklılıktır bu, nedensiz de değildir (...) Şayet bir gemi kolektif mülk ilan edilmiş ancak yolcular hâlâ birinci, ikinci, üçüncü mevki diye ayrılıyorlarsa, üçüncü mevki yolcuları açısından hayat koşulları arasındaki farklar, mülkiyet biçimlerine dair yasal değişikliklerden kat kat büyük önem taşıyacaktır. Öte yandan birinci mevki yolcuları, ellerinde kahveleleriyle, purolarıyla, kolektif mülkiyet biçiminin en önemli şey olduğu, rahat bir kamaranın ise hiçbir önemi olmadığı şeklindeki düşüncüyü arz edeceklerdir. Buradan çıkacak husumet, istikrarsız kolektifi pekâlâ havaya uçurabilir. (333-334)

Bu satırların ışığında 1953’ten 1989’a kadar Polonya, Macaristan, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Çin ve benzeri ülkelerde işçi sınıfının ve gençliğin dönemsel olarak “sosyalizm”e neden başkaldırmış olduğunu anlamamak mümkün mü? Peki, bu büyük toplumsal eşitsizliklerin nedenlerini nasıl kavramak gerekir?

Anahtar kavram: bürokratik yozlaşma

Trotskiy, Sovyet toplumuna, 1920’li yılların sonlarında başlayan bir süreç içinde bir bürokratik katmanın hakim olduğunu saptayarak, Marksistler açısından 20. yüzyıl sosyalist inşa deneyimlerinin kavranabilmesinin anahtarını sağlamıştır. Bugün “bürokratik sosyalizm”den, Sovyetler Birliği ve benzeri toplumlardaki “bürokratik sapma”dan söz etmek yaygındır, elbette Trotskiy’in hakkını hiç teslim etmeden! Ama bunu yapanlar, “bürokrasi”den

ne anladıklarını hiç mi hiç tanımlamazlar. Oysa Trotskiy’de bürokrasi ne “kırtasiyecilik”tir, ne “hot zot”tur. Bürokrasi, Ekim Devrimi’nin ürünü olan kolektif mülkiyete dayalı planlı ekonominin hücrelerinde hayat bulmuş, sosyo-ekonomik bakımdan ayrıcalıklı ve bu ayrıcalıklarını işçi demokrasisini ayaklar altına alarak savunan bir toplumsal katmandır. Ekim Devrimi’nin ürünü Sovyet toplumunu tanınmaz hale getiren de odur.

IUD’in büyüklüğü, sadece, daha sonra “nomenklatura” adı altında çok yaygın olarak varlığı tescil edilecek bu katmanın varlığını erkenden saptamış olmasından kaynaklanmaz. Sadece Sovyet yönetiminin, yani Stalinizmin, Marksizmin programatik ve politik ilkelerinden bütünüyle uzaklaşmasını böylece maddeci bir temelde açıklamasından da kaynaklanmaz. Bunlar kendi başına bugüne kadar aşılmamış teorik başarılar olmakla birlikte, *IUD*’in daha da önemli yanı, bu yeni olgu karşısında sosyalizme geçiş bahsinde Marksist teorinin temellerine cesur bir tarzda yeniden bakabilmesindedir. Yani bugünün geçmişe gözlerini kapatan korkak tavrına taban tabana zıt biçimde Trotskiy Marksist teorinin ve programın gediklerini özeleştiril biçimde irdelemiştir. Kitabın “Sosyalizm ve Devlet” başlığını taşıyan 3. Bölümü (65-83) ve özellikle de buradaki “İşçi Devletin İkili Karakteri” altbölümü (71-74) bu açıdan Marksist teoriye büyük bir katkıdır. Trotskiy, bürokrasinin yoksullaştırıcı düşüncesinin etkisindeki hakim Marksist teoriye karşıt olarak proletarya diktatörlüğü ve sosyalizm teorisine çelişkiyi, yani diyalektiği yeniden sokmuştur. Burada ayrıntısına giremeyeceğimiz bir akıl yürütme sonucunda Trotskiy’in vardığı sonuç, bütün Marksist partiler için aksiyomatik bir önem taşır. Trotskiy, “gerçek eşitliği güvence altına almak olanaksız oldukça, ayrıcalıklı bir azınlığın yaratılması ve desteklenmesi yolunda çelikten bir zorunluluğun” varlığını tespit ederek bundan şu sonucu çıkarıyor:

Kapitalist ülkelerde işçi hareketini boğan bürokratizm eğilimleri, bir proleter devriminden sonra, her yerde ortaya çıkacaktır. Ama çok açıktır ki devrimden çıkan toplum ne kadar yoksulsa, bu “yasa”nın ifadesi o kadar daha katı ve çıplak, bürokratizmin aldığı biçimler o kadar daha kaba, sosyalist gelişme için yaratacağı tehlike de o kadar daha büyük olacaktır. (74)

İşte burada, Sovyet sosyalizminin yozlaşmasının ve sonunda çökmesinin sırrı ortaya çıkar: Devrim sonrası toplumların genel sorunu olan bürokratizm, yoksul ve köylü Rusya yalıtılınca dev boyutlar kazanmıştır. Bu, bütün dünyanın Marksistleri, ama daha da fazla Türkiye gibi görece olarak

daha geri ülkelerin sosyalistleri için ciddi bir programatik yeniden değerlendirilmeyi gerekli kılar: Geleceğin devrimlerinden sonra bürokrasi ile nasıl mücadele edilecektir?

Bürokrasi tam da kolektif mülkiyete dayalı planlı bir ekonominin hücrelerinden doğduğu için uzunca bir süre bu ekonominin temellerine dokunmak bir yana bu ekonomiyi kendi çıkarlarının maddi temeli olarak savunmuştur. İşte bundan dolayıdır ki, Ekim devriminin ekonomik alandaki kazanımları büyük ölçüde korunmuştur, kapitalist sömürü engellenmiştir, Sovyet devleti bürokratik olarak yozlaşmış olsa da hâlâ bir işçi devletidir. Kimileri, günümüzün moda yaklaşımlarına kapılarak devlet mülkiyeti ve benzeri kazanımların sosyalizm olmadığı türünden sığ eleştirilere girişecektir. Bunlar Marksizmin abecesidir ve elbette Trotskiy’de yabancı olduğu gerçekler değildir: “Devlet mülkiyeti, ancak toplumsal ayrıcalık ve farklılaşmanın yok olduğu, dolayısıyla da devletin gerekliliğinin ortadan kalktığı noktada ‘tüm halkın’ mülkiyeti haline gelir. Başka bir deyişle devlet mülkiyeti, devlet mülkiyeti olmaktan çıktığı ölçüde sosyalist mülkiyete dönüşür.” (332) Ama bunu bilmek, devlet mülkiyetini sosyalist mülkiyete dönüştürebilmek için devrimin önce büyük üretim ve dolaşım araçlarında devlet mülkiyetini tesis etmiş olmasının mantıksal gerekliliğini unutmayı getirmemelidir. Trotskiy, bu tartışma içinde sosyalist demokrasinin sosyalizme geçiş için nasıl ekonomik bir zorunluluk olduğunu da vurgular. (99 ve 380)

Dakik biçimde doğrulanmış öngörüler

1989-91 aralığında bürokratik işçi devletlerinin çöküşünü önceleyen yarım yüzyıl boyunca bu toplumlar konusundaki teoriler kabaca ikiye ayrılabilir. Batı’da yaygın “totalitarizm” teorisi, bu toplumların kendi içinden kaynaklanan bir dinamikle değişemeyeceğini, ancak dışarıdan uygulanan bir basıncın bunları değiştirebileceğini ileri sürüyordu. Bunun tam karşı ucunda ise bütün sosyalist hareketin hücrelerine sızmış olan Stalinist teori, bunların geri dönülmez biçimde sosyalizm aşamasına ulaştıklarını, toplumsal hayatın bir uyum içinde olduğunu, dolayısıyla tek tehlikenin dış askeri tehlike olabileceğini iddia ediyordu. Aralarındaki farklar ne olursa olsun, iki taraf da bu toplumların iç çelişki ve çatışmalarını görmezlikten geliyordu. Oysa hem Avrupa’nın hem Asya’nın bürokratik işçi devletlerinde kapitalizmin restorasyonunun yolu bütünüyle bu toplumların kendi iç çelişkilerinin olgunlaşması sonucunda açıldı. Süreç farklı toplumlarda

farklı biçimlerde yaşandı, ama bu toplumların en önemli ikisi bu konuda paradigmatik olarak kabul edilmelidir: Sovyetler Birliği’nde de, Çin Halk Cumhuriyeti’nde de kapitalist restorasyonu bürokrasi ve onun partileri kendi elleriyle uygulamaya koydular.

Bu toplumların kendi iç çelişkilerinin gerilimi altında, daha da öteye bürokrasinin kendi eliyle kapitalistleşeceğini önceden gören tek bir kişi vardır: Trotskiy. Tam da, Marksist ya da değil, Sovyet toplumunun ve benzerlerinin bütün öteki teorisyenlerinden farklı olarak, bu toplumu iç çelişkilerden muzdarip, dinamik bir bütün olarak ele aldığı ve donmuş olarak görmek yerine devinimi içinde incelediği için Trotskiy, kısa dönemde kolektif mülkiyete dayalı planlı ekonomiyi muhafaza etmeye çalışan bürokrasinin uzun vadede kendi hakimiyet temellerini sağlamlaştırmak için kapitalizme geri dönüşü gündeme getireceğini öngörmüştür. Yani Stalinizmin sosyalizmin “geri dönülmez” biçimde kurulduğu iddiası doğru olmak bir yana, eğer işçiler ayaklanarak bir politik devrimle sosyalizmin önünü yeniden açamazlarsa, Trotskiy’e göre kapitalist restorasyon kaçınılmazdır. “Sonuçta bürokrat mı işçi devletini yiyip bitirecek, yoksa işçi sınıfı mı bürokratin bu yıkıcılığına son verecek? Sovyetler Birliği’nin kaderini bu sorunun yanıtı belirleyecek.” (389) Veya: “...[bürokrasi] kaçınılmaz olarak ilerideki aşamalarda da kendisine mülkiyet ilişkilerinde destek arayacaktır.” (346)

Tarih Trotskiy’in öngörüsünü inanılmaz bir dakiklikle doğrulamıştır. Çeşitli ülkelerde çeşitli zamanlarda meydana gelen politik devrim girişimleri yenilgiye uğradığı içindir ki bürokrasinin hakimiyeti kırılamamış, sonuçta 1980’li yıllardan itibaren bürokrasi bilinçli bir biçimde kapitalizmin restorasyonu yoluna girmiştir. Teorinin nihai yargıcı gerçekliktir. Son yirmi yılın gelişmeleri, Sovyetler Birliği tartışmasında tarihin hükmünü ifade eder. Ama bu hükümle birlikte, yıkılanın sosyalizm değil, onun bürokratik olarak yozlaşmış bir karikatürü olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Das Kapital ve İhanete Uğrayan Devrim

Karl Marx’ın yapıtı insanlık tarihinde muazzam bir dönüm noktasıdır. İnsan toplumuna, onun doğayla ilişkisine ve toplumların gelişimine bakışımızı kökünden değiştirmiş, bize dünyaya bakışta yepyeni bir yöntem sağlamıştır. Modern çağın hiçbir başka düşünürünün veya devrimcisinin yapıtı bu açıdan onunla karşılaştırılmaz.

Ama Marx’ın başyapıtı *Das Kapital* ile Trotskiy’in en önemli teorik çalışması *İhanete Uğrayan Devrim* iki bakımdan benzer özellikler gösterir.

Türkçe başlığıyla *Kapital*, bize kapitalizmi derinlemesine anlama olanağını kalıcı biçimde sağlamıştır. Bugün dahi, kapitalizmin somut biçim ve görünümleri 19. yüzyılda Marx'ın yazdığı döneme göre çok farklı olmakla birlikte, temeldeki ilişki ve dinamikleri hâlâ *Kapital*'in kurduğu çerçevenin dışında kavramak olanaksızdır. *Kapital* bize işçi sınıfının ve büyük emekçi kitlelerinin ezilmesinin anahtarını, dolayısıyla da kapitalizme karşı mücadelenin temellerini sunar. *İUD*, elbette *Kapital* de dahil olmak üzere Marx'ın bütün çalışmalarını, sadece bunları da değil Engels'in ve Lenin'in teorik çalışmalarını da hareket noktası olarak alır. Bu anlamda *Kapital*'den bağımsız değildir, onun bir uzantısıdır. Ama nasıl ki, *Kapital* bize kapitalizmin devrilmesi için mevcut olan dinamikleri sermayenin yasaları biçimi altında sunar, *İUD* de o devrimden sonra sosyalizm mücadelesinin yasalarını ortaya koyar, önündeki zorlukları ve gerçekleştirilmesi gereken görevleri belirler. Nasıl ki, 19. yüzyıl ve sonrasında tarihi anlamak için *Kapital*'i anlamak gerekir, 20. yüzyıl ve sonrasını anlayabilmek için de *İUD*'i incelemek gereklidir.

İkinci ortak yan, her iki çalışmada gözlenebilen kehanet düzeyine ulaşan öngörü kapasitesidir. Kapitalizm henüz Batı Avrupa'nın küçük bir köşesinde kendine yer edinebilmişken, Marx 1840'lı yıllardan itibaren bu sistemin bütün dünyayı ele geçireceğini ve sınıf mücadelesini kısıktarak sosyalizm ile sonuçlanacağını öngörebilmiştir. Benzer biçimde, bütün çağdaşları, hatta onları izleyen birkaç kuşak, Sovyetler Birliği ve benzeri toplumları (bir savaş sonucu yıkılmadıkça) kalıcı sanmışken, Trotskiy işçi devletinin tam da kendini Ekim Devrimi'nin kazanımlarının muhafızı ilan etmiş bürokrasi tarafından ortadan kaldırılacağını öngörebilmiştir.

Eğer modern çağı, yani kapitalist toplumu Marx'sız anlayamıyorsak, sosyalizmin ve sosyalist hareketin sorunlarını da Trotskiy'siz anlayamayız.

Sonuç

İUD'in yazılmasından sonra Sovyetler Birliği yarım yüzyıl daha ayakta kaldı. Üretici güçleri bambaşka düzeylere ulaştı, toplum farklılaştı. Ama Ekim Devrimi'nden ve onun yozlaşmasından doğan bu melez toplum büyük çelişkilerin yatağı olmaya devam etti. ABD'nin hemen ardından nükleer silah geliştiren, uzaya ilk insanı yollayan, tıpta büyük atılımlar yapan da bu toplum oldu; kaliteli kibrit üretemeyen, yurttaşlarına ancak Batı'da üretilen en kötü otomobilden daha kötüsünü sunan da o. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok başka ülke özel mülkiyeti ilga ederek Sovyet örneğini neredey-

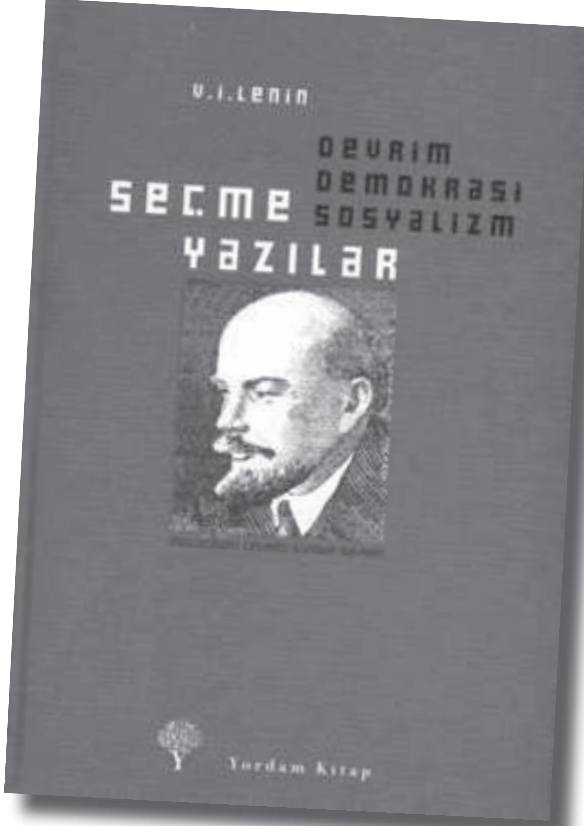
se ayrıntılarına kadar taklit eden bir sosyo-ekonomik yapı yarattı. 1980’li yılların sonunda bürokratik işçi devletleri ardı ardına çökmeye başladığında hem dünya, hem de Sovyetler Birliği Trotskiy’in yazdığı dönemden çok farklıydı.

Ama Trotskiy’in Marksist yöntemi ustalıkla kullanarak yaptığı tespitler, bu melez toplumun ilişkilerinin özünü bütünüyle kavramıştı. Aynen 19. yüzyıldan 21. yüzyıl başına kadar büyük değişiklikler geçiren kapitalizmin merkezi ilişki ve dinamiklerini hâlâ en dakik biçimde açıklayan Marx’ın teorisi gibi, Trotskiy’in tahlili de güncelliğini koruyordu.

Ne var ki, bu gerçek, Trotskiy’in yapıtının aradan geçen yarım yüzyıllık deneyim temelinde ileri götürülemeyeceği anlamına gelmiyor. Marksizm maalesef buradan ileriye henüz geçmemiştir. Oysa bugün Sovyetler Birliği’nin arşivleri de açılmıştır. Artık Trotskiy’in erişebildiğinden çok daha fazla malzeme var önümüzde. Yeni kuşaklar 20. yüzyıl sosyalizminin teorisini ileri taşıma ve 21. yüzyıl sosyalizminin programını bütün bu deneyimin ışığında zenginleştirme göreviyle mutlaka boğuşmak zorundadır.

Ama Trotskiy’in teorik atılımının anlamı büyüktür. Onun sayesinde ki, bugün çökenin ne sosyalizm ne de Marksizm olduğunu biliyoruz. Tarihe veda eden bürokrasinin yozlaşmış rejimidir ve Trotskiy’in *İUD*’de öngördüğü gibi mezar taşında şu yazmaktadır: “Burada tek ülkede sosyalizm teorisi yatıyor.”

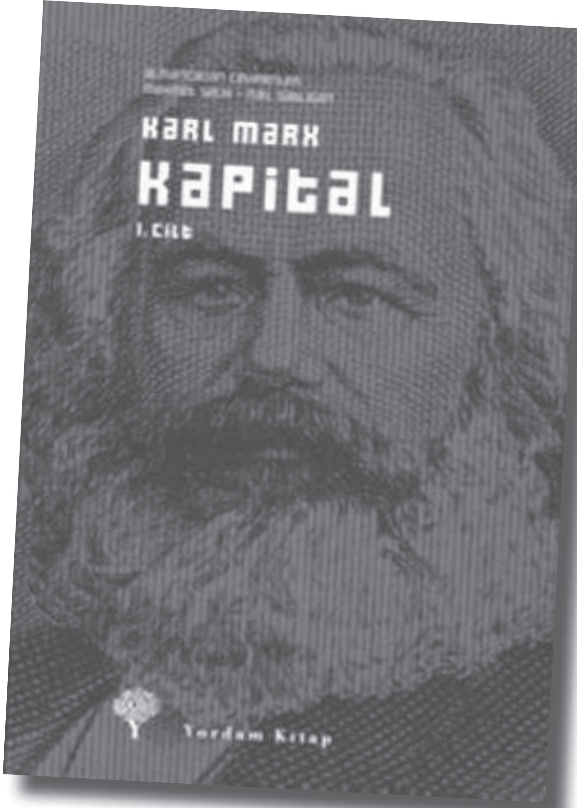
Kitap Tanıtımı

*Arap devrimi, Yunanistan,
İspanya, Wall Street İşgal hareketi...
İsyan yayılıyor!
Ama devrim için parti,
parti için Lenin lazım.*

*Seçme Yazılar -
Devrim, Demokrasi, Sosyalizm
V.I. Lenin,
Derleyen: Paul Le Blanc
Çeviren: Sungur Savran
Yordam Kitap*

Kitap Tanıtımı

Ekonomik kriz dünyayı kavuruyor!

Krizi anlamak için

Marx lazım,

Kapital lazım.

Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, I. Cilt

Karl Marx,

Almanca aslından çeviren:

Mehmet Selik - Nail Satlıgan

Yordam Kitap

Türkiye’de *Kapital* çevirilerinin tarihi

Nail Satlıgan

Arkadaşlar, merhaba. Şimdi, ben bu *Kapital*’in son basımında çevirmen olarak adı geçenlerden bir tanesi olarak, daha ziyade çeviri ile ilgili yapılan eleştiriler varsa onlarla yüzleşmek; biraz *Kapital*’in çevrilme süreci hakkında şimdiye kadar henüz telaffuz edilmeyen bir iki noktaya değinmek amacıyla huzurunuzda çıktım. Yani Korkut Hocanın ve Özgür’ün yaptığı, Ahmet’in yapacağı gibi *Kapital*’den hareketle bir tebliğ sunmayacağım; yani sizin önünüze hesap vermek için çıktım. Tabii, kitabın yayınlanması, kitapçı raflarında yerini alması ile bugün arasındaki süre oldukça kısa; ama Hayri’nin ima ettiği gibi bu konuda yeni toplantılar falan yaparsak belki daha gerçek bir hesap verme olabilir.

Şimdi bir yapıt var, formatı dolayısıyla (format derken en, boy demek istemiyorum; fasiküller halinde yayınlanmış olması açısından) *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* bence çok kıymetli bir yapıttır. İnternette de sanal alemde de dolaşıyor. Şimdi, benim bu *Kapital*’in çevrilme geçmişi ve macerası üzerine bilgilerim önemli ölçüde, belli bir tarihe kadar yani bundan üç sene öncesine kadar oraya çok ilginç bir yazı yazmış

olan ve *Kapital*'in İngilizcesinden yapılmış olan Türkçe çevirisinde imzası olan Alaattin Bilgi'nin bir yazısına dayanıyordu. Buraya gelenlerin Marx'a, Marksizm'e siyasi ve ideolojik olanın dışında Marksolojik bir ilgi de duyduklarını varsaydığım için onu zikrediyorum. *Kapital*'in Türkçe çevirileri, kavram ve terim sorunları üzerine.

Şimdi orada anlatır. Önce anlaşılır bir şekilde *Kapital*'in bazı özetlerinin çevrilmesiyle başlar bu. *Kapital*'in bazı özetleri vardır ki çok meşhurdur. Carlo Cafiero'nun, bir İtalyan solcusu, onun özeti. Onu enteresan bir şekilde önce Suphi Nuri İleri, daha sonra oğlu Rasih Nuri İleri çeviriyor. Başka önemli ve ünlü özetlerden bahsederken son yıllarda çıkmış olan Otto Rühle'nin *Kapital* özetini zikretmek gerekir.

İlk çeviri 1930'larda. Bu dönemde Türkiye'nin sol tarihinde enteresan bir şahsiyet var: Haydar Rıfat. Haydar Rıfat bir yüksek devlet memuru, ya savcı ya hapishane müdürü ya da ikisi birden. O sırada ilk Marksist literatür örneklerinin Türkçeye kazandırılmasında acar bir çaba gösteriyor. Kendine özgü tercihleri filan var, mesela Lenin'in meşhur yapıtı vardır *Proleterya İhtilali ve Dönek Kautsky* onu *Melun Kautsky* diye çeviriyor. Tabii, orada bir döneklik, yani sen sosyalizmin devrimci ve sol kanadındandın, benim hocamdın, Birinci Dünya Savaşı'nda kendi burjuvazini destekledin gibi bir dönek iması, yani açıkça suçlaması var, bu melanetin onla pek ilgisi yok. Her neyse, yani bu Haydar Rıfat'ın Fransızca bir özetten yaptığı ilk çeviri gene Türkiye Sosyalizm Tarihi'nin ilginç şahsiyetlerinden Kerim Sadi'nin bir eleştiri bombardımanına uğruyor ve Alaattin Bilgi'nin yorumuna göre Haydar Rıfat bu *Kapital* özetini, daha sonra da *Kapital*'in kendisini fasiküller halinde (şimdi o fasikül, bir parantez açayım, fasikül meselesini yadırgamayın yani Fransa'da da öyle yayınlanmıştır) yayınlamaktan Kerim Sadi'nin mahvedici, kahhar eleştirileri sonunda vazgeçiyor.

Daha sonra Kerim Sadi'nin kendisinin çevirdiği bir özet var. Daha sonra Alaattin Bilgi'deki kronolojiyi izleyecek olursanız, Korkut Hoca anlattığı için, ben üzerinde daha fazla durmayacağım, Mehmet Selik'in başlatmış olduğu bir çeviri, benim bildiğim buna istinat ediyordu. Şimdi enteresan bir şekilde Alaattin Bilgi, Kerim Sadi, Haydar Rıfat, Mehmet Selik vs. gibi bu girişimleri alıntılarla, güzelce anlatırken başka bir çabanın adından söz etmiyor, anmıyor. Ben onun da haberi yok diye düşünüyorum. Yoksa Kerim Sadi'yi, Haydar Rıfat'ı anmışken çok daha önemli bir başka çabayı anmamazlık edemez. Bu, Hikmet Kıvılcımlı'nın 1937'de fasiküller halinde yayınlanmaya başlayan çevirisi. Tıpkıbasımı yapıldı. Bizim genç arkadaşlarımızın, genç akademisyen arkadaşlarımızın ön ayak olmasıyla bundan üç

sene önce de *Kapital*'in 140. Yılı Sempozyumu'nda Sosyal İnsan Yayınları orada dağıttı ve sattı, sağ olsunlar. Şimdi bunun, bu tıpkıbasımın kapağında veya birinci sayfasında Almanca aslından çeviren Hikmet Kıvılcımlı yazıyor. Şimdi ben ilk gençliğimden beri Hikmet Kıvılcımlı'nın yapıtlarını (hepsini okumaya ömür yetmez ya) az buçuk okumaya çalışmış birisi olarak Hikmet Kıvılcımlı'nın Almanca bildiğini bilmiyordum. Çünkü göndermeleri genelde Fransızca metinleredir. Ama sonra bu çeviri yedi fasikül halinde çıkabiliyor, yarıda kalıyor; hatta birinci bölüm bile bitmemiş oluyor. Baktığımda bu çevirinin gerçekten de Almanca'dan yapılmış olduğunu gördüm, yani bu konuda tereddüde yer yok.

Şimdi bu Almanca aslından çeviri ile ilgili olarak benim adım geçiyor. Bu Hikmet Kıvılcımlı'nın çevirisi karşısında ben ancak eğilebilirim. Ben Almanca biliyorum; ama bana zorla öğretiler, annem babam beni Almanca öğretilen bir okula gönderdiler, orada mecburen öğrendim. Şimdi, Hikmet Kıvılcımlı'nın bu çabası, yani Allah bilir, *Kapital*'i çevirmek için Almanca öğrenmiş bile olabilir, yani müthiş bir çaba. Yani Alaattin Bilgi'nin tarihçesi ilginç yararlı ve önemli bir kaynak tavsiye ederim, ama Hikmet Kıvılcımlı'nın orada yeri yok.

Alaattin Bilgi'ye de minnet ve şükran borçluyuz. Çünkü 1970'lerin sonlarından beri bizim memleketimizde mevcut olan tek *Kapital* edisyonu onun İngilizce'den yapmış olduğu çeviridir. Türkiye Solu, Türkiye Sosyalizmi, Türkiye Marksizmi açısından burada önemli bir eksiklik söz konusu. Genç arkadaşlar bilmezler, benim yaşım müsait; 1960'larda müthiş bir Marksist literatür açlığı vardı. Çeviriler peş peşe yayınlanıyordu, bu çevirilerin yapılma süreci konusunda bir takım rivayetler dolaşırdı. Yani, mesela Sol Yayınları'nın idarehanesinde bu çevirmenlerden biri oturuyor, elinde bir kitap. O sözlü olarak çeviri yapıyor, orada birisi daktiloya geçiyor. Yani olabilir, mümkündür çünkü peş peşe çeviriler yayınlanıyordu ve şuna dikkat edilmiyordu: "Ya bunun aslı nedir?"

Bir röportajda söylediğim gibi diyelim ki Lenin, Rusça söz konusu olduğunda Lenin'in Rusça asıllarından çevrilmemiş olmasını mazur görebiliriz. Çünkü Rusça yaygın olarak bilinen bir dil değil Türkiye'de, bilenlerin de Marksizm ile ilişkisi şüpheli. Çünkü hemen söyleyeyim, şimdi peş peşe Rus Klasikleri yayınlanıyor, onların hepsi subaydır. Bir zamanlar bizim ordumuz NATO konseptlerine göre Sovyetler Birliği'ne karşı hazırlık yaptığı için bu Harp Okulu öğrencilerinin belli bir kontenjanına Rusça öğretilirdi bu iş için. Şimdi onların hepsi emekli olduktan sonra Rusça edebiyat çevirmeni oldular.

Şuna dikkat edilmiyordu yani: Mesela diyelim ki Marx'ın (tabii biliyorsunuz, her dilde yazmış bir adam) *Felsefenin Sefaleti* adlı eseri Fransızca yazılmıştır. Fransızca yaygın olarak bilinen bir dil, bunu Fransızca'dan çevirin mesela. *Felsefenin Sefaleti*'nin şu anda piyasada bulunan edisyonu İngilizce'den yapılmıştır; bazı sakıncalar barındırabilir. Bunun ne gibi sakıncaları olabilir? Yani ben bir tek sakıncadan söz edeyim. Bu *Kapital* denen yapının alt başlığı ve bütün ciltlerinin alt başlığı "*Kritik der politischen Ökonomie*"dir. Yani "Ekonomi Politîğin Eleştirisi". Şimdi, kesinlikle Alaattin Bilgi'nin bir hatası, ihmali söz konusu olmaksızın otuz küsur senedir piyasada mevcut olan; hepimizin okuduğu, yararlandığı o edisyonda biz alt başlığı aslında olduğu gibi "Ekonomi Politîğin Eleştirisi" olarak okumuyoruz. Birinci cildin alt başlığı "Kapitalist Üretimin Eleştirel Tahlili"dir. Şimdi Alaattin Bilgi doğru çevirmiş, çünkü Engels'in yönetiminde hazırlanan İngilizcesi böyle. Ta 1960'lara, 70'lere kadar Sovyetler Birliği'nde üst üste basılan ve yayınlanan İngilizce baskılarda yüz küsur sene veya yüz sene aşığı yukarı düzeltilmemiş olması bir muammadır Marksoloji açısından.

Benim bu konuda bir spekülasyonum var. Şimdi onu sizinle paylaşayım. Şimdi şu anda dünya çapında çok önemli bir Marksolojik yayın faaliyeti var. Bu *MEGA-2* diye anılıyor, mega biliyorsunuz büyük filan demek, o açıdan uyuyor. *Marx- Engels- Gesamtausgabe*. Almanca, kelimesi kelimesine çevirirseniz "toplus basım" demek oluyor, Marx-Engels Toplu Basımı. Bunun Almanca kelimelerinin baş harflerinden *MEGA* çıkıyor. *MEGA- 2*, neden? Çünkü *MEGA-1* yarıda kaldı. *MEGA-1*'in başında çok yetkin bir Marksist olan, mücadele açısından önemini bilmiyorum da, kelimenin olumlu anlamında Marksoloji açısından, Türkçe'de de çok önemli bir Marks-Engels biyografisi yayınlanmış olan David Riyazanov var. David Riyazanov bu *MEGA -1*'in yayımına başladı, yarıda kaldı, çünkü Stalin'in hışmına uğradı diyecektim; ama o kelime hafif kalır, yani terörüne maruz kaldı, öldürüldü ve *MEGA-1* yarıda kaldı. David Riyazanov çok iyi bir Marksologdu ve *MEGA-1* içinde *Kapital*'e tekabül eden ciltlere sıra gelseydi Engels'in yönetimindeki İngilizce baskıyla, gene Engels'in yönettiği, Almanca orijinal arasındaki farklılık en azından okuyucuların dikkatine sunulurdu. Bu da yapılmadı. Şimdi bu nokta çevirmenin herhangi bir kusuru kabahati, ihmali olmaksızın ne gibi sakıncalar ortaya çıkabileceğinin bir örneği.

1930'lar, Alaattin Bilgi'nin yazısında görürsünüz, Marksizmin terimlerinin Türkçeleştirilmesinin yeni yeni başladığı bir dönem. Daha sonra 1940'lar, 1950'ler ve 1960'ların ilk yılları düşünsel bakımdan büyük bir kuraklık yaşadı ülkemiz. Bunun politik nedenleri filan var ve 1960'larda bu

terminolojinin adeta yeniden inşasına girişildi. Bir anekdot anlatayım, bir anekdotla bitireyim sözlerimi.

Hepimiz televizyon seyrediyoruz, ondan kaçmak mümkün değil. Mahir Kaynak diye bir zat var, şimdi genç kuşaklar, gençler bunu bilmeyebilir. Biz orta gençler olarak biliriz. Şimdi bu zat biliyorsunuz dünyanın neresinde Türkiye de dahil komplo ve provokasyon kokan bir şey olursa, televizyona çıkarılıyor. Adam da bir çarıklı erkân-ı harp muhakemesi sergiliyor orada. Şimdi genç kuşaklardan bunun bir “strateji” olduğunu düşünenler olabilir. Yani bir anlamda stratejidir bugün, ama bunun bir de geçmişi var. Şöyle başlar kısaca: önce astsubay, sonra astsubaylıktan atılıyor. Bu bir başarısızlık mı yoksa bir komplo mu belli değil. Çünkü İktisat Fakültesi’ne giriyor, solcuların arasına sızıyor. Başından beri veya ortalarda bir yerde bir Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) görevlisi oluyor. Başka şeyler de biliyorum ama kanıtlamam mümkün değil, söylemeyeceğim.

Bu solun içine sızma çabasının bir parçası olarak, yıl 1970 aşağı yukarı, benim de içinde bulunduğum, İstanbul İl Yönetim Kurulu’nda yer aldığım Demokratik Devrim Derneği diye bir dernek vardı. Bu eski ve tarihi TKP’nin bir kanadına yaslanan bir dernekti. O sızma çabasının bir parçası olarak bizim dernekte ekonomi politik dersleri verilecek. İlk ders buna verildi. İktisat Fakültesi’nde asistandı, şimdi çıktı bir sürü şeyi karıştırdı. Üretici güçlerle üretim ilişkilerini birbirine karıştırdı. Yani kötü bir sunuştu. Sunuş bitti. O eski TKP kadrolarından Kasımpaşalı tütün işçisi, eskiden biz Çingene derdik, şimdi Roman deniyor; okuma yazması olup olmadığı şüpheli bir işçi bana dedi ki “Bu polis yahu”. O zaman hiç polisliğinden şüphelenilmiyor. “Yahu nerden çıkardın?”. Adam dedi ki “plüvalü’yü bilmiyor”. Şimdi “plüvalü’yü ben de bilmiyorum o sıralarda. Çünkü benim Fransızcam Marx okumalarından geliyor, yani Marx Almanca başladığı cümleyi Fransızca bitirir ya, ben Fransızca’ya gelince biraz sözlüğe bakıyorum falan. Plus-value, yani **artık-değer**. ama o tarihte bu işçi sanıyorum TKP tevkifatı nedeniyle hapiste yatıyor. Muhtemelen Şefik Hüsnü ya da Reşat Fuat’ın bir Ekonomi Politik dersinden geçiyor. O sırada terminoloji tam oturmamış. Yani ilerde doğrusu nedir bulunacak nasılsa diye Reşat Fuat ya da Şefik Hüsnü bu arkadaşlara “plüvalü” diye öğretiyor. Hoş, plus-value’nun ne olduğu konusunda hala rivayet muhtelif, ama sadece bir ses farkı var. Yani ben mesela artık-değer diyorum, daha önceki konuşmacılar artı-değer dediler. Yani diyebilirler, onun da bir hikayesi var, onu sonra anlatırım. Çok teşekkürler, sağ olun. Eleştirilerinizi bekliyorum.

Metâ olarak İstanbul

E. Ahmet Tonak

Arkadaşlar hoş geldiniz. Yordam Kitap’a beni de bu panele davet ettiği için ben de çok teşekkür ederim. Konuşmamın başlığı “Metâ Olarak İstanbul”. Bu başlık ister istemez İstanbul ve şehir üzerine konuşma intibasını yaratıyor. Dünyada 1980’lerde, 1990’larda bir küresel şehir tartışması sürüyordu. Küreselleşme literatürü geneli içinde bazı şehirlerin küresel şehir olduğu, bazı şehirlerin de o statüye yaklaştığı vb. Konular yoğun bir biçimde tartışılıyordu. Türkiye de dünya ekonomisine bayağı entegre olmaya başlamıştı. Çağlar Keyder’in *Toplumsal Tarih* dergisindeki (1992, sayı:3) “İstanbul’u Nasıl Satmalı?” başlıklı makalesi bu bağlamda, sanki küresel şehir tartışmalarının ürettiği politika önerilerini Türkiye’ye tanıtmak, uygulanmasını özendirmek amacıyla yazılmış bir metin gibiydi. O makaleyi okuyunca açıkçası biraz sinirlendim; İstanbul niye satılsın ki diye.

Ama biliyorsunuz Türkçe’de satmanın iki anlamı var. İlki ister istemez hemen **metâ**ı çağrıştırıyor. Oysa makalede metâ kelimesi bir defa bile geçmiyor. Daha çok satmanın ikinci anlamına kullanan bir makaleydi; yani bir şeyi pazarlamak, reklamını yapmak niyetiyle yazılmış bir metindi. Keyder daha sonra, bence küreselleşmeden beklentilerinin gerçekleşmemesi yüzünden o makalede dile getirdiği bu görüşünü revize etti. İstanbul üzerine yaz-

dığı yeni makalelerde, mesela London School Of Economics'te geçenlerde yaptığı bir sunuşta ilk makaledeki görüşlerini değiştirdiğini görüyoruz. Küresel kriz de sanıyorum etkiledi onu bu revizyonu yapmaya. Ama bu tartışma bir şekilde sürüyor. Hem küresel şehir hem bir şehrin metâ olması dolayısıyla satılması meselesi. Mesela, David Harvey, bildiğimiz gibi, sadece şehrin değişik hayat şekillerinin metâlaşmasından değil, aynı zamanda şehrin kendisinin de metâlaştığından bahseder. Türkçe'de de, özellikle sol literatürde, konuşmalarımızın politik dozu yükseldiğinde sık sık "hayatın metâlaşmamış yanı kalmadı" vs. diye metâlaşma süreçlerine referans yaparız. Fakat, tekrarlıyorum, Keyder'de, şehrin bütünü zaten satılamayacağı için bu tür bir metâlaşma vurgusu yoktur.

Şimdi İstanbul'un satılması meselesi sadece Çağlar'ın yazmış olduğu 1992'de yazılmış bir makalede dillendirilmiş olsaydı, tartışma orada kalıyordu, bu konu üzerinde fazlaca konuşmaya, düşünmeye değmeyebilirdi. Fakat bildiğiniz gibi bu tip nispeten popüler dergilerde çıkan ve saygın sosyal bilimcilerin Türkiye'ye taşıdığı kavramlar medyada hemen karşılığını buluyor. Bu duruma bir örnek, televizyonlarda da sık sık gözükten gazeteci Mahmut Övür. Keyder'in makalesinin yayınlanmasından 13 yıl sonra hâlâ o makaleden nasıl etkilendiğini, satma fikrinin İstanbul açısından ne kadar doğru bir fikir olduğunu alıntılarla işliyor. Ve Çağlar Keyder görüşünü değiştirmiş olmasına rağmen İstanbul'un satılması sık sık karşımıza çıkan bir fikir, bir ibare.

Bu fikrin gündeme gelişi tabii ki herkes gibi beni de motive ediyor. Bir iki tane kısa ve popüler yazım var bu konuda. Bunlardan biri *Ekmek ve Özgürlük* dergisinin Ocak 2011 sayısında yayınlandı. İkincisiyse *BirGün* gazetesinde yayınlanan "Boğaz Köprüsü'nden Geçerken" başlıklı yazı. Burada da İstanbul'un alamet-i farikası olan Boğaz Köprüsü'nün aslında metâ olup olmadığı, metâlaşmaktan nasıl çıkarılabileceği üzerine böyle bir tür düşünce egzersizi diyelim.

Benim, bugün bu konuşma ile yapmak istediğim, *Kapital*'in I. Cildinden yola çıkarak, o metinden esinlenerek kimi temel kavramların İstanbul ve şehir bağlamında nasıl kullanmaya başlayabileceğimizi sezdirtmek. Konuşma şöyle gelişecek: herkes *Kapital*'i okusun okumasın bu kitabın **metâ** diye bir şeyle başladığını bilir. I. cilt metânın iki veçhesini, yani **kullanım değeri** ve **mübadele değeri** oluşunu, sonra da metân **değerini** tanımlayarak başlar. Marx bu kitabın birinci cümlesinde kendinden bir alıntı yapar; o (biliyorsunuz *Kapital*'in I. cildi 1867'de basılır) alıntının kaynağı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (1859). İlginç bir şekilde, "kapitalizm kendisini

muazzam bir metâlar yığını olarak gösterir”deki **metâlar yığını** ibaresi aslında 1859’da yazmış olduğu *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*’nın ilk cümlesinden. Bu çok önemsenmeyen tekrarın ilgi çekmemesinin değişik nedenleri var. Marxolojik bir dipnot olarak geçeyim; biliyorsunuz Marx’ın metinlerine internetten erişmek mümkün, her kitabını gidip parayla almaya gerek yok artık, söz konusu kaynaklar internette değişik dillerde de mevcut. Marxists.org adlı bu siteye gittiğiniz zaman *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*’nın ana metni Türkçe olarak yok. Sadece giriş ve önsöz kısmı mevcut, dolayısıyla ana metin çok fazla okunan bir metin olamıyor. Aslında bir hayli teknik ve zor bir metin olan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* ağırlıklı olarak para meselesini inceleyen bir metindir. Fakat onun birinci cümlesi de *Kapital*’in birinci cümlesine bayağı benzer. Ama *Kapital*’in girişinin devamını okuyup, bunu *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*’nın devamıyla karşılaştırdığımızda ilginç farklılıklarla karşılaşırız. Bu gözlemin benim söyleyeceklerimi ilgilendiren yanı **kullanım değerinin** ele alınışındaki farklılıktır. **Kullanım değeri** bilindiği gibi metân iki veçhesinden biri, insan ihtiyacına referansla açıklanabiliyor. Bir şeye ihtiyacımız olmalı ki, orada, bizim dışımızda var olan, bazen **hizmet**, bazen **mal** şeklini alan şeyi satın almaya karar verelim. Yani ihtiyacımız bizi satın almaya motive ediyor. Çünkü o şeyin kullanılması, Marx’ın tabiriyle “fiili olarak tüketilmesi”, bizim ihtiyacımızı gidermektedir. Bu konuyu tabii ki Marx derinlemesine tartışır *Kapital*’de. Fakat incelemesinin dışında bıraktığı bir alan olarak kullanım değerine ilişkin olarak, *Kapital*’in hemen bu ilk cümlelerinde “bu ihtiyacın nereden kaynaklandığı beni ilgilendirmiyor” der. Bu Marx’ın odaklandığı alan bakımından anlaşılır bir şey. Ama günümüz kapitalizminin aldığı şekli, özellikle modern toplumun ekonomi dışı veçhelerinin karmaşıklığı dikkate alındığında, bence ihtiyaçların kaynağı çok ciddi bir şekilde çözümlemelerimizin merkezinde olması gereken bir konudur.

İhtiyaçlar nereden kaynaklanmaktadır? *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*’nın ilk cümlelerini okuduğumuzda, *Kapital*’den biraz farklı olarak orada şunun vurgulandığını görürüz: “Bir kullanım değeri aslında değişik kişilere değişik kullanımlar sağlar”. *Kapital*’de, ilk başlarda çok açık değildir kullanım değerinin bu boyutu. Yani, *Kapital*’de verilen örneklerde, mesela ayakkabı örneğini alalım; ayakkabı herkesin ayağına giydiği bir şeydir ve bu nesne ayakkabı olarak herkesin ayakkabı ihtiyacını giderir. Ama Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*’da, hemen metnin başlarında, **aynı kullanım değerinin** farklı kişilere, o kişilerin algılama farklılıkları yüzünden, farklı kullanım imkânları sunan şeyler gibi gelebileceğine, farklı

ihtiyaçları giderebilecekmiş gibi gözüktüğüne değinmek ihtiyacı hisseder.

Şimdi şehirleşme bağlamını geri planda tutarak, şehrin bizler tarafından yaratılmış fiziki varlığının hatırı sayılır miktarda mekân-yapılardan oluştuğunu hatırlayalım. Bu mekân-yapıların metâ olmayan en bariz şekli gece-kondular, kendi yaptığımız barakalar, kulübeler vs. Bunlar metâ olmadığı için mübadele değeri sıfır olan kullanım değerleri. Yapan kişi barınmak için yapmış bunları, içine giriyor, yaşıyor. Ama mekân-yapılar metâ şeklini aldığı zaman barınılan ev veya iş yeri olabilir. Eğer mekân metâ şeklini almışsa, ister ev ister iş yeri olsun bu metân mübadele değerinin eşdeğeri olan bir para ödemek gereği vardır.

Ev biçimindeki mekân-yapılara yakından bakalım. Evin kullanım değeri çok genel bir tasnifle ikili olabilir, *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*'da belirtildiği üzere herhangi bir kullanım değerinin farklı kişilere içsel, fiziki özellikleri itibariyle aynı kullanım farklılaşmaları yüzünden farklı ihtiyaçları karşılamasının mümkün olabileceğini biliyoruz. Barınma ihtiyacı karşılanırken söz konusu ev aynı zamanda ya tamamen ya da kısmen parça başı iş yapılan bir atölyeye dönüştürülmüş olabilir. O zaman bu kullanım değeri, Marx'ın *Kapital*'in I. cildinde geliştirdiği terminolojiyle, ilk durumda barınma ihtiyacını karşıladığında bir **tüketim aracına** dönüşmüş oluyor. İkinci atölye durumunda ise bir **üretim aracına** dönüşmüş oluyor ve üretim aracının da, yine *Kapital*'in I. cildinin terminolojisi ile **değişmez sermaye**-ye tekabül ediyor.

Şimdi mübadele değerine gelince, bir miktar para lazım söz konusu evin edinilmesi için. Çünkü mübadele dediğimiz şey aslında değer parasal ve nicel ifadesi olarak mülkiyet hakkının para ile devri anlamına gelmekte. Ama mülkiyet hakkının devri geçici, bir zaman süresi ile tanımlanmış olabileceği gibi, sürekli de olabilir. Ev bağlamında geçici olması kiralama, sürekli olması ise satın alma durumudur.

Mübadeleyi gerçekleştirmemizi sağlayan paranın kaynağı nedir? İster kiralama şeklinde olsun, ister satın alma şeklinde olsun bu paranın kaynağını belirleyebilmek para sahibinin nasıl bir faaliyet içinde bu geliri elde ettiğinin açığa çıkarılmasını gerektirir. Para sahibi, bir işçi olarak parasını ister kiralama, ister satın alma için kullanıyorsa, işçinin gelirinin adı da ücret olduğu için, paranın kaynağı da **ücret** olmuş olur. İşte ben bu noktada genellikle göz ardı edilen, özellikle ampirik çalışmalarımda vurguladığım, gittikçe kapitalizmin varmış olduğu bu safhada önem kazanan, kapitalizmin son aldığı veçhede önem kazanan bir şeye değinmek istiyorum. Bu vesileyle Nail Satlıhan'ın bu yeni *Kapital* çevirisine çok değerli bir katkısını da

belirtmiş olacağım. Biliyorsunuz *Kapital*'in I. cildinin bu yeni çevirisinde bir de ek var. O ekin bence en önemli yanlarından biri üretken olan ve olmayan emek tartışmasıdır. Bu tartışma modern kapitalizmi kavramak için elzemdir.

Giderek işçilerin önemli bir kısmı üretken olan faaliyetler yerine, üretken olmayan faaliyetlerde çalışıyorlar. Üretken olmayanlar da tabiatıyla ücret alıyorlar, fakat bu işçiler değer ve artık-değer üretmiyorlar, ama yine de sömürülüyorlar! Peki, bu işçilerin ücretlerinin kaynağı nedir, o zaman? Üretken emekçilerin üretmiş olduğu artık-değer bu tip ücretin kaynağıdır. Dolayısıyla üretken olmayan bir işçi bir ev satın aldığında ya da kiraladığında bu para ücretten geliyor deyip, paranın izini sürmeyi orada bırakmamız gerekiyor. Çünkü o para pekâlâ artık-değerden geliyor olabilir, eğer işçi üretken değilse.

Bir parantez açayım burada: sık sık vurguladığım gibi Marx emek-sermaye çelişkisine odaklanışının yanı sıra, *Kapital*'de aynı zamanda emek-emek, sermaye-sermaye çelişkilerini de dikkatle ele almıştır. Üretken emekçilerin artık-değer üretmesi sayesinde üretken olmayan faaliyetler var olmakta, o üretken olmayan faaliyetlerde işçiler bu üretilmiş artık-değerden finanse edilen ücret karşılığında çalışabilmektedirler. Dolayısıyla, aynı işçiler kaynağı artık-değer olan ücretlerle ev satın alıp, kiralayabilmektedirler. Bu arada, artık-değerin geri kalanını temellük eden kapitalistlerin ev sahibi olurken harcadıkları paranın kaynağının da artık-değer olduğunu ekleyeyim.

Evini iş yeri, atölye olarak kullanan bir işçi teknik anlamda basit metâ üreticisi dediğimiz kategoriye girdiğinden *Kapital*'in I. cildinin terminolojisiyle sadece kendisi çalışıyorsa artık-değer üretmemektedir. İş yeri olarak kullanım halinde tabii ki iş yerinin bir mübadele değeri var. Satın alındığında ya da kiralandığında iş yerinin kullanım değerine bakarak, yine *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın başındaki kavramlar bazında, iş yerinin kimin tarafından hangi faaliyette kullanıldığına bağlı olarak sermaye birikimi açısından farklı fonksiyonları olabilir. Örneğin, iş yeri bir hamburgerciyse, kapitalist üretim yapıldığı için artık-değer üretilmektedir. Ama iş yeri banka ise üretim yerine para veya para benzeri bir takım şeylerin dolaşımını sağlayan bir mekân söz konusudur. Bir bakıma bankanın varlığı hamburgercinin varlığını gerektirmektedir. Banka kendisini ancak hamburgercide üretilen artık-değer yüzünden var edebilmektedir. İş yeri olarak, bina olarak dışarıdan birbirine benzeyen fiziki mekânlar, içlerindeki kullanım farklılıkları yüzünden, birbirleriyle bağımlılık ilişkileri içinde, sermaye birikimi açısından

farklı konumdadırlar. İki tane ekonomik faaliyet olmakta, bu iki ekonomik faaliyet de aslında varlıkları itibariyle, birbirlerine ihtiyaçları itibariyle farklı konumda olmaktadır.

Mekân-yapılara ilişkin bu kavramsal çeşitlilik *Kapital*'in I. cildinde mevcut ve şimdi sözünü ettiğim ek de çevrildiği için üretken olan ve olmayan emek tartışmasına da nüfuz etme imkânımız var. Yeter ki bu imkânı kullanalım. Teşekkür ederim dinlediğiniz için.

Sorulara cevaplar

Metân kullanım değerinin kullanılışına yönelik yapılan katkı çok yerinde. Gerçekten *Kapital*'de yeterince ele alınmamış birçok konu var, bu konuların başında şüphesiz ev içinde kadın emeği geliyor, keza çevre meselesi, vb. de öyle. Birkaç noktaya değinmek istiyorum; hem kullanım değeri hem de ilkel birikimle ilgili söyleyeceklerim diğer sorulara da ışık tutabilir. *Kapital*'in içinde bol miktarda somut örnek var; işte, İngiltere'de kapitalizmin gelişiminden somut tarihi örnekler, gazete haberleri, resmi kayıtlar vs. Bunlara rağmen ben *Kapital*'i pür bir kapitalizm modeli olarak okumak gerekir düşüncesindeyim. Bundan şunu kastediyorum: şüphesiz Marx'ın zamanında da İngiltere'de olsun, kapitalizmin yeşermeye başladığı diğer ülkelerde olsun kapitalizm toplumun bütününe hâkim değildi. Kapitalizmle birlikte kapitalizm dışı bir dizi üretim ilişkileri sürmekteydi. Marx da bu durumun son derece farkındaydı. Fakat bu yan yana var olan ilişkiler konusuna Marx ayrıntılı bir biçimde girmemiştir. Mesela bir yandan kapitalizmin dinamiklerini çözümlerken, kapitalistleşmemiş diğer alanları, mesela feodal diyebileceğimiz alanların dinamiklerini, nasıl işlediklerini *Kapital*'in içine sokuşturmamıştır. Onun için, *Kapital*'de bulamadığımız şeyleri, eğer pür kapitalizm modeline uymadığı için Marx tarafından dışarda bırakılmış olabileceklerini düşünürsek, sözü edilen eksiklikler bence mazur görülebilir. İlk söylemek istediğim bu idi. Kullanım değeri konusuna ilişkin şunu da eklemek istiyorum: canlandırın gözünüzde, Marx'ın zamanında bir süpermarket olsaydı ve de girseydiniz içine, kaç değişik çeşit metâ ile karşılaşır-dınız? Tabii ki, günümüzle karşılaştıracak olursak çok daha az sayıda metâ ile. Dolayısıyla kullanım değerine verilen önem, kullanım değerinin bizim bilincimizi, varoluşumuzu etkileyiş şekli, bu kadar önem kazanması bizatihi kapitalizmin son yüz yılda almış olduğu veçheyle, şu anda varmış olduğu vahşi durumla doğrudan ilgili.

Bu gözlemlerden sonra şuna geçeyim; David Harvey'in özellikle

“mülksüzleştirme ile sermaye birikimi” kavramı bence çok yerinde bir kavram. İlkel birikim ya da ilk birikim süreçlerinin modern kapitalizmlerde de özelleştirmeler yoluyla devam ettiği inancındayım. Bunu şununla bağlayacağım; aslında, kapitalizmin dönemleştirilmesi meselesini, açıkça söyleyeyim, sorunlu bir alan olarak görüyorum. Burada da sık sık telaffuz edildi, kapitalizmin rekabetçi dönemi, rekabetçi olmayan dönemi falan. Ben *Kapital*’de bu dönemleştirmeleri bu şekilde geliştirmeye imkân tanıyan bir teorik zemin olmadığı kanısındayım. Benim görüşüme göre, kapitalizm, üç aşağı beş yukarı, ilk ortaya çıktığı zaman ne ise, ana özellikleri itibariyle hâlâ odur. Rekabet yok olmamıştır, bu anlayış bizdeki tartışmalar için ayrıca önem arzeder. Çünkü özellikle Türkiye’de tekelleri kapitalizm meselesinin sol literatüre katılış şekli, maalesef rekabetin ortadan kalktığı görüşüne aşırı vurgu ile olmuştur. Bence bu anlayış modern kapitalizmin ve küreselleşmenin kavranılmasında ciddi bir handicap teşkil etmektedir. İddiam rekabetin en vahşi halinin kapitalizmin bu döneminde yaşandığı şeklindedir. Dolayısıyla, kapitalizmi evrelere ayırarak anlamaya çalışmak, o evrelere özel bir anlam ve ehemmiyet atfetmek, benim şahsen çok verimli görmediğim bir yaklaşımdır.

Kapitalizmin sınırları meselesi: Kapitalizmin sınırları Marx’ın kriz teorisinde vardır. Tabii Marx’ın birden fazla kriz teorisi olduğu biliniyor, bunlardan bazıları daha önemlidir ve Marx’ın asıl önemli gördüğü, genelleşmiş krizi açıklamaya dönük çözümlemelerdir. Bunların başında şüphesiz kâr haddinin uzun dönemli düşme eğilimi gelir. Fakat II. ciltte yeniden üretim şemaları tartışmaları bağlamında kapitalizmin sektörler arası uyumluluğunun, orantılılığının ele alınmış olması kimi Marksistleri büyüme modelleri yoluyla kapitalizmin sınırlarının tahmin edilebileceğine, hatta tahminin ötesinde nerdeyse kesin biçimde ortaya konulabileceğine yaptırmıştır. Bunların başında Tugan-Baranovsky gelir. Tugan-Baranovsky’nin yanısıra mesela Otto Bauer II. ciltteki yeniden üretim şemalarını alıp, belli varsayımlar altında geliştirilen sayısal örneklerle 35 yıl sonra o modellenen kapitalizmin kendi kendini ortadan kaldıracak koşulları yarattığını iddia etmiştir. Şimdi bu tip yorumlar, yani kapitalizmin sınırlarının, sistemin kendi iç dinamikleriyle adeta otomatikçe bağlanmış tarzda açığa çıkarılabileceğini düşünmek ve bu argümanı *Kapital*’deki kimi tartışmalara dayanarak yapmaya çalışmak bana biraz zorlama gelmekte. Ama kriz teorilerine, özellikle kriz ihtimali ve kriz gerekliliği ayrımı perspektifiyle - ki burada bu ayrımı geliştirmeye imkânımız yok - yaklaşmanın bize önemli ipuçları sunacağını düşünüyorum.

Gecekondu meselesine gelince, şehre gelen insan kendine bir gecekondu yapıyor, o haliyle ilk ağızda metâ değil, amaç içinde barınma. Daha sonra bir dizi sosyal, siyasi değişimler, bir takım seçim öncesi vaatler, hatta zoraki yasal düzenlemeler sonucu bir de bakıyoruz ki, gariban gecekondu sahibi bir anda bilmem kaç katlı bir apartman sahibi olmuş. Önemli midir? Çok önemlidir. Kentleşme dinamiklerini *Kapital*'in kavramlarıyla anlamaya çalışanların, bu tür metâ olmayan bir şeyin (gecekonduyunun) metâlaşma sürecinin dinamiklerini kavraması bakımından ayrıntılarıyla ele alınması gereken bir alandır. Ve dönem dönem Türkiye'de çok sık tekrarlanan bu süreçler siyasi sonuçları itibariyle de önemlidir.

Fakat bu süreçlerin tersinin de söz konusu olduğunu düşünmenin zamanının geldiğini, sol siyaset gündeminde bir hedef haline getirilmesinin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Halkevleri, değişik mücadele alanlarında bu duyarlılığı gösteriyor. Birçok daha önce metâlaşmamış faaliyet alanının özelleştirmeler veya başka dinamikler nedeniyle metâlaşmasına karşı çıkıyor. Metâlaştırılan faaliyetleri, hizmetleri metâlaşmaktan çıkartma temelinde örgütlenme, mobilizasyon yapıyor. Bu bağlamda, yani hak taleplerinin sistem içi mücadelelerle sınırlarını bizzat yaşayarak fark etme, kapitalizmi ilkin karşımıza almayı, sonra da yıkmayı gündemimize koyma potansiyeli taşıyor. Sırf bu potansiyeli yüzünden bile haklar mücadelesini önemli gördüğümü vurgulayarak bitireyim.

Kitap Tanıtımı

“Sermayeyi ve daha da özel olarak büyük sermayeyi konu edinen bu kitap, öncelikle, sermaye egemenliğine ve bunun yol açtığı eşitsiz ilişkilere karşı olanlar için yazılmıştır. Kitabın başlıca amacı, Türkiye’deki büyük sermaye gruplarına ilişkin sistematik bir inceleme ortaya koyarak, konuya dair bilgi birikimine katkıda bulunmaktır. Söz konusu sistematğin temelini, sermaye grupları tarafından gerçekleştirilen ekonomik nitelikli faaliyetlerin dökümü, sınıflandırılması ve analiz edilmesi oluşturmaktadır.”

*Türkiye’de Büyük Sermaye
Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi
Özgür Öztürk
SAV (Sosyal Araştırmalar Vakfı)*

Kapitalist üretimin doğuşu

Özgür Öztürk

Merhabalar. Ben öncelikle, *Kapital*'in Almanca aslından Türkçe'ye kazandırılmasında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum, hepimiz adına, bir kez daha. İkinci olarak, böyle bir organizasyonu düzenleyen Yordam Yayınları'na ve sayın Hayri Erdoğan beye de teşekkür ediyorum. Bu dua-yen hocalarımızın yanında bizlere de yer verdikleri için ayrıca onur duyduğumu belirtmek istiyorum.

Şimdi benim konuşmam kapitalist üretimin doğuşu üzerine olacak. Biraz tarihsel bir konu. Bildiğimiz gibi *Kapital* esas olarak kapitalist üretim sisteminin temel işleyiş özelliklerini, hareket yasalarını ortaya koyan bir metin. Gelgelelim bu üretim sisteminin nasıl ortaya çıktığına, nasıl doğduğuna dair de epey malzeme buluyoruz *Kapital*'de, uzun uzun duruyor bunun üzerinde. Yani kapitalist üretime geçiş meselesi üzerinde de epey duruyor. Özellikle Türkiye gibi kapitalist sistemle geç tanışmış ülkeler açısından bir özelliği de var bunun. Zira, aslında *Kapital*'de ortaya konan şema, özellikle birinci ciltte ortaya konan şema, birebir uymuyor aslında Türkiye gibi ülkelere. Bunu Marx'ın kendisi de teslim ediyor. 1870'lerde, o dönemin ilk, en erken Marksistleri olan Rus Marksistleri ile yazışırken, Vera Zasoulich'le bir mektuplaşmasında... Zasoulich Marx'a şunu soruyor: Rusya'nın kapita-

lizme hiç uğramadan doğrudan doğruya sosyalizme geçiş yapması mümkün müdür gibi bir soru soruyor. Marx buna yanıt vermekte epey zorlanıyor. Bunu da birkaç taslak hazırlamasından anlıyoruz, yanıt göndermeden önce. En sonunda kısa bir mektup gönderiyor yanıt olarak. Burada, kapitalizmin, kapitalist sistemin doğuşu üzerine *Kapital*'de yazdıklarının esasen sadece Batı Avrupa ile sınırlı olduğunu, Rusya için bir şey söyleyemeyeceğini aslında söylüyor.

Şimdi ben Marx'ın bu konuyu, yani kapitalist üretimin doğuşunu *Kapital*'de nasıl ele aldığına dair birkaç bir şey söyleyeceğim kısaca. Ardından da Türkiye gibi ülkeler açısından neler söyleyebiliriz, yine kısa bazı yorumlar getirmeye çalışacağım.

Bir tespitle başlamak istiyorum. İlginç bulduğum bir şey ama. *Kapital*'de kapitalizm kelimesi hiç geçmiyor hemen hemen. Yani biz günlük yaşamda kapitalizm kelimesini çok kullanıyoruz. Hep kapitalizm kelimesini kullanıyoruz. Kapitalizm şöyle bir sistemdir, kapitalizm kötüdür, şu tarihte ortaya çıkmıştır vesaire gibi. Oysa *Kapital*'de bu kelime yok. Bu birinci cildi, yeni çeviriye okurken özellikle ona baktım. Birkaç yerde, beş-altı yerde, 'kapitalizme özgü üretim' ifadesi geçiyor. Yani kelime olarak kapitalizm birkaç yerde geçiyor, her birinde de yanında bir 'üretim' ibaresi mutlaka var. Bunun aksine, Marx'ın en çok kullandığı ifade, yani döne döne kullandığı, 'kapitalist üretim', 'kapitalist üretim tarzı', 'özgül kapitalist üretim biçimi' vesaire gibi, hep kapitalist üretimi vurgulayan bir tercihi var Marx'ın. Bu neden? Yani Marx niye kapitalizm deyip geçmiyor da ısrarla kapitalist üretim ifadesini, kavramını kullanıyor diye düşünebiliriz. Yani üzerinde düşünmeye değer bir sorudur.

Bunun aslında basit bir nedeni olabilir, beklentimizin aksine. Çünkü kelime olarak kapitalizm daha geç kullanıma girmiş bir şey. Yani kapital, kapitalist gibi kavramlar kullanımdayken, bilindiği kadarıyla kapitalizm kelime olarak ilk kez 1854 yılında kullanılmış. Yani Marx da *Kapital*'i 1860'larda, 60'ların ilk yarısında yazdığına göre, o dönemde çok geniş kullanımda olmayabilir de aslında.

Belki de, daha muhtemel bir neden, Marx'ın aslında kapitalizmi bir üretim sistemi olarak görmesi, kavraması. Bu şekilde analiz etmek istemesi. Yani *Kapital*'in temel meselesi, kapitalist *üretim* ve bu üretim sisteminin bir bütün olarak işleyişidir diyebiliriz de. Yani Marx bilinçli olarak yapmıştır diye de düşünebiliriz.

Şimdi Marx'ın yöntemine genel olarak baktığımızda, nasıl ele almıştır peki diye sorsak, yöntemine genel olarak baktığımızda, ikili bir bakışı

var, sık sık karşımıza çıkıyor, çok sistematik bir ayırım tercihi var. Özellikle *Kapital*'de. Ele aldığı olguyu veya konuları, genellikle bir maddi içeriği yönünden inceliyor. Bir de toplumsal biçimi açısından inceliyor. Yani iki yönlü bir analiz tarzı var Marx'ın. Ama bu iki yön birbirine kopmaz biçimde bağlı. Bunu sık sık vurguluyor. Ayrıca, bir vurgusu da şu, yani bunlar örtük olarak tabii tespit ettiğimiz şeyler, genellikle maddi içerik toplumsal biçimin altında, ya da toplumsal biçimin belirlenimlerine tâbi olarak, onun yönetimi altında, onun egemenliği altında sunuluyor Marx'ta. Marx bize bunu bu şekilde anlatıyor.

Örnek verirken galiba daha iyi olacak. Mesela, daha ilk başta, *Kapital*'in ilk sayfalarında metân anlatırken bize, Marx bunun bir kullanım değerinin olduğunu bir de mübadele değerinin, değişim değerinin olduğunu söylüyor, biliyoruz hepimiz. Yani kullanım değeri, metânın insan ihtiyaçlarını karşılama özelliğidir, maddi içeriğini anlatır, maddi yönünü anlatır bize. Mübadele değeri ise, ya da değişim değeri ise metânın diğer metâlar karşısındaki konumunu, dolayısıyla metâda içerilen emeğin, o metâda içerilen emeğin diğer metâlarda içerilen emekler karşısındaki konumunu, yani aslında insanlar arasındaki toplumsal ilişkiyi, piyasa dolayımıyla gerçekleşen toplumsal ilişkiyi anlatıyor. Yani bir toplumsal biçim, bir de maddi içerik var. Gelgelelim bu maddi içerik, bu toplumsal biçimin egemenliği altında, yönetimi altında, onun hükmü altında diyebiliriz. Zira kapitalist üretim, ya da metâ üretimi genel olarak, kullanım değeri üretimi değil, daha doğrusu özel olarak kullanım değeri üretimi değil; kullanım değerleri sadece değişim değerlerinin üretilmesi için bir araç Marx'a göre. Yani, hepimiz biliyoruz yani, bugün de insan ihtiyaçlarını karşılamak değil, kâr etmek kapitalistlerin esas amacı. Demek ki tüm süreç aslında mübadele değerinin egemenliğinde cereyan ediyor.

Marx'ın iki yönlü analiz tarzını kapitalist üretim sürecini analizinde de görmekteyiz. Marx'a göre kapitalist üretim süreci hem bir emek sürecidir, yani kullanım değerlerinin üretildiği bir süreçtir. Hem de bir değerlenme sürecidir, yani artık değer üretildiği, sermayenin kendisini büyüttüğü bir süreçtir. Bu bütünlük içinde yönlendirici ya da belirleyici olan, değerlenme sürecidir, ya da artık-değer üretimidir. Nasıl ki bir metânın üretiminde kullanım değeri yalnızca değişim değerinin üretilmesi için bir araçsa, genel olarak kapitalist üretimde de emek süreci yalnızca artık-değer üretiminin bir aracıdır. Emek süreci artık değer üretimine tâbidir.

Şimdi bir anlamda, biraz da basitleştirerek, emek süreci insanın doğa ile etkileşimini, insan-doğa ilişkisini konu alır diyebiliriz. Öte yandan, de-

ğerlenme ya da artık-değer üretimi süreci insan-insan ilişkilerine işaret eder. Emek süreci, emeğin emek nesneleri ve emek araçları ile kurduğu ilişkileri anlatır. Emeğin üretim araçları, hammaddeler, el aletleri gibi nesnelerle kurduğu üretici ilişkiyi ifade eder. Buna karşılık değerlenme ya da artık-değer üretimi, ücretli emek sermaye ilişkisini ve bu temelde gerçekleşen sömürüyü ifade eder. Emek süreci açısından, işçi üretim araçlarını kullanır. Oysa değerlenme süreci açısından, üretim araçları işçiyi kullanır.

Peki kapitalist üretim nasıl ortaya çıktı? Marx kapitalist üretimi iki yönlü olarak ele aldığına göre bunun doğuşunu da her iki yönden ele almasını bekleriz. Ve gerçekten de böyledir. *Kapital*'in birinci cildinin geniş bir bölümü kapitalist üretimin doğuşuna ve gelişimine ayrılmıştır. Ama maddi ve toplumsal yönler ayrı ayrı bölümlerdedir. Yani bir emek süreci olarak kapitalist üretimin doğuşu birinci cildin ortalarında incelenmekte, toplumsal bir sistem olarak ortaya çıkışı ise 'ilkel birikim' başlığı altında sonlara doğru ele alınmaktadır.

Emek süreci açısından, özgül kapitalist üretimin çıkış noktası el birliğidir. Bu çok sayıda işçinin aynı emek sürecinde bir arada çalıştırılmasıdır. Bu evrede kapitalist sistem henüz mevcut üretim tekniğini değiştirmemiş, nasıl bulduysa öyle almıştır. Ama ölçeğini genişletmiştir.

El birliği aşamasının ardından, manifaktür evresi gelir. Bu uzun bir döneme yayılmıştır, kabaca 16. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Temelde, bir geçiş evresidir. Manifaktür özünde genişletilmiş atölye üretimi demektir. Çok sayıda işçinin bir arada çalışması burada da temeldir. İşçi manifaktürde bir zanaatkârdır, ama tek bir işte uzmanlaşır, parça işçidir. Çok sayıda işçinin bir arada çalışması ile teknik bir iş bölümü ve buna bağlı olarak da üretkenlik artışı söz konusudur. Marx, manifaktürün organları insanlar olan bir üretim mekanizması olduğunu vurgular. Yani esas olan yine insan unsurudur. Bununla birlikte, ürün artık bireysel bir ürün değil, toplumsal ya da kolektif bir ürüne dönüşmüştür.

Manifaktür, iç evrimiyle makineleşmeye giden yolu açmıştır. Bu süreç zamanla makineli üretimi, en sonunda da makine sistemleri olarak fabrikaları yaratmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte 18. yüzyıl sonlarından itibaren artık özgül kapitalist üretim söz konusudur. Üretim, artık insan unsuruna dayanmayan, nesnel bir organizasyona dönüşmüştür. İşçi, makinenin bir eklentisi haline gelmiştir.

Makineleşmenin bazı sonuçları olmuştur. İlk olarak, makine, kol gücünü gerekli olmaktan çıkardığı ölçüde, kadın ve çocuk emeğinin kullanımını başlatmıştır. İkincisi, makine emeğe olan göreceli ihtiyacı da azaltmakta,

işsizlik yaratmaktadır. Bir diğer konu, işçinin giderek vasıfsızlaşmasıdır. Daha doğrusu, sadece tek bir işte uzmanlaşan parça işçinin yerine, her işe kolayca uyum sağlaması beklenen modern birey işçi geçmektedir. Kısacası, kapitalist emek süreci el birliğinden manifaktüre ve oradan makineli üretime doğru kendi iç mantığı uyarınca evrilmiştir. Bu süreçte üretkenlik artmış, üretim ve emek toplumsallaşmıştır. Bu kapitalizmin tarihsel misyonudur.

Emek süreci açısından, kapitalist üretimin çıkış noktası el birliği idi. Ama artık-değer üretimi açısından, kapitalist üretimin çıkış noktası ilk birikimdir. İlk birikim, özünde doğrudan üreticilerin üretim araçlarından kopartıldığı ve işçi haline gelmek zorunda bırakıldığı evredir. Sürecin temeli, köylünün topraktan kopartılması ve işçileşmesidir. Marx bu evrede piyasa dışı zor kullanımının kural olduğunu, üreticilerin devlet aracılığıyla zorla mülksüzleştirildiğini belirtir. Ama piyasa egemenliği bir kez kurulduğunda, artık bu tarz “ekonomi dışı” zorlamalara gerek kalmaz ve emekçiler üzerindeki baskı piyasanın kendi işleyişi ile halledilir.

Marx ilk birikimin sağlanmasında dünya piyasasının oluşumuna ve sömürgeci pratiklere de dikkat çeker. Büyük ölçekli kapitalist üretim, gerek büyük miktarda hammadde temini için, gerekse üretilen çok sayıda malın satılması için dünya pazarının oluşumunu beraberinde getirmiştir. Ama temel mesele, doğrudan üreticilerin, yani büyük ölçüde köylülerin üretim araçlarından, yani topraktan kopartılması ve zorla işçi haline getirilmesidir.

Demek ki, kapitalist üretimin doğuşu bir anlamda belirli bir evrim sergilemiştir. Dereceli olarak ilerlemiştir diyebiliriz. Hem emek süreci açısından, el birliğinden manifaktüre ve oradan makineli üretime ve fabrika sistemine giden süreç. Hem de artık-değer üretimi açısından, ücretli emek sermaye ilişkisinin zorla kurulması. Peki Türkiye gibi ülkelerdeki durum nedir? Kapitalist üretimin doğuşu Türkiye’de benzer bir sıra izlemiş midir? Bu sorunun yanıtı “hayır”dır. Çünkü kapitalist üretim bir kez belli bir yerde ortaya çıktığında tüm dünyayı kaplayan yeni bir iş bölümü yaratmıştır. Kapitalist sanayi toplumları ile pre-kapitalist tarım toplumlarından oluşan bir uluslararası iş bölümü ortaya çıkmıştır.

Makineli üretim, kendi ülkesinde el zanaatlarını yıktığı gibi, Osmanlı gibi pre-kapitalist toplumlarda da el emeğine dayalı üretim sistemlerini yıkmıştır. Osmanlı’nın dünya kapitalist sistemi ile temas etmesi, el zanaatı tipi üretimin ve atölyelerin yıkımına yol açmıştır. Benzer bir durum örneğin Hindistan’da da görülmüştür. Bu ülkelerin Batı Avrupa ülkelerindeki gelişme sırasını aynen izlemesi olanaksız hale gelmiş, çünkü daha sürecin başında üretim yapıları dağılmıştır. Bunun bir sonucu, Türkiye gibi ülkeler-

de kapitalist üretime geçişin zorlaşmış olmasıdır. Nitekim bu ülkelerde kapitalist üretimin başlaması ancak uluslararası iş bölümündeki dönüşümlerle gündeme gelmiştir. Ağırlıklı olarak da İkinci Dünya Savaşı sonrasında. Öte yandan, bu ülkeler Batı Avrupa'daki gelişimi aynen izleyemedikleri için süreç son aşamadan, yani doğrudan doğruya fabrikalarla başlamıştır. Bir başka deyişle sıçramalı bir gelişim söz konusudur. Bu sıçramayı gerçekleştirmek zorluğu, tek tek sermayeler açısından baktığımızda, bu sıçramayı gerçekleştirebilenlere avantajlar da yaratmıştır.

Türkiye'de bu geçişin tarihi olarak 1950'li yılları vermek gerekir. Yani Türkiye'de özgül kapitalist üretim ancak 1950'lerde başlamıştır. 1950'li ve 60'lı yıllar, Türkiye'de köylü nüfusun önemli bir kısmının kentlere göç ederek işçileşmesine tanık olmuştur. Bunun öncesindeki yüz yıllık dönem bir geçiş, ya da ilk birikim evresidir. Demek ki Türkiye'nin 19. yüzyıl başlarından itibaren kapitalistleşme yoluna girdiğini, ama ancak 1950'lerde kapitalist üretime geçiş yaptığını söyleyebiliriz.

Türkiye gibi ülkelerde, kapitalist üretime geçiş Marx'ın analiz ettiği Batı Avrupa toplumlarına kıyasla bazı özgüllükler taşır. Ama geçiş bir kez yapıldıktan sonra, kapitalist üretimin yasaları kendilerini ortaya koymaya da başlamıştır diyebiliriz.

Ben burada keseyim, vaktimi aşıyorum. Teşekkür ederim.

Sorulara cevaplar

Koray'ın sorusu ile başlayayım. Ticari kapitalizm ya da merkantilizm gibi terimler beni de rahatsız ediyor aslında. Demıştim hani, kapitalist üretim sürecini iki yönlü kavradığı için onun doğuşunu da iki yönlü olarak aktarıyor Marx. Mesela manifaktürü falan zaten kapitalist bir biçim olarak anlatıyor bize. Bir alıntı yapayım kısaca hemen: “İşbölümüne dayanan el birliği, klasik şekline manifaktürde bürünür. Kapitalist üretim sürecinin karakteristik biçimi olarak kabaca 16. yüzyılın ortalarından başlayıp 18. yüzyılın son otuz yılına kadar süren asıl manifaktür dönemi boyunca egemen biçim olmaya devam eder.”

Burada, sunumun başlarında bir şey getirmeye çalışmıştım. Kapitalizm ve kapitalist üretim arasında sanki bir ayrım gözetebilir miyiz gibi, sesli düşündüğüm bir şey aslında. Özgül kapitalist üretim tarzı ise, Marx'ta, benim anladığım kadarıyla, spesifik olarak gerçekten de büyük sanayinin kurulduğu evreyi, yani Sanayi Devrimi sonrası, manifaktür sonrası evreyi, fabrikayı anlatıyor. Öyle algılıyorum ben. Çünkü onu ısrarla ‘özgül kapitalist üretim

tarzı' diye niteliyor. Makinelerin makinelerle üretilmeye başlanmasıyla beraber, bu üretim tarzı manifaktüre özgü dar teknik temelden, şundan bundan kurtuluyor, kendi ayakları üzerinde durabilen, kendi temellerini kendisi üretebilen gerçek bir sisteme dönüşüyor. Buna Marx özgül kapitalist üretim tarzı diyor. Bunun öncesinde de kapitalizmin doğuşu, geçişi, onu da kapitalist olarak niteliyor, burada bir sıkıntısı yok. Türkiye'de de mesela, 1950'ler, 60'lar dediğim özgül kapitalist üretim tarzına denk geliyor. Sonuçta hepimizin bildiği gibi Osmanlı toplumu, 19. yüzyıldan itibaren, 18. yüzyılın sonlarından itibaren hattâ, dünya sistemi ile bir bütünleşme içerisinde. Burada ticari bir sermaye birikimi başlıyor, ticari burjuvazinin aracılık yaptığı. Bu bir ticari birikim dönemi. Yani bunu nasıl adlandıracağız bilmiyorum ama. Yani bir birikim var burada da, ilk birikim var, arkadaşımızın hatırlattığı, beni düzelttiği gibi. Gerçekten burada da bir ilk birikim dönemi var. Ama sanki biraz kavramsal bir netliğe ihtiyacımız var, benimkisi sadece bir öneriydi. Yani özgül kapitalist üretim tarzı sanayi temelli genellikle. İşte, kapitalizm ve kapitalist üretim ayrımı gibi bir şey gözetebiliriz sanki, ama tam beni de tatmin etmiyor. Sanıyorum, arkadaşımıza da bir şey söylemiş oluyorum. İlk birikimi şüphesiz atlamıyorum.

Kapital, kapitalizmin sınırlarını gösteriyor mu? Şüphesiz gösteriyor. Yani, emek açısından gösteriyor. En son, Lebowitz'in *Kapital'in Ötesi* kitabında dikkat çektiği bir şey vardı. Sermayenin kendi içinde, engel ve sınır tartışması yapıyor. Sermayenin engeli kendisidir, ama onu sürekli aşar, filan, ama sınırı, yani gerçekten sermaye ya da kapitalizmin sınırı varsa bu emektir. Bir yandan da doğadır, doğayı da ekliyor Lebowitz. Doğa kısmını açıkçası çok fazla görmüyoruz *Kapital*'de. Ama tabii ki emek kısmını, yani sermayenin sınırı olarak emek kısmını uzun uzun anlatıyor.

Son olarak da şu tekелci kapitalizmin *Kapital*'le olan ilişkisine çok kısaca değinip bu ilk birikime dair bir-iki şey daha söyleyip tamamlayacağım. Sanırım çok fazla aşmıyorum süremi. Tekelci kapitalizm teorisinin *Kapital*'le ilişkisi ne düzeydedir diye soruyorsunuz, yani doğrudan ona dayandığını düşünüyorum. Birtakım, bazı tartışılması gereken, tartışılabilir noktaları olabilir. Ama burada ne anlıyoruz o da önemli. Tekelci kapitalizmi Sweezy ve Baran'ın kitabı açısından düşünüyorsak, doğrudan ona dayanıyor. Yalnız kavramsal bazı farklılıklar var. Artığın artması eğilimi diye Sweezy ve Baran ifade ederler bunu, yani artık-değerden ziyade artık kavramına geçerler. Genelleştirirler. Marx'ın kavramsal çerçevesini biraz değiştirirler. Gelgelelim mantık olarak ona dayanır gene de, yani artığın artması eğilimi aslında artık-değerin kendine kârlı yatırım olanakları bula-

maması durumunu ifade eder. Mesela, David Harvey'in en son kitabı, *The Enigma of Capital*, aşağı yukarı benzer bir perspektifi sürdürür. Yani *Tekelci Kapitalizm* kitabında Sweezy ile Baran'ın 50 yıl önce ortaya koydukları... Sürdürür çünkü Harvey de aslında *Kapital*'in o teorik çerçevesini az çok izlemeye çalışan biridir. Ama bu çok hakim olduğum bir konu değil.

Ben sadece bu ilk birikim meselesine bir-iki cümle daha eklemek istiyorum. Sizin de dediğiniz, ilk birikimin sürekliliği, “mülksüzleştirme yoluyla birikim” diyor buna Harvey, bu tartışılan bir konu. Ben birkaç yıl önce bir yazı da yazmıştım, bunu eleştirmiştim, bu doğru değildir diye düşünüyordum o zamanlar. Gelgelelim şimdi biraz daha yakın hissediyorum kendimi, yani sürekli mülksüzleştirme kavramına biraz daha yakın hissediyorum. Çünkü Türkiye’de gerçekten de bunu somut olarak gözlemliyoruz. Bunu örnekleyip bitireyim.

Aynı zamanda bu bize şeyi de sanki anlatacak. Yani *Kapital*'in analiz çerçevesinin bazı bakımlardan yazıldığı döneme kıyasla bugün daha da geçerli olduğunu sanki gösterecek diye düşünüyorum. Bir tanesi, işçileşme. Yani 50'lerde, 60'larda Türkiye’de sanayinin kurulmasıyla beraber bir işçileşme dalgası başlamıştı. Gelgelelim son yirmi yıldır, son yirmi-otuz yıldır, bu neoliberal dalgayla beraber yeni bir işçileşme dalgası yaşanıyor. Yani köylerde, köylü nüfusun hızla şehirlere aktığını, oralarda işçileştiğini, ya da işsizleştğini işin doğrusu, görüyoruz. Niye? Çünkü yeni bir mülksüzleştirme dalgası yaşanıyor neoliberal politikalarla beraber. 90'ların başında Türkiye’de köylü nüfusun genele oranı yüzde 50 civarında imiş, bir kuşak sonra bugün bu dörtte bire inmiş durumda aşağı yukarı. Yani bir kuşak içerisinde köylü nüfusun payı yarıdan, nüfusun yarısından nüfusun aşağı yukarı dörtte birine inmiş durumda. Bu her şeyden önce çok büyük bir demografik dönüşüm.

Ama sadece köylü nüfusu da değil. Meselâ eskiden bağımsız olarak çalışan küçük mülk sahibi kesimler, bakkal, kasap, manav gibi küçük mülk sahipleri, esnaf diye geldiğimiz mülkçüler mülk sahipleri, bunlar da hızla proleterleşiyorlar çünkü bu perakende ticaret alanı sermaye tarafından, büyük sermaye tarafından ele geçiriliyor. On binlerce bakkal kapandı meselâ Türkiye’de, son on yılda on binlerce bakkal kapandı. Sadece 2000-2004 arasında 60 bin tane bakkal kapanmış, yani toplam sayı 150 bin civarında. Yani bu şeyin büyüklüğünü buradan anlayabiliriz. Manav, kasap vesaire bunlar da o esnaflığı bırakıp marketlerde reyonlarda çalışmaya başlıyorlar, işçileşiyorlar. Sadece onlar da değil. Ulaştırma esnafı diyebileceğimiz, taksici gibi, kamyoncu gibi insanların çoğu da aslında şu an ücretli işçi haline

geliyorlar. Bağımsız tüccar diye bir meslek vardı eskiden, benim küçüklüğümde vardı. Mesleğin nedir diye sorulduğunda “tüccarım” diye, ticaretle uğraşıyorum diye cevap verebilirdi insanlar. Şimdi öyle insanlar yok, çünkü bunlar ücretli işçi oldular. Pazarlama departmanında çalışıyorlar veya satın alma departmanında çalışıyorlar. Bir firmanın ücretli işçisi olarak çalışıyorlar.

Yani ne görüyoruz? Hızlı bir işçileşme süreci var. Nüfus, nüfus bileşimi, Türkiye’de bile görüyoruz bunu. Dünyada da buna benzer bir şey var. Nüfus bileşimi bir yanda sermaye sahiplerinin, kapitalistlerin, azınlığın, bir yanda da onların hesabına çalışan çoğunluğun bulunduğu basit bir ikili yapıya evriliyor. Bu Marx’ın *Kapital*’de bize anlatmaya çalıştığı şey aslında. Yani, orada üçlü bir model söylüyor aslında. Toprak sahipleri var aslında. Ama bu kalıntı bir şey aslında, sınıf, toprak sahipleri. Bunlar aslında kapitalist sınıfın içinde eriyecek. Nüfus giderek basit bir yapıya evrilecek Marx’a göre. Sosyal bilimlerden içerisinden Marx’a yıllarca getirilen en büyük eleştirilerden bir tanesi buydu. Yani Marx bu iki sınıfı görüyor, halbuki bunların içinde geniş bir orta sınıf var, büyüyen bir orta sınıf var, bunu görmüyor, Marx’ın analizi hatalıdır deniyordu. Tersine bugün geldiğimiz noktada Marx’ın analizinin ampirik olarak da ve dünya genelinde, sadece Türkiye’de de değil dünya genelinde, her gün bir kez daha doğrulandığını görüyoruz. Yani yazıldığı döneme kıyasla bugün daha geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Yani, krizler vesaire zaten bunu her seferinde sermayenin sözcülerine de, kafalarına vura vura artık, gösteriyor. “Acaba Marx haklı mıydı?” diye soruyorlar. Marx haklıydı. Burada, esas itibarıyla herhangi bir şeyimizin olmaması lazım. Ben teşekkür edeyim. Yalnız son bir şeyle bitireyim. Bir de Marx’ın büyük öngörüsü var biliyoruz. Yani kapitalist üretim tarzının aşılabacağına ve daha eşitlikçi, özgürlükçü bir yeni toplumun kurulacağına dair bir öngörüsü de var. Bundan hiçbir şüphem yok, yani bu öngörünün de geçerli olacağına, kendini gerçekleştireceğine dair şüphemizin olmaması lazım. Teşekkür ederim.

Kapital'in kullanım değeri, *Kapital*'de kullanım değeri

Özgür Narin

Konuşmamda değer kuramı perspektifinden, *Kapital*'de ortaya konulan kuramı savunmanın ve yeniden üretmenin gerekliliğini işlemeye çalışacağım. Sunumum iki yönlü olacak. İlk yön *Kapital*'i ve onun kalbi olan değer kuramını savunmanın gerekliliği üzerine. *Kapital*'i savunmak. İkinci yön ise *Kapital*'i yeniden üretmek üzerine olacak.

İlk yön, *Kapital*'i savunmak gerekliliği. Burada *Kapital* ve değer kuramı üzerine yürüyen tartışmaların nasıl sınıf mücadelesiyle bağlantılı olduğunu göstermeye çalışacağım. Bu bağlantının bir tarihini ana hatlarıyla vermeyi deneyeceğim. Yaşadığımız dönemi yakından ilgilendiriyor, çünkü bu dönemde değer kuramının ortadan kalktığı, bilişim teknolojileri ve yüksek teknolojili kapitalizm sayesinde bunların gereksizleştiği gibi söylemler yeniden ön plana çıkıyorlar.

İkincisi, *Kapital*'i yeniden üretmek gerekliliği. Burada **kullanım değeri** kavramının temel bir kategori olarak yeniden irdelenip, düşünülmesi gerektiğini hatırlatacağım. Bu kategori üzerine Marx'ın tarihsel hatırlatmalarından yararlanacak, sürem elverdiğince bugünkü kimi sorunlarla ilişki-

lendirmeye çalışacağım. Eğitim ve sağlığın yeniden metâlaştırıldığı bir dönemdeyiz. Bu iki alan, emek gücünün yeniden üretiminin köşe taşları olarak genelde önemliler ancak kapitalizmin kriz dönemlerinde özellikle önemli hale geliyorlar. İşte bu alanlardaki gelişmeyi irdelemek için “kullanım değeri” kategorisi üzerine düşünmenin pek çok alanda yol açıcı olabileceğini göstermeye çalışacağım.

Kapital'in Türkçe'ye Almanca özgün metninden ilk kez tam çevirisi üzerine yapılan bu toplantıda bulunmak, katkılarla zenginleşmek bir onur. *Kapital* çevirileri çok kritik. Her biri değişik toplumsal mücadelelere denk geliyor ve bunlardan etkilenip bunları etkiliyorlar. Bunu görmek için sadece iki şeyi hatırlamak yeterli.

Kapital 1867'de basılır. İlk çevrildiği dil Rusça'dır ve en canlı tartışmalar ilk olarak Rusya'da yaşanır. Önsözlerden birinde görürsünüz gerçekten Marx'ı “en iyi anlayanlardan biri” 1873'te bir Rus'tur. O dönemin şartlarına göre, görece olarak öyledir elbette. Yalnız ilginç olan o Rus sonradan Narodnikleri etkileyen en önemli aydınlardan biridir. Nikolay-on¹ *Kapital* üzerine Rusya'da giderek hararetlenen tartışmalardaki en önemli figürlerden biridir. Lenin'in *Rusya'da Kapitalizmin Gelişimi* çalışmasında bu yazarın ve Narodniklerin köklü bir eleştirisi bulunur. Ancak tüm bu eleştirilerin ve birikimin zeminini Rusya'da *Kapital* üzerine onlarca yıldır süren ilgi oluşturur. Bunu biraz sonra anlatacağım. Bu bile aslında *Kapital*'i somut ve güncel gelişmeler üzerinden tartışmanın değeri konusunda çok önemli bir ipucu.

İkinci hatırlatma ise... Benim bilebildiğim kadarıyla *Kapital*'in ikinci cildi, neredeyse Engels elyazmalarından toparlamayı bitirip özgün diliyle yayınlamadan önce, Rusçaya çevrilmek için istenir. Marx yaşarken Vera Zasulich ile başlayan ilgi devam etmiştir. Rusya'da köy komünleri ve kapitalist gelişme, toprak mülkiyeti, kapitalist toplumsal yeniden üretim, üretim şemaları, ticari, üretken sermaye gibi ayrımlarla ilgili olarak artan ilgi yüzünden *Kapital*'in diğer ciltlerinin yayınlanması ve çevirisi üzerindeki ısrar devam eder. Rus devrimcileri ikinci cildi yayınlaması için Engels'i sıkıştırırlar. Rus devrimci hareketinin yükselişi ile *Kapital* tartışmalarının canlılığı arasındaki paralellik tesadüf değildir.

Kapital bir işçi broşürü değildir. Ama *Kapital*'i herkes okuyabilir mi, okuyamaz mı şeklindeki soru, yanlış ortaya konmuş bir tartışmadır. Hatalı bir tartışmadır. Ama doğru olan, *Kapital*'in anlaşılması, somut ve pratik hayata uygulanması, tartışılmasının bile bir mücadelenin konusu olması,

1 Nikolay-on: Rus iktisatçısı ve yazarı. N.F.Danielson'un (1844-1918) takma adı. 1880'lerde ve 1890'larda liberal narodniklerin ideologlarından biriydi.

dahası bunun mücadeleyi beslemesidir. İşte bu anlamıyla diyalektik bir sav öne sürülebilir. *Kapital* ölümlü bir kitaptır. Çünkü adı üstünde sermayeyi anlatır. Sermayenin sanıldığı gibi ezeli ve ebedi, doğal bir olgu olmadığı, tarihin bir döneminde ortaya çıktığını ve sonunu kendi içinde taşıdığını anlatır. Artı-değere el konmasının bir tarihi vardır ve elbette bir sonu da olacaktır. Tam da bu yüzden, diyalektik olarak tersyüzüne işaret eder: *Kapital*'in ortadan kalkmasının koşullarını da derinliğine ortaya koyar. İşte bu yönüyle ele alınıp geliştirildiğinde, bir yandan da *Kapital* ölümsüz bir kitaptır. Çok önemli bir tartışmayı gündeme getirir ve bu tartışma sadece bir iktisat tartışması değildir. Artı-değeri ve değerın kaynağı olarak emeği ve serbest zamanı gündeme getirirken, bizzat mübadele ilişkisinin kendisini de sorgulatmıştır. *Kapital*, diyalektik imâları sayesinde sermayesiz, sömürü ilişkisinin olmadığı bir toplum fikrine giden köprüyü de inşa eder. Değişim değerlerine dayanmayan, kullanım değerlerinin üretilip bölüşüldüğü, daha ötesi kalan serbest zamanda toplumun ve insanın üretilmesinin tartışılması ve geliştirilmesine neden olmuştur. Biten bir toplumsal ilişkinin yerine gelecek toplumsal ilişkinin çözümlenmesinin de yolunu açtı.

Kapital çevirilerinin bizde, Türkiye’de tamamlanması sürecinde de çok önemli tartışmalar gerçekleşti. Korkut hoca da burada olsaydı hatırlardı. 2007’de yapılan *Kapital* sempozyumu için hazırlanan söyleşilerde, Korkut Boratav Türkiye’de tarımsal yapılar üzerine Muzaffer Erdost ile yürüttüğü tartışmada *Kapital*’in çok önemli bir yerinin olduğunu belirtir. Ve ekler, “keşke akademiyi sarsacak, toplumsal hareketin içinden gelen böyle tartışmalar olsa. Ben bu tartışmalardan çok şey öğrendim, benim için çok önemlidir. Bize böyle tartışmalar gerekli”. Bu sırada *Kapital* çevirisi Mehmet Selik tarafından henüz yapılmaktadır ve Erdost, elinde olan tamamlanmamış çevirilerden ve çeviri üzerine Selik ve diğerleriyle yayınevinde yürütülen tartışmalardan yararlandığını belirtir. Ne yazık ki, Özgür M. Ulus ile İsmail Bektaş’ın yaptığı bu söyleşi teknik aksaklık ve zaman darlığı yüzünden sempozyum sırasında gösterilemedi.

Her ne kadar, çok fazla canlı biçimde üretilip kullanılmasa da, kimi dönemlerde *Kapital*, sahneye fazla çıkmadan, arka planda önemli tartışmalarda çıkındaki ekmek görevini görmüştür. Ama genelde *Kapital*, okuması zor algısını güçlendirecek biçimde hak ettiği yeri, kaynak olma vasfını bulamamıştır. İnsan bunun daha canlı yürütülmesini istiyor.

Kapital, çıkınıızdaki bir ekmek ya da mataranızdaki bir su mudur? Bence öyledir. Sınıf mücadelesinin yükseldiği dönemlerde *Kapital*’e olan olumlu ve olumsuz ilgi, bu ilginin ve tartışmaların mücadeleye yaptığı kat-

kılar, kitabın önemini ortaya çıkarmaktadır.

Bir kuramı kurmak ve savunmak: *Kapital*'in oluşumu ve *Kapital* üzerine tartışmaların toplumsal bir tarihi

Kapital'in önemi ve çevirileri üzerine bu girişten sonra, konuşmamın ilk bölümüne, yani *Kapital*'i savunmaya değineceğim. *Kapital*'i savunmanın tarihteki köşe taşlarını ana hatlarıyla aktarmaya çalışacağım. Görülecek ki, aslında *Kapital* ve onun kalbi olan değer kuramını reddetmek ve savunmak yönünde süre giden çekişme, sınıf mücadelesi ile başa baş gitmektedir. *Kapital* üzerine yürüyen tartışmaların nerelerde, hangi zamanlarda en canlı biçimde yürütüldüğü yönünde bir inceleme bizi sınıf mücadelesinin köşe taşlarına götürecektir. Böyle zamanlarda gerek düşünce dünyasından gerekse de politik evrenden *Kapital* üzerine tartışmalar yükselmektedir. Bunlardan kimileri *Kapital*'de merkezi bir yer tutan değer kuramını, onun öznel sonuçlarını, yani sınıf mücadelesini reddeden savlar ileri sürmüşlerdir. İşte şimdi, kendileri sınıf mücadelesinin iniş çıkışlarına denk gelen *Kapital* üzerine tartışmaların tarihsel yerini, önemini ve bugüne taşıdığı can alıcı sonuçları, mirası aktarmaya çalışacağım.

1844 Elyazmaları, ekonomi çalışmaları ve 1848 devrimleri

Başlangıcımızı *Kapital*'in oluşum süreci oluşturuyor. *Kapital*'in oluşum sürecini 1840'larda Marx'ın iktisat üzerine okumalarından başlatmak gereklidir. Marx, 1848 devrimlerini yaratan toplumsal hareketler dalgasının içinde, klasik politik ekonominin temel metinlerini çözümler. 1844 el yazmalarına yansıyan bu çözümlemelerdir. Bu metinlerde metâya ve sömürüye dair, dönemin Ricardocu sosyalistlerinin yarattığı zemin netleştirilir. Metâ ve sömürü, değer kuramı, ücret ile kâr arasındaki zıt ilişki ortaya konur. Artı-değer ve değer kuramı henüz tümüyle geliştirilmemiştir. Ricardo'nun sınırlarına kadar taşıdığı değer kuramının kuruluşu bu dönemde başlar. Ancak henüz artı-değer bir kavram olarak bu kuramsal çerçevenin merkezi bir ögesi olarak bulunmamıştır.

İkinci dönüm noktası 1857-58'dir. Bu dönem, 1848 devrimlerinin yenilgiye uğramasının ardından Fransa'da III. Bonaparte'ı, Avrupa'nın diğer yerlerinde başka tutucu burjuva yönetimlerini getiren 1851-1852 siyasi ge-

riciliği izler. Bu dönemin sonunda 1857’de yaşanan ekonomik krizle birlikte, Marx yeniden politik ekonomi eleştirisine girer. 1857 Kasım-Aralık’ında Engels’e yazdığı bir mektupta Ricardo’nun ve klasik politik ekonominin “kâr kuramının” köklü bir eleştirisine ulaştığını belirtir. 1858 Ocak’ında şimdiye kadar öne sürülen kâr kuramının işini bitirdiğini, onu yıktığını yazar Engels’e. Gerçekten de *Grundrisse* olarak günümüze gelen el yazmalarının bu tarihlerde yazılan bölümlerinde artı-değer kavramı, bir kategori olarak ortaya atılmıştır. Daha da önemlisi, el yazmalarının daha sonraki bölümleri dikkatlice incelenirse, artı-değer kategorisi, metnin ilerleyen bölümlerine yansıyan biçimde artı-değer kuramıyla gelişen bütünsel çerçevenin temel bir işleyeni, hatta “temel örgütleyici ilkesi” gibi merkezi bir kategori olarak kurulmaya başlar. Marx’ın somutun zenginliğinden soyutlayarak ulaştığı artı-değer kategorisi, el yazmalarının bundan sonraki bölümlerine, sistemi kurucu bir öge olarak yansır. Soyutlama ile ulaşılan bu kategorinin, diyalektiğin de yardımıyla fiyat oluşumundan, makinalaşma ve teknolojinin emek sürecini değiştirdiği göreceli artı-değer üretimine, farklı farklı sermayelerin birbiriyle rekabet ilişkisine kadar her şeyi etrafında hareket ettirmeye başladığı sistem kuran bir kategori olarak ortaya çıktığını görürüz.

1844 ekonomi el yazmalarında, klasik politik ekonomi eserlerini eleştirel bir gözle okurken, “dilinin ucuna kadar gelen” ancak henüz bulamadığı, kuramda yerine oturtamadığı bir kategoriyi keşfeder Marx. Bu keşifle birlikte, sadece Smith ve Ricardo’nun sınırlarına dayandığı kritik noktayı, keşfedilmesi gereken gizemi görmekle kalmamış; aynı zamanda, kendi döneminde bir toplumsal hareketi temsil eden Ricardocu sosyalistlerin taleplerinde, ücret ile kâr arasındaki zıtlık, özel mülkiyet ve işçi ile patron karşılığı arasındaki zıtlığın sınırları olarak gözüken bir mekanizmayı da açıklama şansına kavuşmuştur.

Kapital’in ilk cildi, 1867’de yayınlanır. Yayınlanmasını bir süre sessizlik izler. Kitaba örtülü ilgi Rusya’da gelişmektedir, ancak birkaç yıl sonra Rus devrimci hareketi ile yazar arasında yazışmalar başlar. İngiltere’de yaşayan Marx’ın kitabı ilk olarak Almancada basılır; daha sonra çevrildiği ilk dil ise Rusça olacaktır. Rusya’da 1872’de yayınlanır ve baskısı kısa zamanda tükenir. Kitabın Rusya’daki çevirmeni Narodnik hareketin içinde önemli bir figürdü. Ancak bu hareketin köklerini oluşturan Rus devrimci hareketi, Marx ile çok sıkı bir yazışma ve irtibat sürdürüyordu. Marx’a bu yazışmalarda Rusya Çarlığı’nın 1861 reformu ile içine girdiği süreç ile ilgili çıkan kaynakları, bilgileri ve toprak mülkiyetinin değişimi üzerine raporları sağlıyorlardı. Rusya’da *Kapital* üzerine tartışma o kadar güçlüydü ve Marx’a

kuramını Rusya'daki koşullara göre yorumlaması yönünde talep o kadar fazlaydı ki, raporları ve kaynakları özgün dilinden okumak için Marx, 50 yaşından sonra Rusça öğrendi. *Kapital*'e ilginin Rusya'da fazla olması, sonradan görüldü ki tesadüf değildi. *Kapital*'in diğer dillere çevirileri bundan sonra geldi. Fransa'da basılması 1875'i bulacak; yazarının yaşadığı yerde İngiltere'de yayınlanması ise daha da geç olacaktır.

1871 Paris Komünü ve yenilgisi: değer kuramına yönelik itirazlar

Bundan sonra diğer bir dönüm noktası, 1871 Paris Komünü ve yenilgisidir. Marx'ın kuramı yaygınlaştı. Ancak Komünün yenilgisiyle birlikte tersi akım da yaygınlaştı. Meselenin iki yönü var: İşçi hareketi ve klasik burjuva düşüncesinin tepkileri. İşçi hareketi içinde 1875 Gotha programı ve birleşme tartışmaları ile 1891 Erfurt programı öne çıkıyor. Gotha Programı'na yönelik Marx'ın eleştirisi, *Kapital*'in ve Marx'ın değer kuramının hareket içinde ne kadar kökleştiğinin de göstergesidir. Ücretlerin "tunç yasası" vb. yönündeki düşünceleri eleştiren Marx'ın yazdıkları hatırlanırsa, sosyalizmi Ricardocu bir bölüşüm sorunu olarak algılamamanın hâlâ etkili olduğu görülmektedir. *Kapital*'in görüşleri henüz yaygınlaşmaktadır. 1891'de yapılan Erfurt programının bu görüşlere daha yakın olduğu söylenir. Ama bir gerçek unutulur. Programın ilk kısmını Kautsky yazar; böylece bir üstünlük sağlandığı sanılsa da, programın ikinci kısmı Bernstein tarafından yazılmıştır. Bernstein, bundan sonraki on yılda, değer kuramını, "arzla talep arasındaki ilişkiyi açıklamayı başaramayan tamamen soyut bir kavram" diye görüp bir kenara atar.

Burjuva düşüncesinde ise İktisat biliminde Marjinal okul olarak adlandırılan değer teorisini reddeden akım gelişir. Jevons, Menger vd. Marjinal okul değer kuramının kalbindeki temel bir önermeyi reddederek başlar. Kısaca, bir metân değerini belirlemek için onun üretimi için gerekli emeğe bakmak fikri tümüyle reddedilerek, o metân kullanımı ön plana geçirilir. Metân üretilmesi için gerekli emek gözden gizlenerek, üretilmiş metân faydası gibi öznel nitelikler, bu iktisat akımının merkezine oturur. 1871 Paris Komünü'nün yenilgisinin üzerine gelen, burjuva dünyasında hâkimiyet kurmaya başlayan kuram, neoklasikler olarak adlandırılacak bu kuram olur. Üretim ve yeniden üretimden, toplumsal ilişkiden, bireye, bireyci ve öznel bakışa yönelme, bir yenilginin sonucu ve "meyve"sidir.

1871 yenilgisinin, toplum üzerine düşünen tüm akımlar üzerinde, ister

emekten yana olsunlar isterse de sermaye cephesinde fikir üretsinler, etkisi derin ve can alıcı olmuştur. “Marx’ın sisteminin bitişi” ilan eden Böhm-Bawerk, 1871 yenilgisinin bir ürünü olarak sahip olduğu etkiye bürünmüştür. *Kapital*’in 3. cildinde değerlerden fiyatlara dönüşümün hatalı olduğunu ileri sürerek, artı-değer kuramı ile değer kuramını reddeden görüş bu yenilginin üzerine yaygınlaşmıştır. Böhm-Bawerk’in bu dönemde Marx’a ve değer kuramına yönelik eleştirisi, burjuva cephede etki yaratır. Walras, Jevons ve Menger, esas olarak bu dönemin ürünü olan bir atmosferde, Marksist değer kuramını reddederek, öznel bir yarar, faydaya dayanan değer ve buna bağlı piyasada denge anlayışını geliştirirler. Ayrıca Böhm-Bawerk, ileride teknoloji konusundaki fikirleri popülerleştirecek olan Schumpeter’in öğretmenidir. 1929 krizi ve II. Dünya Savaşı’nın ardından gelen dönemde etkili olan Schumpeter, teknolojik gelişme ve krizler açısından merkezi önemde olan değer kuramını reddederken, hocasından aldığı mirasa yaslanmıştır.

Emek cephesinde ise Buharin, Böhm-Bawerk ve Viyanalı iktisatçılar tarafından sürdürülen bu tartışmaları izlemek ve eleştirmek üzere harekete geçer. Hilferding, Böhm-Bawerk’e yanıt niteliğinde yazılar yazar. Rusya’da birinci cildin basımı sonrasında Rusya’daki toprak mülkiyeti ve kapitalizmin gelişimi tartışmaları yaygınlık kazanır. Prekapitalist ilişkilerin ve köylülüğün bu kadar geniş olduğu bir coğrafyada, Narodnikler, halkçı devrimciler ve aydınlar arasında *Kapital* üzerine ilgi o kadar yoğundur ki, ikinci ve üçüncü cildin biran önce hazırlanması ve Rusça’ya çevrilmesi için Engels’e entelektüel baskı yapmaya kadar gider. *Kapital* mücadeleleri olarak gözüken aslında bir sınıf mücadelesidir ve *Kapital*’i savunmak burada çok yaşamsal bir ihtiyaç haline gelir.

Bundan sonraki dönemeç, 1930’lar olmalıdır. Bu yıllar, 1917 Ekim devrimi ile yükselen sınıf mücadelesinin, dalganın kırılma yılları gibi gözükmektedir. Sadece 1929 krizi değil, iki dünya savaşının kaderinin ve Sovyet Devrimi’nin yenilgisinin ilk sonuçları bu süreçte ortaya çıkar. Buradaki en önemli örnekleri, Ekim Devrimi’nden sonraki değer tartışmaları oluşturur. Değer kuramı açısından ufuk açıcı dönemler ve tartışmalar: Rubin’in değer biçimi üzerine yazdıkları ile yeni kurulan Sovyet yönetiminde üretimin örgütlenmesi (Proebraljenski), değer kuramı ve para tartışmaları; en ileri örneklerdir. Bunlara, daha sonra burjuva iktisatçısı Leontief’in girdi çıktı tablolarına esin verecek olan, Sovyetlerde üretimin planlaması için kullanılan üretimin girdi-çıktı analizleri ve teknoloji ölçümü için yürütülen incelemeleri de eklemek gereklidir. Bunların hepsi, değer tartışmaları açısından can alıcı önemdedir. 1930’lardan sonra giderek bu tartışmalar, yenilginin

etkisiyle kötürümleştirilmiştir. Doğru yanları olan ama eksik biçimde sürdürülen, Sovyet yönetiminin “maddi özendiricilere” dayanıp dayanmaması tartışmasına indirgenmiştir.

Sovyetlerdeki bu tartışmaların, burjuva cephede simetriğe yaklaşan yansımaları olmuştur. Leontief'in girdi-çıktı modelleri yanında Harvard'da Schumpeter'in ve başka iktisatçıların kriz dalgaları ile teknolojik gelişmeyi, tekelleri (oligopol ve tekel teorileri olarak adlandırıyorlardı), tekeller altında rantın, değerin, ekstra kârların incelendiği burjuva iktisadi akımı geliyordu. Sistem, hem sınıf mücadeleleriyle hem de sistemik krizlerle karşısına çıkan *Kapital*'i reddetmeye çalışırken, yansıması olan “sermaye kuramı” tartışmalarına girer. Ama her düzeyde *Kapital* tartışmaları arkadaki zemini oluşturmaktadır. Bir farkla... Bu tarihlerden sonra *Kapital* tartışmalarında *Kapital*'i savunan ve onu yeniden üretmeye çalışan taraf, örgütlü ve düşünsel bir güç olarak giderek daha dağınık ve parçalı hale gelmektedir. Öyle ki kapitalizmin krizleri gündeme geldiğinde, kuramsal eleştiriler zayıf kalmakta, pratiğin basıncı ve sınıf mücadelesinin korkusuyla sermaye **kendisi** “Marx”ın hayaleti ile uyanmakta, “yoksa Marx haklı mıydı” diyerek mezarlıktan geçerken ıslık çalmaktadır.

Değer kuramı tartışmaları ve *Kapital* tartışmaları açısından bundan sonraki dönüm noktası, 1968 hareketi ve onun yenilgisidir. 1968 hareketi, uluslararasılaşan üretim, dev tekeller, gelişen teknolojinin etkisinde ve buna tepkili, yaklaşan krizin arifesinde ama aynı zamanda bunun ilk ayak izi olan bir toplumsal harekettir. Değer kuramı ve *Kapital* üzerine tartışmalar bu dönemde yeniden farklı bir düzeyde canlanır. İki açıdan değerlendirilebilir. Sraffa ve etkisi karşısında Marksist tartışmalar. Diğer açı ise, 68'in sonunda başlayan, ileri teknoloji ve enformasyon sistemleri sayesinde değer kuramının geçersizleştiği, kafa emeğinin belirginlik kazandığı yönündeki tartışmalardır.

1960'lar, Sraffa'nın, Ricardo'nun kâr ve artık kuramını yeniden yorumlaması ve bunun üzerinden neoklasik okulun öznel değer kuramını ve kâr kuramını eleştirmesi ile belirlenmektedir. Sraffa'nın bu eleştirisi, 1968 hareketinin yenilgisiyle beslenen bir ortamda, Marksistler arasında çok farklı sonuçlara ulaşmıştır. 1871 yenilgisinin ardından *Kapital*'in 3. cildi üzerinden yürütülen, değerlerden fiyatlara “dönüşüm sorunu” olarak adlandırılan tartışma bu dönemde yeniden ve farklı biçimde canlanmıştır. 1968 hareketinin yükselmesi ve kapitalist kriz bu tartışmaları canlandırırken, ironik bir biçimde hareketin yenilgisi, Marksistler içerisinde değer kuramını “niceliksel” değil de “niteliksel” olarak kabul etmeye geri çekilme gibi bir bölün-

meve vardır. Marksistler arasında değer kuramının “ruhunu kabul eden”, niteliksel olarak önemli bulan ama niceliksel olarak açıklayıcı olmadığını düşünenler artar. Buna karşı Marx’ın değer kuramını savunup geliştirme yönünde belirgin adımlar da atılır. Shaikh ve Savran’ın da aralarında bulunduğu uluslararası bir tartışmada, Marx’ın kuramı, bu kuram üzerindeki Sraffacı etkilere karşı geliştirilir. Akademik bir tartışma gibi gözükse de sorun, gerçekte alttaki bir sınıf mücadelesinin sonucudur. Sadece sınıfın örgütlü güçleri epeydir çok dağınıktır; bu tartışmaların doğrudan sonuçları hemen yansımamaktadır.

1968 sonrası ikinci yön, teknolojinin değer kuramını geçersizleştirdiği tezidir. Bu tez, Sraffa tartışmalarının yanında emek cephesinde geniş yankı bulmamıştır. Daha çok sermaye cephesinde, soldan buraya transfer olan Daniel Bell gibi yazarlar eliyle, “post kapitalist toplum”, “yeni sanayi devrimi” adı altında işlenmiştir. Bunlar değer kuramının, klasik sanayi üretiminin eskidiğini, artık bilgi üretiminin baskın olduğunu belirten görüşlerini öne sürmüşlerdir. Değer kuramını reddeden bu görüşler, bugün “bilgi toplumu” gibi adlara evrilmiş olarak sermaye cephesinde sürerken, emek cephesinde de, yeni teknolojiler, yeni iş biçimleri, “maddi olmayan” metâ üretimi yüzünden değer kuramının geçersizleştiği, değer ölçülemezliği savları daha sık dillendirilir olmuştur.

‘70’lerin kapitalist krizi kadar, 1980’lerin sonunda Sovyetler Birliği’nin çöküşü, kapitalizmin kazanılmış hakları geri almak üzere pervasız saldırıları için teknolojik yeniliğin albenisinin arkasına sığınması da bu tabloyu yaratmıştır. İtalya’daki işçi mücadelelerinin çok hızlı ve derin biçimde yaşadığı yenilgiler, yoğun tartışmaların içinden süzülen ilginç bir örnek olarak Negri’nin öne sürdüğü “değer ölçülemezliği”, değer kuramının geçersizleşmesi argümanı bu açıdan önemlidir. Değer kuramının reddedilmesinin yeni bir dalgasının emek cephesindeki bir karşılığı gibidir ve bu açıdan Negri’nin “küreselleşme” üzerine öne sürdüğü “imparatorluk” gibi görüşlerinden daha dikkatle irdelenmelidir. Bugün bu tartışmaları irdelerken, Değer kuramı tartışmalarının bu dalgalı seyrini de iyi bilmek, bunun üzerinden incelemek gereklidir. Bu tartışmalar önemlidir ve bunlar karşısında *Kapital*’i savunmak gerekiyor. İşte o zaman, *Kapital* sizin için mataranızda su, çıkınızdaki ekmek haline gelecektir.

Konuşmamın, değer kuramını savunmak üzerine kurulu ilk bölümü buydu. Bir benzetme yapacak olursak, *Kapital*’in değer kuramını, bir kuramı açıklayan kitap olarak *Kapital*’e de uygulamaktayız. Onun kullanımının örneklerini izledik, onu kullananların, reddedenlerin tarihsel çekişmesini iz-

ledik. Şimdi onu yeniden üretmek kısmına geçeceğiz. İkinci bölüm bununla ilgili...

Burada bir kategori olarak kullanım değeri önem kazanacak. Marx'ın değer kuramının kritik yönüne değinmiştik. Bir metân değerini, onun kullanımı, yararı değil, üretilmesi belirler. Yani metân kullanımından önce, onun üretilmesi belirleyicidir. Üretim ile kullanım derin biçimde ayrılmıştır. İşin sırrı burasıdır. Zaten emekçinin sömürülmesi de bu sayede gerçekleşir. Fabrikada patron tarafından işçinin kullanımı kaç saat olursa olsun, aldığı ücret, işçinin kendisini üretmesi için gerekli olan kadardır. Kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki bu basit görünen ayrım, neredeyse tüm iktisat teorilerinin üstünü gizleyerek, gözden kaçırmaya çalıştıkları temel bir ayrımdır. Marx metân değerini belirlerken, onun kullanımını değil bizzat bir meta olarak üretimini esas alır. Buradan üretilenin kullanım değerinin, onun yararının ya da onun somut niteliğinin göz ardı edildiği sonucu çıkartılır. Bu sadece aydınların tartışmalarında, ya da iktisat kuramlarında önemli değildir. Kapitalizm, emek gücünün nasıl üretildiği ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır; bir bütün olarak kapitalist üretimin, metân içeriğini belirlemeye yöneldiği, ev içi emeğe müdahale ettiği, eğitimi, sağlığı metâlaştırdığı günümüzde bu konu daha da önemlidir.

Özellikle, yaşamının son yıllarında Marx'ın kullanım değeri kategorisini göz ardı ettiği suçlamaları şiddetlenir. Eleştiri, Marx'ın kullanım değeri kategorisini sistem dışı, doğal ve dışsal bir unsur gibi gördüğü üzerinedir. Oysa ki, ölmeden önce üzerinde çalıştığı son yazılarında, örneğin *Wagner'e Kenar Notları*'nda kullanım değerini sistemin dışına atanın kendisi değil, vulger iktisatçılar olduğunu vurgular. Sadece *Kapital* değil, artı-değer kuramlarını eleştirdiği ciltler, kullanım değerini nasıl sisteme dâhil ettiğini çok güzel anlatır.

Kullanım değeri, Marx'ın sisteminin temelinde yer almaktadır; bu sistemin biçimini belirleyen (Formbestimmung) olarak devreye tekrar girer. Ücretli emeğin, kullanımı ile aldığı değişim değeri yani ücreti arasında yukarıda belirttiğimiz ayrım, zaten Marx'ın sisteminin temelini oluşturmaktadır. Artı-değer kavramını çıkartan, bu ayrımdır. İşçi, fabrikada patron tarafından kullanımı sırasında, ücretinden çok daha fazlasını üretir. İşçinin değişim değeri, yani ücreti ise onun kendisini üretmesi için gerekli emek tarafından belirlenmektedir. Bir metâ olarak emek gücünün kullanımı ile üretimi apayrı yerlerde, apayrı zamanlarda gerçekleşmektedir. Marx'ın kuramında emek gücünün kullanımı, fabrikadaki sermayeye dayalı üretim sisteminde gerçekleşmektedir; bu artı-değer ve sömürü mekanizmasının ken-

disidir; yani bu kuramının merkezidir.

Marx'ın kuramında, bugünü kaplayan genel kanının aksine, bir şeyin değerini belirleyen ona ne kadar ihtiyaç duyduğunuz değildir; onu üretmek için ne kadar emeğe gereksinimiz olduğudur. Marx'ın sermaye kuramını reddeden herkes, bu ayrımı reddetmekle başlar. Malların fiyatını kullanımları, onlara duyulan ihtiyaç belirler diyerek başlar. Ama bu konuyu, yenilgi dönemlerinde bize ilk kez hatırlatan Rosdolsky olmuştur. Bugün, Marx'ın neredeyse tüm elyazmalarına, yazılarına ulaşmak kolaydır. Bu yüzden Rosdolsky'nin hatırlattığı bu noktaları daha belirgin olarak görebiliriz.

Kullanım değeri Marx'ın sistemine çok önemli noktalarda girer. Sürekli dönen sermaye üretme çarkına can alıcı noktalarda girerek, onun işleyişini bu noktalarda ve zamanlarda belirler; önemli biçimde etkiler. Birincisini anlattık, ücretli emeğin kullanımı ile emeğin değişim değerinin oluşmasında girer. Yani artı-değer ve sömürde girer. Ama bu çelişkili nokta, kapitalist bunalım dönemlerinde sermayenin tıkanıp tekrar tekrar döndüğü esas noktadır da aynı zamanda. İşçinin üretimi, temel bir sorundur. İşçinin üretimi hep önemli olmuştur. Ücret malları, geçimlik ekonomi kapitalizm açısından, sınıf mücadelesi ve kazanılmış haklar bakımından hep gündemde olmuştur. Başlangıçta işçinin yiyeceği, içeceği barınacağı tüketim mallarını üretmişti. Ancak bugün gerçekleşen, sadece kamusal olanın metâlaştırılması değildir, aynı zamanda metâ haline getirilen sürecin özgüllükleri üzerine durmak gereklidir. Şimdi artık sağlık, eğitim gibi daha özgül metâların, emek gücünün yeniden üretiminde akışkan nitelikte olan yönleri metâlaştırılıyor! Bunun için bu tartışma önemlidir.

İkinci nokta; kriz anlarında ve toplumsal yeniden üretim anlarında kullanım değeri kategorisi devreye girer. Kapitalist bir bunalımda, bir ekonomide örneğin yatırım malları, makinalar ile tüketim malları arasındaki üretimi zinciri bozulmuştur. Bu durumda kriz öncesinde ve sonrasında eldeki zenginliğin ne kadarının üretim araçlarına, makinalara yatırılacağı, üretim araçlarının nasıl ve hangi teknolojiyle örgütleneceği, ne kadar gıdanın üretileneceği bir kullanım değeri sorundur. Kapitalist bu tasayı çok iyi hisseder. Bunun en somut örneği, bizim “esneklik” olarak gördüğümüz, üretimin, üretim araçlarının ve dolayısıyla emek gücünün kapitalizm tarafından yeni örgütlenme biçimleridir. Üretimin bir mekâna dağıtılması, üretim araçlarının niteliği, yani kullanımı kapitalizm tarafından dert edinilir. Devreye giren kullanım değeri, sermayenin yeniden üretimini belirler.

Bu iki nokta, başlı başına kullanım değerini yeniden incelemenin önemli olduğunu gösteriyor. *Kapital*'i yeniden üretmek için, değer kura-

minin yanı sıra, **kullanım değeri** kategorisinin dinamik değişimini incelemeye çalışmak, bu bölümün temel derdi. Eğer bu soruya, soruna merak uyandırabilirsem, bu sorunun günümüz koşullarından yeniden üretilmesi ve çözülmesinin ufuk açıcı olacağına dikkat çekebilirsem, konuşmam başarılı olacaktır.

Sistem kendini yeniden üretirken doğası gereği krizlere giriyor. Sermaye birikimi aynı zamanda kriz demek ise, kendini yeniden üretirken metâların kullanımını devreye sokup, onu hızla sistemin metâlaştırma çarkına sokan bir kapitalizmden bahsetmekteyiz. Emek gücünün yeniden üretimi, kriz anlarında işte bu yüzden kapitalizm için en kritik konu, yaşamsal dert olmaktadır. Kullanım değeri burada devreye giriyor. Kullanım değeri devreye girdiğinde ise, eğitim ve sağlıktan, ev içi emeğe, somut emeğin biçimleri olarak duygulanımsal emeğe vb. kadar emek gücünün somut niteliklerini metâlaştırma ve dönüştürmeye yönelme başlıyor. Ücretlerin niceliksel yüksekliği, nasıl oluştuğu, ücret malları, hem sınıf mücadelesi açısından hem de bunun dolaysız sonucu olarak sermayenin kârları açısından kapitalizmin başından beri önemliydi. Ancak bugün geline nokta, emek gücünün yeniden üretiminde daha öncekinden farklı alanlar, eğitim, sağlık, ev içi emeğin kuşatılması gibi yönler sermaye döngüsünün içine çekilmeye çalışılmaktadır.

1980 sonrasında GATTs, TRİPS gibi uluslararası anlaşmalarda hizmet sektörünün dünya çapında özelleştirilmesinden bahsediliyordu. Bu sektörlerden en fazla önem verilenler ise, iletişim, ulaşımın yanında esas olarak sağlık, eğitim gibi alanlar idi. Sunuş süresi kısıtlı olduğu için çeşitli örneklerden ancak bazılarına yer verilebilir. Örneğin, emek gücünün yeniden üretiminde vasıf kazanması için eğitim yeniden örgütlenmekte. İşçinin ücretini düşürmek için izlenen yollardan birisi yediklerini seri üretmek, ucuzlatmak vs. olabilirdi. Ancak burada işçinin vasıf kazanma sürecine, yani sürece müdahale ediliyor. Ücret mallarının kullanımı, nitelikleri dikkate alınarak, bu süreç metâlaştırılıyor. Üniversitelerde Bologna süreci, ilköğretimde yapılandırmacı eğitim, girdileri çıktılar nesnelleştirilip seri üretime bağlanabilen böylesi bir metâlaşma sürecinin sonuçları. Bir süreç, girdi-çıktı denetimine tabi kılınmaya çalışılıyor. İşçiyi üreten vasıf kazanma, kapitalist tarafından bir üretimin konusu haline getiriliyor. Bologna süreciyle başlatılan, üniversitelere yönelik bütün dönüşümlerde bu girdi-çıktı modeli esas alınmaktadır. Üniversite öğrencisinin iş yükü, çıktıları kayda geçirilir, somut bir değer teorisinde olduğu gibi onun üretimi, net çıktılar, iş yükleri ile belirlenir. Vasfın üretiminin kaydı tutulur. Öğrenim çıktıları toplanır, or-

tak kriterlere bağlanır. Uluslararası emek gücü piyasasında değışilebilir bir metâ olarak vasıf yaratılır. Ama vasıf seri üretimin konusu haline geldikçe, uçuculaşır, esnekleşir. Yeni vasıflarca yerinden edilmesi kolaylaşır. İşçi ise sürekli esnekleşen, yenilenen vasıf ihtiyaçlarına uygun biçimde bunların peşinde, emek gücü olarak sermayeye kendisini yeniden üretebilmek için yaşam boyu koşuşturur. Buna “yaşam boyu eğitim” denir. Kapitalizm aslında sürekli esnekleşen üretimine ihtiyaç duyduğu esnek vasfı adeta seri üretime bağlamaya çalışmaktadır.

Sürem bittiği için bugüne dair bir hatırlatmayla bitireyim. Rosdolsky, kullanım değerinin önemini vurgularken, Rubin değer biçimi üzerine önemli tartışmayı Sovyetlerde gündeme getirirken, Marx’ın bütün el yazmaları henüz tümüyle açığa çıkarılmamıştı. 1844 *Paris Elyazmaları* yeni ortaya çıkarılmıştı; ama *Grundrisse* olarak bilinen 1857-58 Elyazmaları neredeyse hiç bilinmiyordu. Rosdolsky, *Grundrisse*’nin o sırada Avrupa’da bir avuç kişinin elinde dolaşan tefsir edilmiş bölümlerini okuyarak, önemli kitabını yazmış ve bu hatırlatmaları yapmıştı. Rubin, Marx ve Engels’in toplu eserlerinin o zamana kadar yayınlanabilmiş olanlarını görmüştü. Bugün, *Kapital*’in tüm Elyazmaları (derleme sürecindeki tüm yorum ve sorunlara rağmen) açığa çıkmak üzeredir. Hepsi Türkçeye ya da İngilizceye çevrilmiş durumda değil ancak en azından hepsi özgün dillerinde çok daha geniş ve kolay olarak ulaşılabilir durumlar. Güney Amerikalı bir Marksistin, Dussel’in dediği gibi bugün artık Marx’ı bütünsel değerlendirmek için çok daha fazla şansa sahibiz. Tabii aynı zamanda yeniden üretmek için de. İçinde bulunduğumuz sınıf hareketinin ve kapitalizmin bunalımı düşünülürse, yeniden üretmek daha acil bir ihtiyaç haline geliyor. Çorak bir çölde mata-radaki su gibi...

Komünist devrimin kitabı

Sungur Savran

Herkes merhaba. Buraya gelirken iskelenin önünde eski bir arkadaşım-la karşılaştım. O da buraya geliyordu. Yanında da yıllardır hiç görmediğim bir başka arkadaşımız vardı. Şakalaştık, *Kapital* konferansı bu hiç ortalıkta görünmeyen arkadaşımızı bile harekete geçirmiş diye. Sonra onlar dediler ki, “biz de karşıdan vapurla gelirken kimin *Kapital* konferansına gidiyor olduğu konusunda spekülasyon yaptık.” Üniversitenin kapısına geldiğimizde güvenlik noktasının önünde uzun bir kuyruk vardı. Şakaya başlamışız ya, “Bakın, *Kapital* kuyruğu oluşmuş” dedim. Ben aklımca şaka yapıyorum! Gerçekten de *Kapital* için kuyruğa girmiş insanlar meğer! Sonuç bu ağzına kadar dolu salon. Demek ki, Özgür Narin arkadaşımızın söylediği gibi, *Kapital* insanlara “çıkınındaki ekmek kadar” gerekli. Gerekli olmasa kuyruğu olur mu?

Bu toplantının *Kapital* kuyruğu oluşturmaya vesile olmasından dolayı başta Yordam Kitap’a ve Yordam Kitap’ın yöneticisi Hayri Erdoğan yoldaşımıza çok teşekkür etmemiz gerektiğini düşünüyorum; onu ifade etmek istedim.

Ama esas üstünde durmak istediğim kişi, bu edisyonu, dolayısıyla bu-

günkü toplantıyı mümkün kılmış olan insan: Nail Satlıgan. İnsanın kendi çok yakın bir dostu hakkında benim birazdan yapacağım gibi bir konuşma yapması zordur ama bunu başkaları yapamaz, çünkü herkes onu benim kadar tanımıyor. Bu yüzden izninizle bu fırsatı bulmuşken bu ortamda, tam da *Das Kapital*'in yeni, Almanca'dan yapılmış tam bir birinci cilt çevirisini ve ek olarak "yayınlanmamış altıncı bölüm" çevirisini konuşurken, yeri gelmişken izninizle bir iki şey söylemek istiyorum: Umuyoruz ki, ikinci ve üçüncü ciltler de bir süre sonra önümüzde olacaktır; ancak ben Hayri kadar iyimser değilim, takvimi biraz gecikebilir.

Almanca'dan yapılmış çevirinin ne kadar zor ve önemli olduğunu benim anlatmama gerek yok. Nail en azından alt başlık olan "ekonomi politığının eleştirisi" kavramının daha evvel İngilizce'den yapılan çeviride, çevirmenin hiçbir kusuru olmaksızın yer alamadığını söyledi. Ben başka bir şey söylemek istiyorum arkadaşlar: Bir tarihsel göreve bu kadar uygun bir insan her zaman kolay kolay bulunmaz. Burada, gerçekten arzu edilen bir şeyle ona uygun bir insanın bir araya gelmesinin ender örneklerinden bir tanesiyle karşı karşıyayız.

Ben Alaattin Bilgi'nin emeğine hepimizin büyük bir şükran duymamız gerektiğini düşünenlerdenim. Gençler *Kapital*'in tam versiyonunu yıllarca onun çevirisinden okudular. Mehmet Selik'i tanımak onuruna erişemedim. Her ne kadar benim kuşağıma çok uzak biri değilse de olmadı, yolumuz kesişmedi. Ama Nail'i tam 37 yıl önce aynı üniversite kürsüsünde çalışmaya başladığımız zaman tanıdım. Size *Kapital*'in çevirmeni olmaya ne kadar uygun bir insan olduğunu söylemek istiyorum. Bunları söylemek çok önemli arkadaşlar, birazdan nedenini belirteceğim.

Birincisi, bu insan bir kere bir dil üstadıdır. Siz Hakkı Devrim'i duyuyorsunuz, Şiar Yalçın'ı bazılarınız duymuş olabilirsiniz. O öyle şeylere girişmedi diye bilmezlik etmeyin. Türkçe'nin inceliklerini en iyi bilen insanlardan birisinden bahsediyoruz. İkincisi, Almanca'yı çok iyi bildiği gibi (hani kendisi diyor ya "Marx cümleye Almanca başlıyor Fransızca bitiriyor" diye) İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve (galiba yazılı olarak değil ama) Rusça bilen bir insandan söz ediyoruz. Üçüncüsü, bu insan Türkiye'de Marksist teoriyi en iyi bilen bir avuç insandan bir tanesidir. Ve dördüncüsü, bunun üzerine, bu böyle olmayabilirdi, bir de meslekten iktisatçıdır. *Kapital* bir iktisat kitabı değildir. Birazdan ben de sözünü edeceğim ama alt yapısı tamamen iktisadidir ve iktisadın eleştirisi üzerine kurulmuştur. O bakımdan iktisatçı olmak büyük bir avantajdır. Ve nihayet gerçekten muazzam gelişkin bir entelektüelden bahsediyoruz.

Şimdi bütün bunlar Nail Satlığan için size aşırı gelebilir; ama bu adamı tanımak lazım. Neden tanımak lazım? Çünkü bazıları kendileri Marksizmi terk ettikten sonra sanki kendilerinden başka ve çevrelerindeki birkaç sol liberalden başka Türkiye’de entelektüel yokmuş gibi “Ben böyle oldum çünkü benim ailem şöyle şöyleydi ve entelektüel hayatım çok güçlüydü” diye yazılar yazmaya başladılar. Burada Marksist olanlar bilsin ki Marksist entelektüeller arasında Nail Satlığan gibileri de vardır. Korkut Boratav’ın sözü daha evvel edilmmişti. Dolayısıyla içiniz müsterih olabilir. Biz entelektüel bir güç olarak Marksistler hiçbir biçimde öbür kamplardan aşağı kalacak bir ekip değiliz. Türkiye’ye entelektüel kapasiteyi zaten Marksistler getirdi. Gidenler bir bölümünü götürmüş olabilir, kalanlar bize yetecektir.

Şimdi arkadaşlar bir de ben şunu söylemek istiyorum. Kapital 19. yüzyılın bir kitabı. Biliyorsunuz liberallerin en sevdiği argümandır: “Yahu, siz 19. yüzyılda kalmışsınız. 19. yüzyılın kitabı üzerinden bu dünyayı anlamaya çalışıyorsunuz. Biz şimdi 21. yüzyıdayız, falan.” Aman Marksistler hiç üzülmesinler, liberallerin bütün argümanları 18. yüzyıldan gelir. John Locke’dan gelir; David Hume’dan gelir; Adam Smith’den gelir ve en geç versiyonu da 1859’da yani Marx’tan 8 yıl önce John Suart Mill’in *Özgürlük Üzerine* başlıklı kitabıdır. Dolayısıyla bu konuyla ilgili bir sıkıntımız yok. Ama başka bir şey daha söyleyeyim size: Eğer bir çağın temel özellikleri aynı kalıyorsa, o temel özelliklerin yeniden üretilmesi farklı biçimler alsa dahi, onların yarattığı çelişkiler o çağa damgasını vuruyorsa, birisi, bir dahi gelip işçi sınıfı mücadelesinin etkisi altında, 1848 devrimlerinin yarattığı o coşku içinde bir kitap yazıp o çelişkileri erkenden keşfettiye, elbette ki ona yaslanacağız; onun üzerinden teorimizi geliştireceğiz.

Üstelik, bu kitap tamamen “öz” ile “görünüş” arasındaki farklılıkların bir metod olarak içine yedirildiği bir kitaptır. Birinci cilt yani şu an elimizde olan cilt özü anlatır bize. Kapitalist sistemi sadece sermaye ile emeğin arasındaki, burjuvazi ile işçinin arasındaki çelişkilerin temelinde özüyle kavrar ve ondan sonra bütün öbür biçimleri rekabetin içinde öne çıkan, kârından faizine, toprak rantından hayali sermayesine bütün öbür biçimleri onun üzerine ikinci, üçüncü ciltlerde yerleştirir. Dolayısıyla değişen biçimleri ayrı bir düzeyde incelemek ve her değişen biçimin kendi analizini yapmak ve onun *Kapital*’in esas amacı olan şeye etkisini araştırmak gerekir. Ama özdeki değişmiyorsa o zaman özdekini iyi kavramak ve bugünkü dünyayı onunla anlamak gerekir. Şunu da söyleyeceğim: Aslında orada “öz”e ilişkin söylenen her şey (bunu daha evvel galiba Özgür Öztürk arkadaşımız birinci oturumda söyledi) bugün Marx’ın yazdığı döneme göre çok daha geçerlidir.

Benim konuşmam aslında bunu anlatmaya yönelikti ama bunu sadece birkaç nokta üzerinden yapabileceğim; hepsi üzerinden yapamayacağım, sonuç olarak zamanımız sınırlı. Şunu söyleyerek başlamak istiyorum ama: *Kapital* esas olarak kapitalizm üzerine bir kitap değildir. *Kapital* aslında komünist devrimin kitabıdır. “Devrim” demiyorum sadece, özellikle “komünist devrim” diyorum. Neden? Komünist devrimin gerekli ve mümkün olduğunu anlatan bir kitaptır. Hatta kaçınılmaz olduğunu anlatan bir kitaptır. Çünkü alternatifi barbarlıktır. Neden? Şundan dolayı: Bütün iktisat ekollerinden farklı olarak (ve budur Marx’ın *Kapital*’ini bir iktisat kitabı olmaktan çıkaran), bütün hepsinden farklı olarak, kapitalizmin tarihsel olarak geçici olduğunu, ama bunu söylemekle yetinmez, geçiciliğinin tohumlarını kendi içinde taşıdığını (Korkut Boratav’ın üzerinde durduğu diyalektik kavramını hatırlayın) ve bu diyalektiğin yasalar halinde formüle edilebileceğini ortaya koymuştur.

Öyleyse, *Kapital*’in, “sermayenin hareket yasaları” diye bilinen ve kitabın esas konusunu oluşturan yasaları, aslında kapitalizmin nasıl komünizmi ürettiğini ortaya koyan yasalardır. Yani sadece kapitalizmin hangi tarihsel koşullar altında mümkün olduğunu değil, hangi mekanizmalarla kendisini yeniden ürettiğini değil, aynı zamanda kendisini ortadan kaldıracak bir dizi koşulu nasıl yarattığını anlatır *Kapital*. O anlamda ve hiçbir bakımdan retorik olmayan bir biçimde “komünist devrimin kitabıdır” diyorum. Çünkü birinci cilt, okuyanlar bilirler, okumayanlar daha sonra göreceklerdir, sondan bir önceki bölümünde komünizmle biter. Tesadüf değildir. Bir bakıma *Kapital* “çağdaş toplum bir metâlar yığını olarak belirir” diyerek (çok arkadaşımız alıntısını yaptığı için tekrarlamıyorum cümleyi) Beethoven’in beşinci senfonisi gibi (dadada daatt....) birden bire girer konuya, en sert haliyle. Ve dokuzuncu senfoni gibi yeni bir dünyaya, neşeye şarkı, türkü söyleyerek biter: “Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilecektir.”

Şimdi hiçbir başka konuya giremiyorum. *Kapital*’in çok çeşitli alanları, temalarının her biri bugün nasıl 21. yüzyılda daha da fazla geçerlidir. Bunların hiçbirini anlatamıyorum. Bir tek şunu söyleyeyim, bunu unutmak mümkün değil, söylemeden geçemeyeceğim. 21.yüzyılın başında sadece biz Marksistler değil aynı zamanda burjuvazinin çok önemli düşünürleri, gazetecileri, ideologları Marx’ın haklı çıktığını yeniden teslim etmek, en azından soruyu sormak zorunda kaldılar. Ben bir karikatürü unutamıyorum. 2008 yılının Ekim ayında idi galiba. Biliyorsunuz, Britanya finans kapitalinin ve aslında dünya finans kapitalinin de en önemli dergilerinden biri *The Economist* (bu hafta Türkiye konusunda “CHP’ye oy verin” diye yazı

yazdığı için insanları çok şaşırttı; ama beni hiç şaşırtmadı arkadaşlar çünkü CHP, ABD'nin şimdiki Türkiye'deki atıdır, parantezi kapatıyorum), işte bu *The Economist* dergisi, 2008 yılının Ekim ayında, kriz patlak vermiş, Lehmann Biraderler çökmüş, kapitalizm uçurumun eşiğine gelmişken, şöyle bir karikatür yayınlıyor. Bir banker, her şeyinden besbelli, göbekli, purosunu ağzına almış, koltuğuna gömülmüş, eline bir kitap almış, “bakalım şimdi” diyor “nerede yanlış yaptık.” Kitabın adını hepiniz hayal edebiliyorsunuz tabii: *Das Kapital*!

Şimdi bu karikatürün açıkça gösterdiği gibi kriz aslında Marx'ın, öbürlerinin (Korkut Boratav'ın söylediği biçimiyle) tamamen uyum içinde gördüğü bir dünyayı nasıl bir dengesizlik dünyası olarak sunduğunu ortaya koyuyor. Bakın, kriz teorisi burjuva iktisadında yoktur denemez, ama burjuva iktisadının ana teorik okullarının hiçbiri krizi kabul etmez ve içselleştirmez. Keynes ise orada bir istisnadır. Onun bazı izleyicileri olsa bile Keynes çoktan aslında ana gövdeye katılmış ve bir bakıma tırnakları törpülenmiştir.

Benim söyleyeceğim iki nokta şuydu arkadaşlar. Birincisi, herkes sosyal Darwinizmin aslında insanlığın yasası olduğunu zaman zaman düşünüyor. Herkes “kimse bireysel çıkarından kolay kolay vazgeçmez” diyor. Herkes, “insanlar devrimler sırasında heyecanlansa da bireysel çıkarlar varken kimse toplumsal çıkarlara ya da toplumsal ideallere uzun vadede gönül vermez” diyor. İçten içe aslında devrimden sonra da toplumun bireysel çıkar dolayısıyla kendini bir bakıma aşındıracağını ve ortadan kaldıracağını düşünüyor. Burada düşünülmeyen bir tek şey var. Marx'ın *Kapital*'de gösterdiği budur. Bu çok iyi anlaşılmıyor. Bu nedenle özellikle altını çizmek istiyorum. Marx'ın *Kapital*'de anlattığı öyküye göre, arkadaşlar, tarihin öyle bir aşamasına geldik ki, bireysel çıkarını izlemek isteyen, eğer büyük sermaye sahibi küçük azınlıktan değilse, toplumun geri kalan büyük çoğunluğundansa, o zaman bireysel çıkarlarını daha ileri bir biçimde kolektif ekonomide bulacaktır. Yani bireysel çıkar izlenirse aslında sosyalizm daha iyidir. Çıkarsız zaten kimse davranmaz. Materyalizm bunu gösteriyor. Hiç kimse uzun vadede çıkarının dışında davranmaz. Ama Marx göstermiştir ki, kapitalizmin üretici güçleri getirdiği yer, kolektif ekonomiyi her bir birey için daha iyi kılmaktadır. Sadece ve sadece mülksüzleştiren o büyük sermayedarlar dışında. O yüzdendir ki komünizmin maddi temelleri oluşmuştur.

Şundan dolayı: Bu yeni baskının 734. sayfasından kısacık bir alıntı yapalım. “Emek araçlarının yalnızca birlikte kullanılabilen emek araçlarına dönüşümü.” Öyle bir çağa geldik ki, ancak kolektif emek araçları bizi ileriye götürebiliyor. O yüzden kolektif ekonomi kapitalist ekonomiden daha

ileridir. O yüzden komünizmin gerekliliği ve mümkün olduğu burada ortaya çıkmaktadır.

Elbette bu bir sosyal özneye ihtiyaç gösteriyor. *Kapital*'in gösterdiği ikinci bir şey metâlaşma, proleterleşme kavramları aracılığıyla, burjuvazi ile prolateryanın nasıl bu toplumun temelini oluşturduğunu ortaya koyarak kapitalizmin aynı zamanda kendi mezar kazıcısını da ürettiğidir. Yani bu maddi üretim koşulları çerçevesinde, inişli çıkışlı bir devrimler çağı sonucunda, Türkiye'de dahi gördüğümüz aşırı derecede proleterleşmiş bir toplumun gelişmesi içinde, proletarya bir gün koşulları uygun olduğu zaman ayağa kalkacaktır.

21. yüzyılın başında komünizmin çöktüğünün söylendiği bir dönemde, önce Latin Amerika'da, mesela Bolivya'da iki kez, Arjantin'de bir kez, Ekvator'da bir kez ve şimdi Arap dünyasında devrimler yeniden gündeme gelmiştir. Sonra bu devrimlerden esinle İspanya'da, Yunanistan'da yeni katmanlar mücadelenin içine girmiştir. Bu ülkelerde henüz devrim yoktur. Ama devrimlerden esinlenme vardır. Bütün bu insanlar, demin sözünü ettiğim, büyük çoğunluğu işçi sınıfına şöyle ya da böyle değen ya da çelişik sınıf konumuna sahip olan insanlardır. Bunların hep birlikte ayağa kalkacağı günün yakın olduğunu gerçeklik bize haber veriyor. Elbette bunun için ayrıca bir parti gerekir. Onun için de Lenin'e gitmek lazım. Yani, *Kapital* bitmiş bir kitap değildir, doğru; *Kapital* ekonomi değildir; ama siyaseti, aynı zamanda Lenin'i, daha sonra başka devrimci önderleri, Trotskiy, Luxemburg ve diğerlerini üretmiştir. Yeni önderleri genç kuşaklar içinden üretecektir. Ve proletarya uluslararası alanda *Kapital*'in söylediği gibi galip gelecektir.

Sorulara cevaplar

Arkadaşlar ben bir tekziple açılış yapacağım. Ahmet Tonak, konuşmasında Nail'i ve beni kastederek, doğal bir şekilde aynı evde olmasa da Cihangir'de oturuyoruz dedi ve Galatasaray maçlarını birlikte seyrettiğimizi söyledi. Ben Galatasaray maçlarını seyretmiyorum. Bunu tekzip etmek istedim. Bu şu demek değil: Beni Fenerbahçeli ya da Beşiktaşlıyım zannetmeyin, sadece izleyemiyorum, yoksa ben de Galatasaraylıyım.

Şimdi arkadaşlar biraz daha şaka konusu olmayan şeylere dönelim. Önce bir kere Karl Popper. Şimdi Özgür Narin dedi ki Buharin Böhm-Bawerk'in derslerine Bolşevik Partisi'nden izin almadan gitmiş. Ben biraz gençtim ve henüz partim yoktu, dolayısıyla kimseye söylemeden, bir suç

olduğunu düşünmeden Karl Popper’ın derslerine girmiştım. Yani hocamdır Karl Popper. Ama tabii düşünsel anlamda hocam değil! Onu eleştirmek daha kolay benim için, çünkü ne dediğini kendi ağzından dinledim.

Karl Popper’ın Marksizme üç eleştirisi var. Birinci eleştirisi Marx’ın geleceğimizin bilinebileceğine ilişkin bir iddası olduğu. Oysa Popper geleceği bilemeyeceğimizi düşünüyor. Bunu da üç maddelik bir argümanla anlatıyor. Kendisi felsefi anlamda idealist olduğu için, maddi süreçlerden ziyade düşünsel süreçlere önem verdiği için, bunlardan bir tanesi gelecekte ne bileceğimizi bilemeyeceğimiz. O yüzden de gelecekte ne olacağını bilemeyiz diyor. Şimdi birincisi, bu argümanda bir kere Popper’ın yanılmakta olduğu, mesela şu anda genetik konusunda yapılan çalışmalardan çok açık belli: Genomun, insan genomunun ne kadarının ne kadar sürede bilineceği biliniyor. Yani gelecekte ne bileceğimizi de kısmen biliyoruz. Nanoteknoloji konusunda mesela ne gibi bilgilerimiz olacağını biliyoruz. Ama bu önemli değil: Ben daha temel bir şey söyleyeceğim, ama ayrıntıya girmeden söyleyeceğim söyleyeceklerimi çünkü öyle bir felsefi konunun hakkını vermek için ayrıntıya girmek lazım.

Şu kadarını söyleyeyim: Adını hak eden bütün her türlü bilim, geleceği öngöremediği takdirde yanlıştır, eksiktir. Her doğru bilimsel çerçeve, teori kendi alanında geleceği görür. Eğer bu doğru olmasaydı, mesela uçaklar düşerdi, soluk alan kumaşlar yapılamazdı, biz hiçbir şekilde teknolojinin ürünlerinden yararlanamazdık. Aynı şey sosyal bilim için de söz konusu. Marx’ın gelecek konusundaki öngörülleri büyük ölçüde doğru çıkmıştır. Ayrıntıda herkes gibi o da bazı şeylerde yanılmış olabilir. Gelecek bilinebilir; bilim doğruysa. Bu birinci nokta.

İkinci noktaya gelince, Karl Popper “bütün felsefe sistemlerinin bilimsel olabilmesi için yanlışlanabilir olması lazım” diyor. Bu aslında kendi içinden geldiği ampirik okula karşı oldukça zeki ve bir bakıma kara koyun eleştirisi. Onlar çünkü “doğrulanabilirlik” arıyorlar. Popper’a göre, “yanlışlanabilir” olması lazım. “Bazı felsefi sistemler yanlışlanamaz; öyle bir kapanmışlardır ki, ne yanlışlayabilir ne doğruluyabilirsiniz bunları. Onlar kendi kendilerini yeniden üretebilirler” diyor. Marksizmin de böyle olduğunu iddia ediyor. Tamamen yanlış. Marx’ın öngörülleri çok açıktır: Mesela, sermaye birimleri büyür zaman içinde. Başlangıçta, 19. yüzyılda küçüktü. Zaman içinde merkezileşme ve yoğunlaşma sonucunda giderek çok daha büyük sermayeler oluşur, öbürlerini yutar, bir süre sonra da dar anlamda tekel değil, Lenin’in kullandığı anlamda büyük tekeller oluşur. Yani bugünün çokuluslu şirketleri, bizim Türkiye’deki holdinglerin büyük şirketleri

ortaya çıkar. Bütün bunlar 1867’de söylenmiş, nerede 19. yüzyılın minicik sermayeleri nerede bugünkü dev sermayeler. Daha o zamandan bu gelişmeyi öngörmüş.

Bir başka örnek. Marx 1848’de belirli bir gelişim sonucu diyor ki “komünizm dünya çapında işçi sınıfının bir davasıdır ve bu temelde devrimler olacaktır.” Arkadaşlar şimdiyi bırakın, 20. yüzyılın tarihine bir baksanıza doğrulanmış mı, doğrulanmamış mı? Neresi doğrulanabilir, yanlışlanabilir? Şimdi eğer yanlışlanabilir değilse, nasıl oluyor da 1989 ve 1991’de Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’nin çöküşünün Marksizmin yanlışlaması olduğunu söyleyenler, bunu söyleyebiliyorlar? Onlara yanlışlanma gibi görünüyor demek ki. O zaman, Marksizm ilke olarak yanlışlanabilir bir sistemdir demektir bu.

Dolayısıyla bu ikinci argüman da tamamen içi boş bir argümandır. Felsefenin bir kategorisini kullanırsak, Marksizm bir totoloji değildir. Bir başka deyişle, kendi içinde kendi terimlerini içeren bir felsefi önerme değildir. Gerçek dünyaya ilişkin yanlışlanabilir önermeler içeren bir sistemdir.

Ve nihayet üçüncüsü, arkadaşlar, çok kullanılıyor, itiraf ediyorum ki anlamıyorum, belki gençler benden daha iyi anlıyordur. Şu “açık toplum” kavramı. Marx’ı, Eflatun (veya Platon) ve Hegel’le birlikte, açık toplumun düşmanı kabul ediyor. Şimdi bu “açık toplum” nedir, ben anlayabilmiş değilim. Enstitüleri var, bütün dünyada “açık toplum”lar var, ama ben anlayamadım ne olduğunu. Eğer konu bir toplumun kendi içine kapanması ise Marksizmin kendi içine kapanan toplumu savunduğunu söylemek için insanın gerçekten hayal gücü olması lazım. Çünkü programı açık: Dünya çapında (başka bir yer bilseydi onu da dahil ederdi; hani Zapatistalar’ın önderi Subcomandante Marcos gibi, galaksiler arası bir dünya da tasavvur edebilirdi o zaman), bütün dünyanın bir araya geldiği, bütün insanlığı kapsayan bir toplum isteyen bir düşünür. Neresi kapalı? İş eğer demokrasi, fikir belirtme falan filansa, yani fikirlerin yarışması, parti fikirlerinin yarışması... 20. yüzyılda yaşanan sosyalist inşa deneyimlerinin Marx’ın öngördüğü programa uygun olmadığını, ne enternasyonalizm bakımından ne de işçi demokrasisi bakımından Marksizmin programıyla aynı doğrultuda yürümediğini söylemek bence yeterli. Daha fazlası gerekmez. Bu “açık toplum” kategorisi bence büyük ölçüde fostur. Bugün kullanılması, aynen “küreselleşme” gibi, cilalı, içeriği aslında hem yanlış, hem de göz boyamaya yatkın bir kavramdır. Ama bunun dışında eğer demokrasi ise söz konusu olan, Marksizm büyük kitleler açısından bugünkünden çok daha demokratik bir toplumu amaçlamaktadır.

Şimdi, “Marksizm cinsiyet körüdür” deniyor. Arkadaşlar, rica ediyorum

rum, 19. yüzyılda John Stuart Mill haricinde, Engels'in *Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni* başlıklı kitabında yaptığı gibi kadınların ezilmesinin sistematik bir analizini tarihsel temelde yapan, kadınların binlerce yıldır ezilmekte olduğunu ileri süren hiçbir **erkek** düşünür yoktur (kadınlar kendileri elbette Fransız Devrimi'nden itibaren, hatta belki benim bilmediğim bir şekilde daha da eskiden itibaren modern çağda kadın sorununu gündeme getirdiler). Böyle bir düşünce sistematığıne "Marksizm cinsiyet körüdür" demek bana hakikaten anlaşılmaz geliyor. Feminist arkadaşlarım kusura bakmasın.

Eğer değer teorisinin aile biriminin içindeki kullanım değerlerini tanımayan, dolayısıyla kadının emeğini görmeyen bir teori olarak cinsiyet körü olduğu söyleniyorsa, oradaki cevabım biraz farklı. Orada derim ki, incelediği, analiz ettiği nesne o değil. Dolayısıyla, birçok başka şeyden soyutladığı gibi ondan da soyutlamış analizini. Meselâ bütün işçiler, bütün ülkelerin işçileri artık çokuluslu, ama *Kapital* çokuluslu bir işçi sınıfının dinamiklerini incelemeyiz. Aynen onun gibi, zaman zaman kadın emeğine değinmekle birlikte kadın emeğini hak ettiği bir biçimde ele almaz, çünkü konusu o değil.

Marksizmin cinsiyet körü olduğu önermesi ile ilgili olarak şu üçüncü noktayı da söyleyeyim. Eğer bir insan (bu sefer Marx'tan bahsediyorum, Engels'ten değil) "bir toplumun gelişme derecesi, en iyi cinsler arasında kurulmuş olan ilişki ile ölçülür" dediyse, hiç olmazsa biraz duyarlı olduğunu kabul edebiliriz. Hatalar yapılmamış mıdır? Milyonlarca yapılmıştır. 20. yüzyılda komünist denen hareketin (denen diyorum dikkat edin, resmi komünist hareketten bahsediyorum çünkü) bu konudaki hatalarının, görmezliklerinin, körlüklerinin haddi hesabı yoktur. Ama deveye sormuşlar: "Neren eğri" diye? Deve de: "Nerem doğru ki" demiş. 20. yüzyıl komünizminin bütün tarihini düşünelim, ondan sonra bu alandaki performansını onun üzerinden değerlendirelim. Şimdi elbette Marksizme kadınların ezilmesi ve kurtuluşu konusunda çok daha fazla başka ekollere, en başta da feminizme kulak vermek ve kendi teorisinin içinde bunu bütünleştirmek konusunda elbette görevler düşüyor. Son 20-25 yıldır, belki yeteri kadar yapılmıyor, bu da kuşkusuz, ama kör demek doğru değil.

Duygulanımsal emek, sanayi sonrası toplum ve emek dönüşümü. Gali-ba sonuncusunu pek iyi duymadım ama böyle söylendi. Yani işçi sınıfı değişti bir ölçüde bu koşullar altında. Şimdi bakın *Cumhuriyet* gazetesi, önce ondan başlayalım. *Cumhuriyet* gazetesindeki karikatür kaynadı, ekrana biraz küçük düştü. Kitap ilavesinin içinde birkaç karede, benim kuşağımdan

biri önce giyinmeye başlıyor. En sonunda kafasına işçi baretini geçiriyor. Ayağına da birtakım botlar, yani sanayi işçilerinin ya da maden işçilerinin giydiği botlardan giyiyor. Ondan sonra gidiyor bir yere.

Sonra oğlu soruyor: “Babama ne oldu anne?” diyor. Annenin cevabı: “*Kapital*’in yeni çıkan çevirisini almaya gidiyor.” Yani bizim bu yeni bas-kıyı söylüyor.

Şimdi bu karikatürün tersi yaşanıyor bence böyle tartışmalarda. Eğer bu benim kuşağımdan beyefendi işçi sınıfını, sanayi işçi sınıfına indirge-diği için, çok uzun yıllar boyunca unuttuğu işçi sınıfının kılığına yeniden giriyorsa, mesela karikatürün konusu buysa o yanlışmış, ama şimdi onun yanlışlığını yeniden ters taraftan üretiyoruz gibi. Arkadaşlar, sanayi sonrası toplum kavramına birazdan gelelim de. Sanayi işçisi azaldı diye proletarya azalmıyor. Neden “sanayi sonrası toplum”da *Kapital*’in işçi sınıfı ile burju-vazi arasında, daha geniş söyleyelim çünkü kamu emekçilerinin çok büyük bir bölümü dahil buna, proletarya ile burjuvazi arasında öngördüğü çeliş-kiler, gerilimler, patlamalara ve devrimlere yol açan çatışmalar birdenbire ortadan kalsın?

Mesela Ahmet Tonak’ın “hamburgerci” (hatırlarsınız şehir analizinde vardı) adını verdiği bir McDonalds’da çalışan işçiler sanayi işçilerinin ça-lıştığı koşulların benzeri Taylorist yöntemlerle çalışıyorlar. Aynen onlar gibi bütün çalışma hareketleri, emek hareketleri ölçülüyor ve ona göre hareket ediyorlar. Bütün düzen ona göre kurulmuş. Eğer bankada çalışanlar bilgi-sayarın karşısında tamamen onun kurallarına bağlı olarak ve hiç durmadan, belki hiçbir iş kolunda var olmayan bir emek yoğunluğuyla, makineye tâbi çalışıyorlarsa, yani Özgür Öztürk’ün söylediği gibi, işçi makinenin eklen-tisi haline burada da geliyorsa, işte size banka çalışanının sanayi işçisine benzemesi. Sanayi tarzı üretim hepsini kapsıyor, çünkü aslında bu makine, kapitalist ve işçi arasında bir ilişkidir. Sadece imalata ilişkin bir şey değildir.

Örnekleri çoğaltmak istemiyorum. Yeni proleter katmanlar proletarya-nın saflarını genişletmiştir ve bugün onlar sokaklara çıkıyorlar. Bakın, bize son onyıllarda hep diyorlardı ki “sermaye işçi sınıfını dağıttı, taşeron var.” Bakın Yunanistan’a, sınıf mücadelesinden başka ne oluyor orada? Sokakta polisle gösterici birbirine saldırıyor. Öbürleri de henüz biraz naif, biraz apolitik bir mücadele için her gece Sindagma Meydanı’na çıkıyorlar. Yarın ne olacağını biliyor musunuz? Kimse artık bana güvence verir mi? Benim geçmişte biraz deli gibi görüldüğüm aşamalarda “Hayır yeniden olacaktır sınıf mücadelesi” dediğim zaman, karşımdakiler muhtemelen bıyık altından gülüyorlardı. Şimdi bıyık altından gülme sırası galiba bizim tarafa geçti.

Mücadele oluyor çünkü, gözümüzün önünde.

Dolayısıyla bu tür yenilikleri ele alalım, anlamaya çalışalım ama *Kapital*'in yapısıyla karşıt olduklarını iddia etmeyelim. Bunun en bariz örneği hemşirelerin yaşlı ve hastaların bakımı için evlere gönderilmesi. Şimdi burada yaşlı ile hemşire arasında duygusal ilişki olabilir. Orada muazzam bir yıpranma olabilir vs... Ayrıntıya girmeye gerek yok. Karışan şu: O işçinin patronu o hasta ya da yaşlı insan değil, ücreti yine aynen hastanede çalışan hemşireye olduğu gibi merkezdeki, onu ücretli işçi olarak kullanan kapitalist ödüyor. İlişkiler yine orada kuruluyor. Hizmetler konusunda genel olarak ortaya çıkan bir komplikasyon şimdi duygalımsal emek diye tanımlanıyor. Hizmetlerde mal üretiminden farklı olarak hizmeti alanla veren arasında da çelişkiler olur. Aynen kapitalistle işçi arasındaki gibi. Ama kapitalistle işçi arasındaki çelişki ortadan kalkmaz.

Şimdi son bir nokta kaldı, ona da çok kısa cevap vereceğim çünkü konumuzun dışında. Arkadaşımız “acaba CHP’nin şimdiki konumu sermayeler arası rekabetten dolayı değil mi?” dedi. Benden daha fazla kim katılabilir size? Yaklaşık sekiz yıldır burjuvazinin politik iç savaşından bahseden bir siyasi yönelişten gelen birisiyim. Dolayısıyla elbette CHP ve AKP arasındaki mücadele, Türkiye’deki İslami burjuvazi ile laik-Batıcı burjuvazi arasındaki çelişkinin siyasi, parlamenter alandaki ifadesidir. Başka birçok ifadesi de var.

Şimdi bu doğru olmakla beraber bunun *The Economist*’le, aynı sırada onunla aynı şeyleri söyleyen *New York Times*’la, aynı sırada aynı şeyleri söyleyen Reuters Haber Ajansı’yla ilişkisini saptarken benim işin içine soktuğum unsur bu. O *Economist*’te yazana cevaben. Bu da şuradan geliyor. İsrail ve İran ilişkileri AKP’yi güvenilirmez kılmıştır; o yüzden de Amerika şimdi AKP’yi gelecek için kendisine güvenilir bir ortak olarak görmediği için rotayı CHP’ye çevirmiştir dedim. Yanlış mı doğru mu, gelecekte göreceğiz.

Sevgili arkadaşımızın “acaba faşizme değil de daha da büyük olarak burjavaziye karşı olduğu için mi böyle?” dediği nokta var. Analiz somut dünyanın analizinden hareket ediyor. Yani öyle görmek istediğim için değil. Ama mücadelemiz buraya doğru yürümeli. Burjuvazisiz bir Türkiye, ama sadece Türkiye değil, burjuvazisiz bir dünya yaratmalıyız.

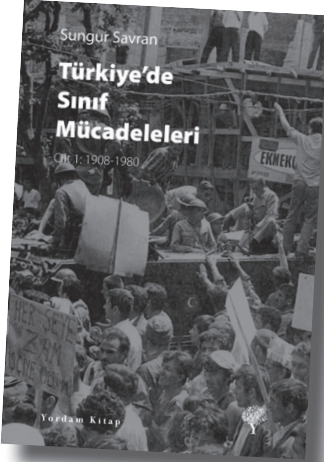
Teşekkürler.

Kitap Tanıtımı

***İkinci basım
çıkıyor!***

*Kod Adı Küreselleşme
21. Yüzyılda Emperyalizm
Sungur Savran
Yordam Yayınları*

***Üçüncü basım
çıkıyor!***

*Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1
Sungur Savran
Yordam Kitap*